

**ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**КОМУНІКАТИВНИЙ ЕТИКЕТ
ПРАЦІВНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

**ОДЕСА
2016**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 5 липня 2016 р.)

Рецензенти:

Г.Х.Яворська – професор, д. пед. н., професор Міжнародного гуманітарного університету.

Т.Л. Караваєва – доцент, к.філол.н., доцент кафедри іноземних мов ОДУ ім. І.І. Мечникова.

Комунікативний етикет працівників Національної поліції: монографія/
Авторський колектив: професор С.А. Цвілюк; доценти: О.М. Мітіна, Ю.І. Шмаленко, Є.В. Тягнирядно, Л.М. Ростомова, Л.Б. Тарасенко; ст. викл. К.І. Драпалюк; А.Г. Бочевар; викладач П.В. Мельник. – Одеса: ОДУВС, 2016. – 155 с.

У монографії досліджено проблему комунікативного етикету серед працівників Національної поліції.

Автори розкрили теорію і практику формування комунікативного етикету у процесі фахової підготовки.

Монографію адресовано викладачам, аспірантам, магістрам, а також науковцям, які досліджують споріднені проблеми у сфері ВНЗ.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ЕТИКЕТУ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	7
1.1. Поняття мовного, мовленнєвого і спілкувального етикету	7
1.2. Комунікативна культура працівників Національної поліції у спілкуванні з громадянами	24
1.3. Особливості професійного етикету працівників Національної поліції	43
РОЗДІЛ II ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ЕТИКЕТУ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	64
2.1. Педагогічні засади формування комунікативного етикету у майбутніх працівників Національної поліції	64
2.2. Шляхи реалізації моделі формування комунікативного етикету у майбутніх працівників Національної поліції	75
РОЗДІЛ III КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ У ВИХОВАННІ ВИСОКИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	91
3.1 Морально-правове виховання як універсальний фактор саморозвитку майбутніх правоохоронців.....	91
3.2 Соціально-психологічний фактор у вихованні культури комунікації.....	102
3.3 Основна вимога концепції морально-етичного виховання: вберегти майбутнє нації від загрози морального розкладу.....	109
Висновки.....	116
Список посилань.....	119
Додатки.....	129

ВСТУП

Сучасний період розвитку суспільства вимагає значного вдосконалення процесів комунікативної діяльності органів виконавчої влади, особливо в час, коли Україна обрала Європейський напрям розвитку. У сучасних умовах діяльності Національної поліції особливого значення набуває професійно-психологічна підготовленість працівників, яким дедалі частіше доводиться діяти в складних, екстремальних умовах, пов'язаних із необхідністю прискореного прийняття рішень, затриманням правопорушників та злочинців, збереженням життя людей та власного життя. У зв'язку з цим сьогодні приділяється особлива увага питанням підвищення ефективності та вдосконалення їх професійної підготовки, формування у правоохоронців професійної культури та основних норм і правил комунікативного етикету зокрема.

Пріоритетними стають питання формування мовленнєвої культури (основних норм і правил етикету) та комунікативної компетентності як провідного компонента всебічного розвитку особистості. Професійну мовленнєву культуру можна розглядати як важливий компонент загальної культури фахівця, що визначає здатність до ефективного спілкування в контексті професійної діяльності. Вона синтезує в собі комплекс знань, цінностей, способів поведінки, необхідних у ситуаціях ділового спілкування, та умінь гнучко реалізовувати їх на практиці з метою забезпечення ефективної професійної діяльності. Професійна мовленнєва культура фахівця є не лише відображенням його вихованості, інтелігентності, а й визначає в цілому культуру його праці й, що особливо важливо, культуру взаємин у щоденному спілкуванні в найрізноманітніших сферах мовленнєвої діяльності: від приватного до професійного спілкування.

Формування професійної мовленнєвої культури працівників правоохоронних органів має здійснюватися з урахуванням параметрів професійних ситуацій: місця і часу виникнення ситуації, характерних обставин, суспільної ролі учасників, завдання учасників, засобів комунікації.

Робота щодо формування професійної мовленнєвої культури працівників правоохоронних органів є неодмінним етапом їх професійного удосконалення. Професійна мовленнєва культура правоохоронців передбачає вміння розпізнавати необхідну інформацію під час проведення різноманітних слідчих дій, адекватну поведінку в типових професійних ситуаціях, вміння вести телефонні розмови, вести монолог, підтримувати діалог, адекватно реагувати на висловлювання партнерів, продукувати професійну

кореспонденцію, грамотно оформлювати тексти фахового спрямування. Перспективними щодо окресленого питання є створення спецкурсів, тренінгових програм для підвищення рівня професійної мовленнєвої культури працівників правоохоронних органів.

Важливою умовою високої професійної культури є дотримання правил етикету.

Комунікативні етикетні правила являють собою поведінкову мову культурного спілкування. Тому знання і володіння нормами і правилами комунікативної етики є показником професійної культури співробітника правоохоронних органів, ступеня його відповідності сучасним вимогам. специфіка діяльності працівників Національної поліції регламентована правовими дисциплінарними нормами, закріпленими в Законі України «Про Національну поліцію», Дисциплінарному статуті, присязі, наказах та інструктивних актах. Але тільки правових норм мотивації діяльності для регулювання поведінки співробітників поліції (як і для всіх громадян) недостатньо. Соціальні функції правових норм обмежені, оскільки в суспільстві існують відносини, пов'язані з неповторністю прояву поведінки особистості, та й зростаюча динаміка громадського життя зумовлює швидке зростання і зміну характеру потреб. Тут нерідко вступають у сферу регуляції моральні норми, що порівняно з правовими, більш універсальні у своїх суспільних функціях. Проблема комунікативної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів присвячені праці О. Бандурки, І. Кириченка, В. Лукашевича, В. Синьова, В. Шакуна та ін. Психолого-педагогічні аспекти професійної підготовки працівників правоохоронних органів розглядали В. Галузинський, Г. Яворська. Як важливий елемент професійної діяльності працівника правоохоронних органів досліджувала культуру мовлення В. Клименко. Питання формування норм та правил комунікативного етикету розглядали в своїх працях Ю. Шмаленко, С. Сливка, В. Темченко, В. Парасюк, В. Воронкова.

Проте аналіз лінгвістичної та психолого-педагогічної літератури і педагогічної практики з питань культури професійного мовлення майбутніх фахівців свідчить про наявність суперечностей, зокрема між існуючим рівнем культури професійного мовлення та державними вимогами до неї та між вимогами освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціаліста МВС України до культури професійного мовлення і рівнем готовності до її формування.

Актуальність теми дослідження визначається недостатнім висвітленням проблем комунікативної компетенції у сфері правоохоронної діяльності,

низьким рівнем культури спілкування, який перестав бути одиничним явищем, а також потребою в навчальних посібниках, що сприяли б оволодінню мовними засобами писемного й усного ділового спілкування.

Метою дослідження є аналіз теоретичного змісту поняття «комунікативний етикет» та висвітлення його значення для працівників Національної поліції.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- визначити поняття комунікативного етикету та шляхи формування професійної мовленнєвої культури працівників правоохоронних органів;
- охарактеризувати особливості формування основних норм та правил комунікативного етикету працівників внутрішніх справ;
- створити модель формування комунікативного етикету;
- охарактеризувати способи реалізації комунікативного етикету для створення позитивного впливу діяльності в правоохоронних органах.
- сформувати мотивації діяльності у правоохоронних органах, зорієнтованої на норми демократичного громадянського суспільства;
- дослідити способи оволодіння культурою усного професійного спілкування.

• для розв'язання поставлених завдань у роботі було застосовано такі методи: словникові дефініції, описовий, компонентний аналіз, зіставно-типологічний, контекстуально-інтерпретаційний. Практична значущість роботи полягає у збагаченні викладацького і перекладацького досвіду та розширенні викладацької компетенції.

• Об'єкт дослідження – професійно-комунікативна підготовка майбутніх працівників поліції.

• Предмет дослідження – процес формування комунікативних умінь курсантів закладів освіти системи МВС – майбутніх працівників поліції.

• Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці методики формування комунікативних умінь працівників поліції; системи педагогічних ситуацій і завдань експериментальної правоохоронної спрямованості, що можуть бути використані як на практиці вищих закладів освіти системи МВС, так і у правоохоронній діяльності співробітників Національної поліції.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ЕТИКЕТУ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

1.1 Поняття мовного, мовленнєвого і спілкувального етикету

Сьогодні вже неможливо уявити наше життя без бурхливого розвитку технологій, нескінченного обміну інформації та процесу спілкування людей, що представляють різні культури, мають зовсім інші способи мислення та формування думок. На даному історичному етапі людство переживає процес світової глобалізації, що змушує кожну освічену людину слідкувати за вимогами часу. Цей процес стосується багатьох професіоналів, які працюють у сфері лінгвістики, зокрема викладачів української та іноземної мов. Міжкультурне спілкування як сфера діяльності філологів вимагає від них чіткого усвідомлення та розуміння не лише іншого менталітету й обізнаності в галузі понять та явищ, притаманних певній культурі, а й вмінні правильно їх застосовувати у мовленнєвій діяльності. Кожна нація в ході історичного розвитку набуває велику кількість характерних ознак, які не проникають в інші, навіть генеалогічно споріднені нації. Певні слова та словосполучення позначають народні звичаї, традиції, свята, адміністративні та політичні системи. Тому дуже важливо розрізняти ці реалії або одиниці національно забарвленого лексикону для розуміння значення словосполучення або тексту в цілому. Поняття реалії тісно пов'язане з феноменом міжкультурного спілкування. Це спілкування людей, що належать до різних культур. Воно може бути надзвичайно важким через різні поняття про те, коли, чому і як потрібно вживати мову. Міжкультурне спілкування є надзвичайно важливим фактором розуміння та правильного відтворення мови.

Етнолінгвістика як окрема галузь мовознавства вивчає мову в її стосунках до культури, а також взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови (вплив на структуру мови вірувань, звичаїв, побуту та загалом культури народу). До сфери проблем, які вивчає етнолінгвістика належать, зокрема, проблеми табу, евфемізмів, теорія номінацій, пов'язаних з характеристиками архаїчної свідомості, в тому числі назв різних обрядів та ритуалів (весільних, похоронних, тощо). Етнограф на основі мовних фактів може простежити розвиток культури народу, зміни в побуті, а також історично-культурні зв'язки між народами [63, 11]. У різні часи різні вчені робили спроби обґрунтувати неповторність лексичного складу й семантики окремої мови. У цьому були зацікавлені не лише лінгвісти, а й психологи (К.Г.Юнг, В. Дільтей та Е. Шпрангер), філософи (О.Ф.Лосєв, Ж.

Руссо, І. Гердер, А.Мюллер), психолінгвісти (Р.Якобсон, В.Матезіус) та етнолінгвісти (О.С.Гердт, , Б. Гавранк, Й.Вахк, Т. Фрінгс, П.Лафанг, О.О. Шахматов, І.О. Бодуен де Куртене, В.М. Жирмунський, Л.П. Якобінський, О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, Ю.О. Жлуктенко). Перелічені дослідження в сумі складають комплексне уявлення про даний феномен людського пізнання світу. Лінгвістика розглядає процес номінації з погляду мовних засобів, які називають об'єкти навколишнього світу. Для лексичної системи характерна етнічна вмотивованість виникнення назви, яка відповідає специфіці культурних традицій. В останній час думка про вмотивованість мовних знаків широко пропагується представниками теорії звукосимволізму і вчені стверджують, що звукова мотивація має фоновий характер [63, 28]. Кожен етнос розглядає об'єктивну дійсність крізь призму свого менталітету. Специфіка сприйняття об'єкта зумовлена мовними (фонетичні, морфологічні, граматичні засоби) та позамовними (неоднакові умови життя людей, розбіжності в культурних традиціях, система суспільних відносин, господарська діяльність) факторами.

Обізнаність у сфері культури, менталітету та національно-маркованих одиниць мови іншого народу, а також вміння та навички правильно та вірно їх застосовувати в мовленнєвій діяльності, сприяє всебічній реалізації мовної, комунікативної та соціокультурної компетенції викладача вищої школи, особливо в епоху бурхливого розвитку інформаційних технологій та глобалізації.

Самобутність кожного народу поряд із традиціями, ціннісними орієнтаціями, культурою виявляється передовсім у мовних стереотипах поведінки. У них концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формувався століттями. Життя людини в суспільстві регламентоване системою різних писаних і неписаних правил, законів: звичаєво-традиційних, культурних, економічних, політичних, юридичних тощо. Вони визначають і формують її соціальну поведінку від моменту усвідомлення свого «я». Дотримання чи недотримання будь-яких із вироблених настанов полегшує або ускладнює життєвий шлях кожного індивіда.

Етикет - це кодекс правил поведінки, що регламентують взаємини між людьми у різних ситуаціях. Термін етикет французького походження (*etiquette*) на початках позначало товарну етикетку, згодом так називали церемоніал при дворі, тобто правила чемності й норми поведінки. Саме з цим значенням слово етикет почало функціонувати в німецькій, польській, російській та інших мовах. У сучасному вживанні слово етикет розширило своє значення: від «зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності при дворах монархів,

титулованих осіб (придворний етикет), а також у дипломатичних колах», до «усталені норми поведінки й правила ввічливості в будь-якому товаристві».

Нині узвичаєно виокремлювати за сферою використання діловий етикет - норми поведінки і спілкування різних соціальних груп. Визначальна ознака його - співпраця і взаємопорозуміння.

Основну частину етикету загалом становить мовний, мовленнєвий і спілкувальний етикет, які нині виокремлюють авторитетні фахівці з проблем культури спілкування.

Система етикету має багаторівневу будову: вербальний рівень (вислови привітань, прощань, вибачень, побажань тощо), паралінгвістичний (темп мовлення, гучність, інтонація, сміх, плач тощо), кінетичний (жест, міміка, пози та ін.) і проксемічний (стандартні дистанції спілкування, почесне місце для гостя та ін.).

Кожен з етикетних знаків має своє функціональне навантаження, своє визначене місце, є обов'язковим чи факультативним, головним чи супровідним, має свою культурологічну вартість, і, що особливо важливо, – виступає носієм такої значущої для спілкування інформації, як: свій – чужий, вищий за соціальним становищем – нижчий, старший – молодший, далекий – близький, знайомий – незнайомий, бажаний – небажаний. Звичайно, важко перерахувати всі форми мовного та й будь-якого етикету в усіх життєвих ситуаціях і не так просто ними оволодіти.

Кожна людина, незалежно від віку, статі, національності, освіти, посади, повинна дотримуватися основних норм мовного етикету, адже рівень мовленнєвої культури свідчить про міру вихованості, чемність людини. Як зазначається у “Словнику іншомовних слів”, етикет (фр. *etiquette*) – це:

1. Зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності при дворах монархів, титулованих осіб (придворний етикет), а також у дипломатичних колах.

2. Переносно – правила поведінки [31, 89].

У “Словнику лінгвістичних термінів” О.І.Ганича та І.С.Олійника вказано: “Мовний етикет – національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співрозмовником, зокрема під час привітання знайомства, звернення до співрозмовника, висловлення подяки, прощання тощо” [42,126].

Ввічливе ставлення до людини виражається різними лексико-граматичними засобами, серед яких: звертання, власні імена, займенники; вставні слова й словосполучення; наказовий спосіб дієслів; синоніми тощо.

Доцільно розрізняти три близьких, але не однакових за змістом і обсягом поняття: мовний етикет, мовленнєвий етикет і спілкувальний етикет.

Спілкування - це діяльність людини, під час якої відбувається цілеспрямований процес інформаційного обміну. Отже, під час спілкування найперше враховуються особливості мовного етикету.

Мовний етикет – це сукупність словесних форм ввічливості, прийнятих у певному колі людей, у певному суспільстві, у певній країні. Це функціональна підсистема мови зі своїм набором знаків (стереотипних фраз) і граматиною (правилами засвоєння знаків). Кожен знак цієї підсистеми має свою значеннєву й етикетну вартість, яка впливає з його співвіднесеності з іншими знаками. Для кожної стандартної етикетної ситуації існує впорядкована сукупність знаків, своєрідний «репертуар», який дає можливість мовцеві вибрати один із цих знаків, узявши до уваги його вартість, що визначається відмінністю цього блоку від інших у цій мікросистемі. Так, напр., в українській мові для ситуації вітання є такі одиниці: Добрий день! Моє шанування! Вітаю! Привіт! Здоровенькі були! Слава Ісусу Христу! Христос Воскрес! та інші. Усі ці одиниці є вітальними, але відрізняються часом використання, віковими уподобаннями, релігійно-конфесійними особливостями тощо.

Кожна така мікросистема знаків «кодує» і зберігає відповідну стандартну ситуацію в різних її варіантах, пов'язаних із стандартами поведінки, мовно засвідчуючи, що така ситуація є у свідомості людей і в реальних взаєминах між людьми, належних до мовної спільноти. У такий спосіб реалізується одна з найважливіших функцій етикету – функція етнічної й соціальної ідентифікації. Це означає, що за етикетом упізнають «своїх» – своїх етнічно-національно або соціально. А крім того, мовний етикет діє на мовця, спрямовує його комунікативну діяльність, формує мовну особистість загалом. Саме тут найбільш наочно можна спостерігати вплив мови на мовця, на її/його поведінку. Мовний етикет буває національно-культурний та протокольно-дидактичний. Якщо перший тип є обличчям нації, то другий є виявом правил міжнародного офіційного та напівофіційного спілкування.

Дотримання мовного етикету людьми так званих лінгвоінтенсивних професій - юристами, чиновниками всіх рангів, лікарями, працівниками поліції, транспорту тощо - має ще й виховне значення, мимоволі сприяє підвищенню як мовної, так і загальної культури суспільства. Але найбільш важливим є те, що

неухильне, ретельне додержання правил мовного етикету членами колективу навчального закладу, підприємства, офісу, інституції підтримує позитивний імідж, престиж усієї установи.

Чинниками, що визначають формування мовного етикету і його використання є:

1. Мовний етикет визначається обставинами, за яких відбувається спілкування. Це може бути ювілей університету, нарада, конференція, прийом відвідувачів, ділові перемовини та ін.

2. Мовний етикет залежить від соціального статусу суб'єкта і адресата спілкування, їх фаху, віку, статі, характеру, віросповідання.

3. Мовний етикет має національну специфіку. Кожний народ створив свою систему правил мовного етикету. На цю його особливість указує Радевич-Винницький: "За етикетом упізнають "своїх" етнічно (національно) і/або соціально (віком, родом занять, релігією тощо)" [88,91].

Мовний етикет як соціально-лінгвістичне явище виконує такі функції:

- контакто-підтримувальну - встановлення, збереження чи закріплення стосунків адресата й адресанта;

- ввічливості (конотативну) - прояв чемного поведіння членів колективу один з одним;

- регулювальну (регулятивну) - регулює взаємини між людьми в різних спілкувальних ситуаціях;

- впливу (імперативну, волюнтаривну) - передбачає реакцію співбесідника - вербальну, невербальну чи діяльнісну;

- звертальну (апелятивну) - привернення уваги, здійснення впливу на співбесідника;

- емоційно-експресивну (емотивну), яка є факультативною.

Наявність цих функцій підтверджує думку, що мовний етикет – це своєрідний механізм, за допомогою якого може відбутися ефективне спілкування.

Усі названі функції мовного етикету ґрунтуються на комунікативній функції мови.

Мовленнєвий етикет – це правила мовленнєвої поведінки, прийняті національним колективом мовців. Він охоплює стійкі формули спілкування (слова, словосполучення, мовні звороти-кліше) у ситуаціях установлення контакту із співбесідником, підтримки спілкування в доброзичливій тональності. Мовленнєвий етикет – це застосування мовного етикету в конкретних актах спілкування. Якщо мовний етикет – набір засобів вираження,

то мовленнєвий етикет – це вибір цих засобів, засобів у реалізації. Відмінність між мовним і мовленнєвим етикетом можна зрозуміти за допомогою порівняння, відомого ще з часів великого теоретика мови Ф. де Соссюра: одна річ – ноти музичного твору, інша – його виконання. У другому випадку важливим є і вибір самого твору, і манера його виконання, і майстерність виконавця та ін.

Поняття мовленнєвий етикет ширше за поняття мовний етикет тому, що мовлення може бути етикетним (або неетикетним) і тоді, коли воно стосується ситуації, яка не потребує уживання формул мовного етикету. Скажімо, коли мовець, розповідаючи нефахівцеві про досягнення мікробіології, уживатиме без пояснень вузькоспеціальні слова, час від часу переходитиме на іноземні мови й не з'ясовуватиме, чи співрозмовник його розуміє, це буде порушення мовленнєвого етикету, хоч і не стосуватиметься мовного етикету.

Відомо, що якість мовлення визначається його розумінням. Незрозумілість мовлення не може кидати тіні на автора, особливо, коли ця незрозумілість ним спричинена й це очевидно для співрозмовника. Інформаційний розрив, суперечність між учасниками комунікативного акту не лише не знімається, а й ускладнюється, переходячи в емоційно-оцінну сферу, упливаючи на ставлення адресата до адресанта мовлення й навпаки. А це вже безпосередньо стосується етикету.

Між ідеальним мовним етикетом і реальним мовленнєвим етикетом конкретної людини не може бути мовного паралелізму. Реалізація мовного етикету в мовленні, комунікативна поведінка загалом завше несе інформацію про мовця з його знаннями, уміннями, уподобаннями, орієнтаціями тощо. Тому тут бувають усілякі – несвідомі і свідомі – відхилення, помилки, порушення, інокультурні упливи тощо. Мовець – це не «говорильний апарат», який просто озвучує чи графічно фіксує закладені в його пам'ять формули мовного етикету. Він має «простір для маневру», має можливість для вираження своєї індивідуальності в межах порівняно вузької мовної підсистеми. Основними вимогами мовленнєвого етикету є уважність, чемність, увічливість, стриманість.

Мовленнєвий етикет - реалізація мовного етикету в конкретних актах спілкування, вибір мовних засобів вираження.

Мовленнєвий етикет має індивідуальний характер. Мовець вибирає із системи словесних формул найбільш потрібну, зважаючи на її цінність. Якщо ми під час розповіді надуживаємо професіоналізмами, термінами і нас не розуміють слухачі, то це порушення мовленнєвого етикету, а не мовного.

Фахівці з проблем етикету визначають цю різницю так: "Між ідеальним мовним етикетом і реальним мовленнєвим етикетом конкретної людини не може бути повного паралелізму. Реалізація мовного етикету в мовленні, комунікативна поведінка несе інформацію про мовця - з його знаннями, вміннями, уподобаннями, орієнтаціями тощо. Тому тут бувають усілякі - несвідомі і свідомі - відхилення, помилки, порушення, інокультурні впливи, іншомовні вкраплення та ін. Мовець - це не "говорильний апарат", який просто озвучує чи графічно фіксує закладені в його пам'ять формули мовного етикету. Він має "простір для маневру", має можливість вираження своєї індивідуальності навіть у межах цієї порівняно вузької мовної підсистеми. Суть афоризму "людина - це стиль", знаходить своє підтвердження і тут"[44,72].

У постійних системних відношеннях із словесними формулами ввічливості перебувають немовні (невербальні) засоби вираження. Сукупність мовних і немовних засобів спілкування, якими послуговуються у різних комунікативних ситуаціях, становить спілкувальний етикет.

Спілкувальний етикет - це гіперпарадигма, яку мовці відтворюють за правилами, узвичаєними в певній мовній спільноті. Йому властива національна своєрідність, ідіоетнічність. В українців, наприклад, здавна побутує пошання форма звертання на Ви до старших за віком, посадою, незнайомих, до батьків: Ви, тату..., Ви, мамо.... Ця граматична форма висловлення ввічливості - давня риса української мови: "недарма бо так заподадливо виполювали манкурти цю націоналістичну рису, стверджуючи, що пошана множина є яскравим відбитком патріархальних стосунків на селі, виявом повнокровного націоналізму в мові, а отже, приречена на зникнення"[31,172].

Суттєвою диференційною ознакою мовного етикету українців є вживання форми кличного відмінка у звертанні, наприклад: Петре, Надіє, товаришу генерале. Національний мовний колорит в українській мові має усталений зворот «Здоровенькі були»! Дослідники стверджують, що частота жестикуляції також залежить від національної належності і - зрозуміло – від загальної культури людини. Отже, важливо пізнавати національні особливості "граматики" мови тіла, яка має гармоніювати з вербальним мовленням, доповнюючи й підсилюючи його.

В усіх спільнотах завжди приділялася належна увага засвоєнню правил етикету. Вченими вироблені рекомендації для адресанта, адресата та для присутнього під час розмови.

Крім цього, існує чимало типових спілкувальних ситуацій, для яких характерна впорядкована парадигма мовних знаків (формул), вибір яких є дуже важливим в етикетному мовленні.

В усному спілкуванні дуже важлива роль належить невербальним, тобто несловесним, немовним, засобам вираження: поглядів, виразів обличчя, позі, жестам, «неканонічним» фонетичним знакам (свистові, покашлюванню) тощо. Невербальні засоби, які «обслуговують» певну спілкувальну ситуацію, теж перебувають у парадигматичних відношеннях і разом зі словесними засобами творять гіперпарадигму знаків цієї комунікативної ситуації.

Етикетне використання мовних і позамовних засобів спілкування називається спілкувальним етикетом. Етикетне спілкування потребує високого рівня усвідомленості й творчої активності у використанні мовних та позамовних засобів вираження. Для цього належить досконало знати й уміти доречно застосовувати їх у відповідних комунікативних ситуаціях. Інакше навіть найкращі формули мовного етикету можуть справити на адресата (аудиторію) враження, протилежне бажаному, виставити адресанта у смішному світлі. Наприклад, фраза «Як поживаєш?» є цілком етикетна, проте навіть вимовлена за всіма правилами ввічливого спілкування, без лукавства, зневаги, зверхності та ін. в інтонації, погляді, виразі обличчя, вона матиме антиетикетний сенс, коли, скажімо, так запитати визначну особу або людину, яка нещодавно пережила горе.

В етикетному спілкуванні є не лише індивідуальні, а й етнічні (національні) особливості. Так, на запитання «Як справи?» чехи переважно скаржаться, роблячи це бадьорим тоном і ніби хвастаючи турботами, клопотом; росіяни дають «середню» відповідь: «Нічого!», а від болгар можна почути: «Добре!». Українці в такому разі здебільшого теж тримаються середини: «Нормально; Може бути; Не біда; Аби не гірше; Дякувати Богу!»; багато хто відповідає: «Добре!», навіть якщо стан справ на таку оцінку не заслуговує.

Етикет українського народу, у тому числі й мовленнєвий, вироблявся, витончувався протягом тисячоліть. Окремі вислови етноетикету сягають ще дохристиянського періоду й пов'язані з язичницькою обрядовістю, звичаями, уявленнями слов'ян. Напр., жінка, перепрошуючи за вимовлене в хаті недобре слово, говорила: «Шануючи сонечко святе, і піч, і стіл», а чоловік, утримуючись від лайки, промовляв: «Сказав би, та піч у хаті». Це пов'язано з давніми слов'янськими культами сонця, печі, стола. Замінивши відкрите вогнище, якому в давнину поклонялися як опікунові дому, очищаючій та живильній силі, піч стала уособленням сімейного добробуту. Піч шанували, бо

вона дає силу, достаток. Ось чому остерігалися «осквернити» піч непристойним словом. Стіл, за свідченням етнографів, був символом єдності й згуртованості, тому й застілля було знаком доброзичливості, довіри. Безумовно, через різні причини культурного, політичного, економічного характеру вироблення мовленнєвого етикету українського народу не могло не зазнати інокультурних впливів. Сьогодні ми повинні уважно ставитися до перейнятого з чужих культурних традицій, визначити передусім, чи не суперечить воно нашій культурній традиції, чи відповідає нашим духовним засадам. В основі спілкування українського народу лежать такі загальнолюдські морально-етичні цінності, як доброзичливість, любов, лагідність, привітність, шаноба, гречність. Цими чеснотами віддавна славився український народ.

За умовами та змістом мовної ситуації розрізняють 15 стандартних етикетних ситуацій (різновидів мовленнєвого етикету): звертання, привернення уваги; вітання; знайомство; запрошення; прохання, порада, пропозиція; погодження, згода, відмова у відповідь на прохання й запрошення; згода і незгода; вибачення; скарга; втішання, докір; комплімент; несхвалення; поздоровлення, побажання; вдячність; прощання.

Порушення мовленнєвого етикету можуть пояснюватися двома причинами: незнанням або недостатнім знанням етикетних норм та небажанням дотримуватись їх.

У європейському культурному ареалі виокремлюють 5 тональностей у спілкуванні:

- висока – нею характеризується сфера суто формальних суспільних структур (урочисті заходи, дипломатичні прийоми, брифінги тощо);
- нейтральна – функціонує у сфері офіційних установ;
- звичайна – характерна для спілкування на побутовому рівні;
- фамільярна – забезпечує спілкування в колі дружнього товариства;
- вульгарна – спостерігається в соціально не контрольованих ситуаціях[50,68].

Парадигми мовних формул (вислови мовленнєвого етикету) покликані репрезентувати насамперед ввічливість співбесідника.

Протягом століть і навіть протягом лише ХХ ст. реєстр слів-звертань офіційного вжитку змінювався. На сьогодні повернуто в ділове мовлення звертання пане, добродію, поруч із поширеними товаришу, товаришко, товариші, і всі три звертання є придатними для ділової комунікації. Усе залежить від ситуації та індивідуальних уподобань мовця.

Звертання добродію (добродійко, добродії) вважається старою почесною назвою осіб, що роблять добро для народу. Уживається це звертання і в поєднанні із засобами титулування (пане добродію, пані добродійко) і з означальними прикметниками (вельмишановний добродію).

Слід бути уважним, вибираючи звертання в промовах на різноманітних зібраннях. Наприклад, залежно від виду зібрання, складу аудиторії можуть бути звертання: «Глибокоповажні пані і панове, дорогі гості!», «Шановні колеги! Пані і панове!» тощо. Природно, що в неофіційній обстановці ми можемо послуговуватися значно більшим реєстром звертань на ім'я по батькові, скористатися словами друже, подруго, брате, голубчику, серденько тощо.

При звертанні важливо витримувати ти-ви дистанцію. Первісно звертання на ти було виявом найбільшої прихильності. Підкреслюючи гречність, у писемному тексті займенник Ти писали з великої літери. Традиція звертання на Ви була запозичена українською мовою з кінця XIV ст. Ви-спілкування і ти-спілкування – це важливі ознаки комунікативної компетенції людини, володіння нею мовленнєвим етикетом. «Ти» не кажуть старшим, поважним людям і малознайомим. На «ви» не звертаються до дітей, приятелів та родичів. Звертання на «ти» – вельми складна проблема. З одного боку – це ознака особливої довіри, близькості, симпатії однодумців. З іншого – коли, скажімо, начальник говорить «ти» своїм підлеглим, – це принизливо для обох сторін, таке звертання особливо ображає старших за віком. Украй ображає нечемне «ти» в розмові з незнайомими чи малознайомими. Слід не забувати, що надмірне «тикання» рідним, друзям, колегам, особливо на людях, звучить фамільярно, безцеремонно й може роздратовувати. Загальнопоширеним способом вітання традиційно було рукостискання та слова «Добрий день» (вечір, ранок). Ця стандартизована форма варіювалася в окремих регіонах. На Поліссі, наприклад, добре знайомі жінки при зустрічі цілувалися й обіймалися, говорячи «Слава Богу». На Волині чоловіки обов'язково знімали капелюха, а вітаючи жінку, цілували їй руку; звичною формою вітання тут було «Слава Ісусу» і відповідь «Слава навіки». Вітаючись, не слід уживати жаргонних і вульгарних слів: «Привіт, старий!» чи «Вітаю, теличко» – навіть звертаючись до найближчих знайомих; не можна махати рукою чи капелюхом; надто галасливо виявляти свої почуття [31, 226].

Звертання й вітання – це ті елементи мовленнєвого етикету, які передусім сигналізують про соціальні відношення, що встановлюються в рамках комунікативного акту. Головним чинником, який впливає на вибір того чи іншого звертання, вітання, є соціальний статус комунікантів, ситуація

спілкування. Арсенал звертань в українській мові дещо збіднений. З метою його розширення використовуємо ряд заміників. Уникаючи прямих звертань до незнайомих осіб, вдаємося до таких: Дозвольте звернутися...; Вибачте (пробачте), чи можна вас запитати, просити...; Чи не скажете...

Особливо продуктивною є морфема добр- у формулах вітань, які використовуються часто замість формул-звертань, компенсуючи бідний набір останніх: Доброго ранку та ін. У відповідь на привітання існують формули: Доброго ранку! Добрий день!

З-поміж названих формул вітань лише формула «Добрий день» може вживатися у трьох тональностях – високій, нейтральній і фамільярній, в останніх двох – і «Добридень». Інші формули-вітання: Доброго ранку, Добридень і подібні в офіційних сферах не використовуються.

Форми звертань «Здрастуй», «Здрастуйте» сприймаємо як непоширені, стилістично марковані.

Висока й нейтральна тональності є відкритими для варіантності, вони лімітуються високою нейтральністю.

Таким чином, знання національного мовленнєвого етикету, уміння користуватися ним у комунікативних актах є ознакою мовного, мовленнєвого, спілкувального етикету.

Багато вчених (Robert Lado, Harry Hoijer, Edward Sapir, Л.І. Олійник, Ажнюк Б., Зорівчак Р.П., Влахов С. Флорін С.) вирізняють явище культури і дають нам можливість усвідомити важливість взаємозв'язку культури і мови. Так, словник Macmillan Essential Dictionary дає дефініцію культури як спільноти, що має власні думки, віросповідання і типи поведінки [126, 167]. У свою чергу Dictionary of the English language and culture визначає культуру як звичаї, віросповідання, мистецтво, музика та всі інші продукти людської думки, створені певною групою людей у визначений час [125, 311]. За визначенням Роберта Ладо, культура – структурна система визначеної поведінки [128, 242].

Сучасна концепція культури визначається Гаррі Хойджером «як всі історично створені моделі для життя, наявні та приховані, раціональні, ірраціональні та нераціональні, що існують у певний час і формують поведінку людей». Риси та елементи культури в цьому визначенні організовані та складені в систему або декілька систем, оскільки культура історично створена і підлягає постійній зміні [121, 154]. Едвард Сапір зазначає, що вся культурна поведінка структурована [129, 346].

Міжкультурне спілкування засноване на явищі встановлення між мовленнєвих контактів. Міжмовленнєві контакти обумовлюють вживання

мовленнєвих правил власного мовного середовища під час взаємодії з представниками іншого соціуму. Це трапляється тоді, коли два чи більше співрозмовники використовують іноземну чи другу мову, але застосовують мовленнєві правила власної. Це може відбуватися під час взаємодії людей, які мають спільну рідну мову, але належать до мовленнєвих спільнот з різними правилами побудови мовлення, наприклад люди, що розмовляють британським чи американським варіантом англійської мови [123,32]. Якщо відбувається перенесення власних культурних звичок в іншу культуру, завжди виникають труднощі. Люди, що належать до одного культурного середовища, не завжди можуть зрозуміти певне явище, притаманне іншому. Як приклад можна навести бій биків та його сприйняття двома культурами(іспанською та американською). Кожному відомо, що в Іспанії бій биків – вид спорту. Він символізує тріумф майстерності та вправності над тваринною силою бика. Це розвага. Це вираження хоробрості в цій країні. Проте надзвичайно важко пояснити цю манеру поведінки звичайному американцю.

У книжці „ Лінгвістика через культури" Роберт Ладо [128,243] досліджує це неадекватне порозуміння. Він досліджує форму, а саме: чоловік у червоному плащі, озброєний мечем, кидає виклик і вбиває бика. Наявні певні специфічні слова та терміни: тореадор, бик, пікадор, музика. Але манера впливу на представників різних культур відрізняється. Американець, що сидить біля мексиканця чи іспанця, побачить ту ж саму форму. Він побачить чоловіка, вдягнутого у відповідний одяг, озброєного мечем, що кидає виклик бику та вбиває його. Він побачить бика, якого атакує і вбиває чоловік своїм мечем. Значення цієї події буде для нього зовсім інше ніж для іспанця. Він побачить беззахисну тварину. Для нього це не є спорт, це жорстокість по відношенню до тварини. Тому тореадор жорстокий, глядачі жорстокі [128,244]. Автор даного прикладу вважає, що в даний момент відбувається неадекватне сприйняття реалій національної культури. І доказом цьому є мова.

В англійській мові існують слова, що однаково вживаються по відношенню як до тварин так і до людей, коли в іспанській мові все по – іншому. В англійській мові тварини і люди мають „legs", а в іспанській мові люди мають „piernas" (ноги), а тварини „patas"(лапи). Так само, в англійській мові люди і тварини мають back та neck, а в іспанській – lomo і rescuezo. Лінгвістичний доказ свідчить про різницю у вживанні лексем, що позначають один і той же об'єкт та їх сприйняття представниками різних культур. Як результат, в іспанській культурі різниця ставлення до людини і тварини дуже велика, значно більша ніж в американській. В іспанській культурі людина

фізично не сильна, проте розумна та майстерна. В американській культурі людина, як і бик, фізично сильна. Роберт Ладі робить висновок, що за формою сприйняття об'єкту є однаковим, хоча значення є прямо протилежне [128,244]. Зв'язок мови та культури загальноновизнаний. Хоча існує певне протиріччя стосовно того, чи формує та контролює мова процес формування думок, чи лише відображає їх світосприйняття, нема сумніву, що існує певне співвідношення принаймні між словниковим складом мови та віруваннями, цінностями та потребами людей [123,60-61]. Зумовленими національно-етнічними особливостями завжди є елементи урядових та виборчих систем (адміністрація, секретар, Верховна Рада, Сенат, Генеральна Асамблея, Дума), грошові системи (шилінг, пені, рубль, долар, гривня, тугрики, златі, крони, євро). Національно-культурно обумовленими є також назви предметів одягу (шотландка тартан, мокасини американських індіанців, вишиванка, кептар, національний шотландський костюм кілт). Притаманними певному мовному соціуму, в нашому випадку українському, завжди є назви національних страв, напоїв, як результат сільськогосподарських традицій та споживання певних продуктів (борщ, вареники, галушки, кутя, медок, ряжанка), еквіваленти яких відсутні в мові перекладу.

Традиційно зумовлені поняття також спостерігаються в деяких національних системах мір та ваги (миля (ам.), унція(ам.), верства (укр.), пуд(укр.), копа (укр.), фунт(англ.), в власних назвах та іменах святих (Святий Петро, Івана Купала, Маковій, Святого Миколая, Діва Марія (укр.) [31, 152]. Словниковий склад мови є відображенням національної культури людей, показником досвіду нації, у ньому зберігається запис минулих контактів з іншими мовами та культурних запозичень. Окрім термінів в науковій та технічній сферах, є також багато слів, які не мають еквівалентів в іншій культурі. Тому виникає таке поняття, як міжкультурне непорозуміння. Для декого може здатися ситуація смішною, коли турецький турист в США відмовився їсти хот дог, тому що вважав, що він був зроблений з м'яса собаки, а це суперечить його релігійним переконанням.

Деякі непорозуміння є набагато серйознішими, наприклад, коли батьки з племені Навахи (корінні мешканці Америки) віддали своїх дітей на всиновлення, не усвідомлюючи, що наприкінці навчального року вони не повернуться до своєї домівки [121, 60-61]. В статті Sociolinguistics and language teaching М. Савій-Троїк [127,21] пише, що за допомогою граматики в певних мовах вказується на розподілення та організацію часу та простору.

У класичній грецькій мові майбутній час позначає події минулого, а минулий час – події майбутнього, тобто протилежно тому, як їх уявляють в англійській мові. Люди, які говорять на азійських мовах, окрім їхньої неспорідненості, розділяють інтерпретацію формування пасивної форми у реченнях, саме це може спричинити серйозне непорозуміння в перекладі на англійську мову. Для людей, що говорять на азійських мовах (китайська, японська), ці два речення можуть мати різне значення, оскільки підмет пасивного речення вважається „жертвою” дії. Тому, перше речення буде лише констатацією факту, а друге речення означає, що агент зробив щось погане. Навіть люди, які вільно розмовляють англійською, але походять з Китаю або Японії, продовжують робити цю помилку [128, 22].

Професійна компетенція викладача під час процесу навчання курсантів вимагає культури мовлення та вміння її використання з урахуванням певної комунікативної ситуації. Лінгвосоціокультурна компетенція розглядається Шейлою Ремзі як складова загальної професійної компетенції. Достатнє володіння соціокультурним кодом соціуму, до якого належить комунікат, є тією базою, за допомогою якої легко можна оволодіти кодом іншомовної культури. Вербальне та невербальне кодування має соціокультурну обумовленість. Культуру в цьому розумінні розділяють на суб'єктивну та об'єктивну [127, 9]. Суб'єктивна культура складається з вже сталих моделей поведінки, цінностей, значень, які відповідають інтересам та знанням певної соціальної групи. Об'єктивна ж культура складається з національно – зумовленим ставленням до балету, музики, мистецтва [127, 9].

Саме поняття культури – абстрактне, тому що є продуктом думки [21, 234]. При вивченні культури вивчаються загальні правила, загальні припущення та загальні цінності, що є фундацією зовнішньої поведінки людини. В інтеркультурній комунікації необхідно брати до уваги той факт, що комуніканти як несвідомо, так інколи з певним наміром, роблять крос культурні порівняння. Такі порівняння робляться для пристосування до процесу сприйняття, оцінки та поведінки комунікантів відповідно до певної ситуації. Цей процес включає вивчення специфіки іншої культури, вміння застосування набутих знань в контекстно-визначеній інтеракції для уникнення невизначеності та пов'язаного з цим емоційного дискомфорту [21, 233]. Комунікація на будь-якому рівні базується на володінні „соціальним контекстом” та „соціальною культурою”, де під „соціальним контекстом” розуміється врахування минулого досвіду людства, а під „соціальною культурою” – знання реалій з різноманітних сфер життя, історії, культури народу [73].

Як зазначає Бабенков С.І. [26, 5], культура мовлення сучасних молодих людей постійно знаходиться під впливом соціальних змін, як позитивних, так і негативних, що відбулися в нашій країні особливо в останні десятиліття. Прийнято розрізняти вищий і нижчий рівень мовленнєвої культури людини. Нижчий рівень – перший ступінь оволодіння літературною мовою: правильність мовлення та дотримання норм літературної мови. Правильним мовленням називають таке мовлення людини, в якому не допускаються помилки у вимові, у вживанні слів та їхньому утворенні, у побудові речень. Вищим рівнем мовленнєвої культури прийнято вважати правильне і гарне мовлення: людина не тільки не допускає помилок, але й вміє щонайкраще будувати своє висловлення; найбільш повно розкриває його тему і головну думку; відбирає найбільш придатні слова і конструкції з урахуванням того, до кого й за яких обставин він звертається.

Головна мета кожної культурної людини полягає в збагаченні свого мовлення, його удосконалюванні. Необхідно навчитися відчувати свого співрозмовника, уміти відбирати найбільш придатні для кожного випадку слова та конструкції. Формування у молоді навичок користуватися правилами культури спілкування, як й культури загальної поведінки з оточуючими, повинне відбуватися в процесі систематичної виховної роботи. Дуже важливо ознайомити курсантів з правилами ввічливості, яка виявляє повагу до гідності іншої людини, показати як поводитися в тій чи іншій ситуації (знання етикету поведінки), як правильно встановлювати і підтримувати мовний контакт (знання мовленнєвого етикету). Кожна людина повинна дбати не тільки про культуру свого мовлення, а й про мовний етикет (сукупність мовних засобів, які регулюють нашу поведінку в процесі мовлення). С.К. Богдан зазначає, що "Мовний етикет українців є унікальною, універсальною моделлю їх мовної діяльності" [31;432]. Головне призначення етикету – встановлення сприятливого контакту між людьми, регулювання їх взаємин на основі принципу ввічливості. Якщо курсант не буде знати прийнятих у суспільстві правил мовного етикету, не буде володіти вербальними формами вираження ввічливості, йому буде важко встановлювати ділові контакти і він не зможе на високому рівні здійснювати процес спілкування. Кожен курсант вищого навчального закладу повинен знати етикетні одиниці, якими виражається вітання, прощання, вибачення, мовленнєві одиниці, що супроводжують прохання, формули подяки, конструкції побажальної модальності, типізовані фрази ритуалу знайомства, етикетні формули звертань тощо. Викладачі повинні бути обізнані з основними правилами ведення мовлення. Для різних видів

мовленнєвої діяльності суспільство формує певні правила їх здійснення. Правила ведення мовлення, чи етикет мовлення, поділяються на правила для мовця і слухача.

Виділимо насамперед правила для мовця:

1. Доброзичливе ставлення до співрозмовника, повага до адресата.
2. Необхідно виявляти доречну у певній ситуації ввічливість (враховувати стать, вік, службовий чи суспільний статус тощо). Потрібно знімати надмірну категоричність.
3. Мовцеві не рекомендується ставити в центр уваги своє "я", нав'язувати свої думки й оцінку подій.
4. Необхідним для мовця є відокремлення власного "я" слухача в центр уваги.
5. Мовцеві треба вміти вибирати тему для розмови, доречну в кожній ситуації, яка є цікавою, зрозумілою партнерові.
6. Мовець повинен стежити за логікою розгортання тексту, за тим, щоб висновки не суперечили задуму бесіди.
7. Мовець повинен пам'ятати, що межа смислового сприйняття і концентрації уваги у слухача – обмежені.
8. Мовцеві необхідно постійно відбирати мовні засоби відповідно до вибраної тональності тексту, орієнтуючись не тільки на адресата, але й на ситуацію спілкування загалом, на офіційність або неофіційність ситуації.
9. Мовець повинен пам'ятати, що в усному контактному безпосередньому спілкуванні слухач не тільки чує, але й бачить його, отже, сприймає жести, міміку, пози, загальну манеру триматися під час розмови й культуру поведінки.

Правила для слухача:

1. Необхідно припинити всі справи й уважно вислухати мовця.
2. Слухаючи, необхідно доброзичливо, з повагою і терпляче ставитися до мовця, бути тактовним.
3. Намагатися не перебивати мовця, не вставляти недоречних зауважень, не переводити власне слухання у говоріння.
4. Слухаючи, треба перевести в центр уваги мовця та його інтереси.
5. Необхідно вміти вчасно оцінити мовлення співрозмовника, погодитися чи не погодитися з ним, відповісти на питання.
6. Слухаючи, необхідно доброзичливо, з повагою і терпляче ставитися до мовця, бути тактовним.

У кожному суспільстві етикет поступово розвивався як система правил поведінки, система дозволу й заборон, що формують загалом моральні норми.

Етикет і мовлення тісно пов'язані між собою: манера мовлення, стиль, дозвіл чи заборона говорити одне й не говорити інше, вибір мовних засобів як маркер приналежності до певного середовища – все це наявне в наших мовленнєвих виявах. Мовленнєвий етикет можна визначити як правила, що регулюють мовленнєву поведінку. Це широка зона одиниць мови й мовлення, яка словесно виражає етикет поведінки, дає нам в руки ті мовні багатства, які є в кожному суспільстві для вираження неконфліктного ставлення до людей, а етикет регулює складний вибір доречного засобу конкретно людиною, для її конкретного адресата, у конкретному випадку, ситуації.

Особливу увагу треба приділяти виховному потенціалу позакласних заходів на морально-етичні теми. Внаслідок їх систематичного проведення виробляються навички та звички культурної поведінки курсантів при спілкуванні, які поступово стають рисами особистості. Позакласні заходи допоможуть курсантам правильно аналізувати різноманітні ситуації у спілкуванні, оцінити свою мовленнєву культуру та інших, оволодіти формулами мовленнєвого етикету та нормативними правилами поведінки у суспільстві. Важливо використовувати такі види виховної роботи, як бесіда, анкетування та тестування. Під час проведення бесіди можна обговорити моральне наповнення художніх фільмів, узяти ставлення курсантів до сучасної реклами та телевізійних передач, позитивні та негативні якості різноманітних ЗМІ. Використання анкет та тестів допоможе вихователю проаналізувати стан та рівень загальної культури курсантів, їх моральні цінності, уподобання. Вивчення української та іноземної мови, знання традицій та етикету спілкування інших народів світу створить передумови для спорудження міцного фундаменту загальної культури курсанта. Цілком зрозуміло, що така робота вимагає від вихователя великої уваги та сумлінності і не може бути виконана за короткий час. Вона повинна проводитися поступово. Потрібно наполегливо допомагати курсантам оцінювати та аналізувати свою мовленнєву поведінку та поведінку інших, опановувати правила спілкування, оволодівати уміннями брати участь у діалозі культур. Мовленнєва ситуація визначається такими обставинами, які змушують людину щось сказати (або брати участь у мовленнєвій діяльності). Під мовленнєвою ситуацією розуміють складний комплекс зовнішніх умов спілкування і внутрішніх реакцій співрозмовників, що знаходять вираження в якому-небудь висловлюванні (тексті). Інакше кажучи, для виникнення мовлення необхідні автор та адресат, тема, місце і час мовлення, його причина і мета. Культура мовлення суспільства – це один із найяскравіших показників стану його моральності, духовності і загальної

культури. [30;44]. Культурою мови називають "дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування" [44;263]. Кожний, хто отримує сьогодні вищу освіту, повинен вчитися глибоко пізнавати тонкощі рідної мови, сприймати красу слова.

Культура спілкування – частина культури поведінки людини у суспільстві. Культура поведінки – сукупність форм щоденної поведінки людини (у побуті, у спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми такої поведінки. Культура поведінки не буває поза культурою спілкування, і навпаки. Мовленнєвий етикет – важливий компонент національної культури. У мові, мовленнєвій поведінці, усталених формулах (стереотипах) сформувався багатий народний досвід, неповторність звичаїв. Культура мовлення – це духовне обличчя людини. Вона свідчить про загальний розвиток особистості, про ступінь прилучення її до духовних багатств рідного народу й надбань усього людства. Основою мовленнєвої культури є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови. Але цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним. Треба активно розвивати своє мовлення: усно й письмово викладати думки, виправляти себе, перебудовувати сказане, шукати найкращі й найдоцільніші варіанти висловлювання. Культура мовлення тісно пов'язана з культурою мислення. Якщо людина ясно, логічно мислить, то й мовлення в неї ясне, логічне. І навпаки, якщо в людини немає думок, якщо вона говорить про те, чого не розуміє або не знає, то й мовлення в неї плутане, беззмістовне, захаращене зайвими словами, непотрібними красивостями. Мовлення тоді гарне, коли воно якнайповніше і якнайточніше передає думки чи малює образи і легко сприймається, зрозуміле. Грамотне, багате мовлення – не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок та образів. Це вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся, до народу, який створив цю мову.

1.2 Комунікативна культура працівників Національної поліції у спілкуванні з громадянами

Культура мовлення співробітника Національної поліції - його своєрідна візитна картка. З культури мовлення можна судити про розум і ерудицію, інтелігентність, вихованість, такт. Давно встановлено: хто ясно мислить, той ясно говорить. Мова може бути добре аргументованою, логічною, заснованою

на великій інформованості, але сухою, емоційно невиразною. Така мова погано сприймається і може принизити інші риси мовця.

За логічністю та аргументованістю мови люди судять про розум співробітника; по виразності, освіченості мови, лексичному багатстві - про ерудицію; по тону промови - про вихованість. Якими б чеснотами не володів співробітник, він може втратити свою повагу, якщо він не володіє мовою, страждає недосконалою, убогою мовою.

Соціологічні опитування про роботу правоохоронних органів показують, що, зокрема, населення не задоволене якістю спілкування співробітників правоохоронних органів з громадянами. Співробітники правоохоронних органів страждають невмінням знайти підхід до людини, володіють низьким рівнем комунікативних знань, навичок, умінь. Разом з тим з усіх силових структур держави поліція в більшій мірі потребує зв'язку з населенням і з точки зору її інформованості, і з позицій профілактичної роботи, і під час розкриття злочинів. Основою живого зв'язку Національної поліції з громадянами виступає мова співробітника - мова грамотна і доброзичлива, дохідлива і зрозуміла, інформаційно-насичена і емоційно-забарвлена, що спонукає оточуючих прислухатися до думки солдата правопорядку і надавати йому посильну допомогу. Звичайно, це не кожному вдається і вдається ціною великих зусиль, тренувань і знань. Але, як показує досвід, ці зусилля завжди окупаються сторицею.

У професійній мові виділяються три компоненти:

- нормативний - мовна грамотність, правильність;
- комунікативний - можливість зрозуміти співрозмовника, її доступність, зрозумілість;
- етичний - доречність, правомірність висловлювань в даній ситуації з урахуванням особливостей тих, до кого звернена мова.

Всі ці компоненти рівноцінні і обов'язкові, коли мова йде про культуру усного або письмового виступу співробітника органів внутрішніх справ, яку б посаду він не обіймав і де б він не виступав перед аудиторією чи в ЗМІ. Слід звернути увагу, що публічні виступи ряду керівників Національної поліції сумно вражають логічною та лексичною безпорадністю, недоречністю та неправильним наголошуванням, що самим негативним чином впливає на статус співробітника поліції, так як культура мови - одна з найважливіших складових його авторитету серед населення.

Мова поділяється на усну та письмову і важко сказати, яка з них відіграє більшу роль у житті співробітника поліції і суспільства. Незважаючи на відомі

відмінності цих видів мовлення, їй притаманні і загальні риси, що дозволяє виділити і загальні вимоги до культури мовлення співробітника.

Змістовність мови полягає в її інформативності. Інформація завжди повинна бути необхідною і достатньою. Багатослівність в усному мовленні або службовому документі ускладнює виявити головне, забирає час у слухача або читача. Подібне може скластися через нездатність самого співробітника визначити основний зміст тексту (документа) або його бажання перекласти відповідальність на інших.

Переконливість мови співробітника полягає в тому, що треба не просто передати (усно чи письмово) інформацію, а переконати одержувача інформації в її важливості, доцільності і необхідності її використання, обліку аналізу. Для цієї мети застосовуються: чіткі аргументи; відповідний тон листа, промови; облік складу і стану аудиторії; емоційність усного мовлення або документа; звернення до таких понять як «честь», «обов'язок», «відповідальність», «гідність», «совість», «сором», «справедливість», «гуманність». Щоб мова була переконливою, треба, по-перше, щоб співробітник сам був переконаним в істинності переданої інформації. По-друге, переконувати треба тільки тих людей, які мають іншу точку зору. Тому від співробітника потрібен великий такт і шанобливе ставлення до одержувачів інформації.

Доказовість мовлення означає, що всі докази співробітника засновані на об'єктивній і достовірній інформації, а висновки і пропозиції цілком обґрунтовані і реальні при їх втіленні в життя, у практику. Всяка сумнівна інформація і відомості, отримані з неперевіраних джерел, повинні бути відкинуті.

Логічність мови співробітника - несуперечливість її положень, послідовність фактів і документів всі її основні положення взаємопов'язані і впливають одне з одного, підпорядковані головній думці. Алогізми неприпустимі.

Виразність мови проявляється в самостійності суджень та оцінок, оригінальності, незвичайності; в небайдужості співробітника до викладення матеріалу і до тих, для кого він призначений; в умілому використанні різних мовних зворотів, мовних стилів, літературних виразів, цитат. Співробітник повинен знати: кому, що, коли і як сказати. Цим забезпечується гарне засвоєння інформації, його авторитет, повага.

Ясність і зрозумілість мови вимагають від співробітника використовувати такий темп викладу, щоб ті, хто слухає встигали усвідомити думку. Слова необхідно вимовляти чітко, не зловживати (особливо в усному мовленні)

дієприслівниковими зворотами, а також довгими пропозиціями. Терміни, що використовуються, повинні бути зрозумілі і однозначно сприйматися співрозмовниками.

Чистота мови співробітника передбачає використання літературної мови і відмова від слів - паразитів, вульгарних виразів, штампів, жаргонних слів, варваризмів та ін.).

Названі вимоги до мови співробітника загальнообов'язкові до будь-яких форм усного або письмового звернення. Форми усного та писемного мовлення можуть відрізнятися тільки їх емоційним забарвленням і змістом, але не логічністю, ясністю, чистотою, виразністю, переконливістю, зрозумілістю, що є нормами правильного мовлення.

В усному мовленні співробітника важливу роль відіграють чіткість дикції, правильність словникових наголосів, інтонація. Людину можна образити, не текстом чи словом, а лише самою інтонацією, в якій може сховатися і іронія, і насмішка і навіть презирство.

Чіткість дикції співробітника полягає в умінні ясно вимовляти всі голосні і приголосні букви, особливу увагу слід приділяти власним іменам та числівникам.

Бесіда співробітника з громадянами, як відомо, не завжди протікає спокійно і гладко. Можуть виникнути протиріччя, розбіжності точок зору. Іноді недолік аргументів, нетерпіння, нестриманість кого-небудь з учасників бесіди спонукають переходити на підвищений тон або крик. Гучність голосу, тим більше крик не є аргументами в суперечці і, як правило, свідчать про фактичне визнання поразки сперечальника. У Стародавньому Китаї говорили: «Коли людина в гніві кричить, вона - смішна, коли людина в гніві мовчить, вона страшна».

Важливе місце в мові співробітника займає тон. Правильний тон бесіди - запорука успіху.

Тон – ефективний засіб емоційно-вольового впливу співробітника на співрозмовника: він може створити атмосферу довіри, взаємної симпатії, поваги, спонукати співрозмовника прийняти доводи, але він же може образити, вразити, викликати бажання співрозмовника замкнутися, не брати участь у бесіді.

Наприклад, патрульний (постовий) повинен звертатися до громадян з повагою на „Ви”, свої вимоги і зауваження викладати в переконливій формі. При зверненні до громадянина він повинен привітатися з ним, після чого приклавши руку до головного убору, назвати йому своє прізвище, звання та

пред'явити на його вимогу службове посвідчення і повідомити мету звернення. Якщо до патрульного (постового) звертаються громадяни, він також зобов'язаний прикладати руку до головного убору, уважно вислухати і вжити заходів за їхніми заявами, а в необхідних випадках пояснити, куди слід звертатись для вирішення поставленого питання. [29,117].

На вимогу народних депутатів, посадових осіб і громадян патрульний (постовий) зобов'язаний назвати своє прізвище, місце роботи і пред'явити службове посвідчення. З підлітками патрульно-постові наряди повинні поводитися також ввічливо, як і з дорослими. [29, 117].

При звертанні до громадянина працівник поліції зобов'язаний назвати своє прізвище, звання та пред'явити на його вимогу службове посвідчення. У взаємовідносинах з громадянами працівник поліції повинен виявляти високу культуру і такт. [7].

Значну частину службового часу (до 85%) співробітники проводять у спілкуванні з товаришами по службі і громадянами. Чимало часу вони витрачають і на ділову переписку. Не секрет, що якість роботи співробітника залежить від того, як він розмовляє з потерпілим і свідком, затриманим і підозрюваним, з начальником, колегою або підлеглим, з молодим співробітником і ветераном, з чоловіком чи жінкою.

Враховуючи динамізм сучасного життя, неоднозначні соціально-політичні та економічні процеси, що відбуваються в суспільстві, зростання злочинності, підвищення вимог до правоохоронних органів, важливо зазначити, що регулювання відносин працівників поліції та громадян відбувається не тільки в рамках права. Часто виникають ситуації морально-психологічного плану, де не можна тільки з правових позицій визначати поведінкові норми, якими повинні керуватися співробітники в процесі спілкування. Виявляються потрібними більш універсальні форми регулювання - моральні. Саме вміння поєднувати в спілкуванні норми морального та правового регулювання відрізняє професійну компетентність сучасного працівника поліції, визначає рівень культури поведінки.

Спілкування – необхідна і загальна умова будь-якої діяльності, найважливіший фактор формування і розвитку суспільства і людини. Воно будується на повазі гідності іншої людини, дотриманні вироблених людством простих норм моральності, звичок і т.п.. У сучасній науці під спілкуванням розуміється багатогранний процес соціально-політичної взаємодії людей у праці, побуті, суспільнополітичному житті, яке характеризується різним ступенем опосередкованості або неопосередкованості і має різну спрямованість.

Спілкування є індивідуалізованою формою суспільних відносин, їх особистісно-психологічною конкретизацією і не володіє відносною самостійністю.

Культура спілкування - складова частина етичної культури співробітника органів внутрішніх справ, бо в ній моральне і естетичне, добро і краса знаходяться в органічній єдності. Основними формами культури спілкування є культура поведінки, мови і зовнішнього вигляду. Кожна з цих форм має певний естетичний потенціал, який, з одного боку, показує рівень естетичної культури, а з іншого — формує цю культуру своїм впливом на естетичну свідомість співробітника.

Естетичній культурі, як і всім явищам взагалі, притаманна діалектична єдність змісту і форми, сутності і явища, внутрішнього і зовнішнього.

Внутрішня культура передбачає глибокі моральні і естетичні знання, культуру почуттів, смаків, переконань. Вона визначає поведінку співробітника. Зовнішня культура — це ввічливість, такт, манери, дотримання правил етикету, культура мови, зовнішнього вигляду. Естетична цінність поведінки, вчинку співробітника та її оцінка з погляду прекрасного передбачає єдність змісту і форми, духовного і тілесного, внутрішнього і зовнішнього.

У культурі поведінки співробітника важливо враховувати три складових компонента:

- внутрішній зміст, сутність поведінки;
- зовнішнє вираження поведінки;
- характер взаємозв'язку і ступінь відповідності їх між собою.

Характер професійно-ділового спілкування, а також поведінки поза службою співробітників Національної поліції визначаються специфікою їх службової діяльності і мають такі особливості:

1. Співробітникам правоохоронних органів доводиться мати справу найчастіше з особливим контингентом людей, що переступили закон або порушили громадський порядок. У ставленні до них відзначаються дві крайності. Перша — благодущність, керівництво тим, що до соціально небезпечних елементів повинні застосовуватися різноманітні заходи примусу. Друга крайність - це надмірна підозрілість, прискіпливість, недовіра до будь-якої провини людини. При такому підході нескладно уявити, що переважна більшість населення-потенційні правопорушники.

2. У деяких випадках моральні принципи і норми в професійному спілкуванні співробітників Національної поліції носять імперативний характер.

Це викликано необхідністю особам чіткості, швидкості, старанності, обов'язковості у виконанні наказів і своїх обов'язків кожним співробітником.

3. Специфіка праці співробітників Національної поліції обумовлює детальну регламентацію майже всіх сторін їх життя і побуту, в тому числі і поведінкових установок. Важко сказати, в якій ще галузі життя норми поведінки виражаються з такою докладністю і визначеністю, як у поліції.

4. Моральні норми в умовах служби в правоохоронних органах юридично оформлені. Вони підкріплюються твердими закономірностями, встановленими державою. Співробітники Національної поліції приймають Присягу і несуть відповідальність за порушення етичних норм.

5. Дії співробітників при всій їх суворості і рішучості завжди повинні бути справедливими і зрозумілими широким верствам населення. У спілкуванні співробітників поліції з громадянами має яскраво проглядатися, насамперед, шанобливе ставлення до людської гідності

6. Під час спілкування співробітників Національної поліції з населенням мова нерідко йде про посвячення в найінтимніші питання особистого життя людини. Це вимагає тонких і різноманітних засобів індивідуального підходу до людей, визначеної педагогічної майстерності, внутрішнього такту співробітників.

7. Діяльність співробітників поліції пов'язана з вимогою проявляти непримиренність до несправедливості, порушень законності, антигуманності і грубому індивідуалізму.

8. Професійна етика вимагає від співробітника максимуму об'єктивності. Це передбачає, що при застосуванні права він повинен дивитися на ті чи інші події з точки зору закону, відмовившись від своїх особистих симпатій і антипатій.

9. У процесі спілкування від співробітників Національної поліції вимагається займатися вихованням людей, які порушили закони, які допустили аморальні вчинки, проте, етика наказує і проявляти людяність.

І, не можна не враховувати психологічних аспектів діяльності поліції, коли день у день її співробітники займаються повторюваними функціями, працюють з людьми різного віку: неповнолітніми, молоддю, людьми похилого та середнього віку; а також людьми кримінального складу. Особливості професійного спілкування з громадянами впливають із завдань, поставлених перед співробітниками Національної поліції, зобов'язаних забезпечувати безпеку особистості; попереджати і запобігати, виявляти і розкривати злочини й адміністративні правопорушення; охороняти суспільний лад забезпечувати

громадську безпеку; захищати приватну, державну, муніципальну й інші форми власності; допомагати фізичним та юридичним особам у позиційному захисті їх правових і законних інтересів, у межах, встановлених законом [27, 116].

Ефективність виконання поставлених завдань великою мірою залежить від знання співробітниками Національної поліції специфіки професійного спілкування, вміння встановлювати ділові контакти, правильної поведінки в конфліктних ситуаціях.

Специфіка професійного спілкування включає ряд особливостей, що мають важливе значення для взаємовідносин співробітників Національної поліції з громадянами.

Одна із таких особливостей виходить з принципу правоохоронних органів - неухильного дотримання законності і у тому, що працівники при встановленні контактів із громадянами можуть діяти не лише в межах своїх повноважень, а в суворо встановленому законом порядку. [27,128].

Ще одна важлива особливість взаємовідносин співробітників Національної поліції з громадянами та, що діяльність поліції щодо забезпечення порядку нерідко пов'язана з використанням примусових заходів та обмеженням прав особистості, що викликає цілу низку суперечностей у громадській та індивідуальній свідомості.

У таких випадках ці стосунки можуть переростати в конфліктні і характеризуватися підвищеною нервовою напругою і переважно негативними емоціями, здатними змінювати поведінку людини.

Ще однією особливістю може бути те, що Національної поліції, взаємодіючи з громадянами за обов'язком служби нерідко, відчуючи приховану (іноді відкриту) протидію, не мають права відмовитися від цього спілкування, але при виконанні службових обов'язків вони (як представники структури державної влади) повинні контролювати свої емоції, думки, приязнь чи ворожість стосовно громадянина, оскільки «обов'язок честі співробітника Національної поліції - бути прикладом в повазі і захисті особистості, людської гідності громадянина, незалежно від його походження, національності, соціальних, релігійних чи світоглядних переконань ... »[11].

У кодексі честі вказується, що співробітник Національної поліції повинен «вміти поважати право тих, хто спіткнувся. Не втрачати самовладання й гідності при вимушеному і правомірному застосуванні фізичної сили та спеціальних засобів, коли переговори чи переконання виявилися неефективними» [9].

Професійне спілкування працівників Національної поліції з громадянами характеризується також обмеженим колом учасників спілкування: з одного боку – співробітники Національної поліції, з іншого постраждалі, свідки, правопорушники. Ця обставина визначає зміст і цілі спілкування.

Специфічність спілкування призводить до того, що з обох сторін психічний стан характеризується такими особливостями, як підвищена нервова напруга і домінування негативного емоційного стану.

Невід'ємною стороною спілкування співробітників Національної поліції з громадянами є формалізація подібного спілкування, що є регламентацією цілей, характеру та способів спілкування різними документами. Формалізація, можливо жорстка, яка передбачає примусовий характер регламентації спілкування (ситуація допиту) і гнучкість (оперативне спілкування). Цілями формалізації є захист психіки співробітників від надмірних психологічних перевантажень.

Слід зазначити, що спілкування працівників Національної поліції з громадянами умовно можна розділити на кілька груп.

До першої групи відносяться взаємовідносини, пов'язані з реалізацією суб'єктивних прав у сфері діяльності поліції. Наприклад, звернення для одержання паспорта громадянином чи за реєстрацією за місцем проживання та ін.

До другої групи - взаємовідносини співробітників Національної поліції громадян, пов'язані з захистом прав, свобод і законних інтересів: захист громадян від злочинних зазіхань на особистість та інших неправомірних дій з боку фізичних, посадових юридичних осіб; а також громадян для захисту від неправомірних і недоцільних дій працівників поліції.

До третьої групи - ситуації реалізації прав громадян: звернення до працівників Національної поліції громадянина, який постраждав від злочину, від нещасного випадку або адміністративного правопорушення, й ін.

Специфіка спілкування (наприклад, злочин чи правопорушення) веде до того, що мета учасників спілкування або збігається (співробітники поліції - правопорушники), або розуміються повною мірою одне з одним (співробітники поліції - свідки). Це зумовлює конфліктність спілкування, і, як наслідок, необхідність спеціальної підготовки працівників до успішної діяльності в цих умовах.

Виходячи з цього, можна назвати три форми спілкування працівників поліції з громадянами - безконфліктне спілкування; спілкування, ускладнене наявністю комунікативних бар'єрів, і спілкування в конфліктній ситуації.

Враховувати особливості спілкування з громадянами є необхідною передумовою для ефективного виконання співробітниками службових обов'язків та встановлення ділових контактів.

Правоохоронці, насамперед працівники Національної поліції, перебувають на передовій боротьби за закон, порядок, справедливість, виконуючи при цьому й профілактичну функцію. Передумовою ефективного виконання ними своїх функцій є взаєморозуміння поліції і громадян.

Професійна діяльність працівників Національної поліції передбачає їх спілкування як зі своїми колегами та правопослушними громадянами, так і з правопорушниками, злочинцями. Спілкування поліцейського з колегами нагадує взаємини військових, що вимагає відповідних фахових знань, умінь, навичок і таких моральних властивостей, як вірність (насамперед закону), мужність, відвага, стійкість. Для цього необхідні належна фізична та бойова підготовка. Спілкування з правопорушниками та злочинцями, крім перелічених, передбачає і специфічні моральні якості, знання, уміння і навички.

Від працівника поліції часто залежить доля людини, її рідних і близьких, що накладає на нього особливу відповідальність, додаткові обов'язки. Працівнику правоохоронних органів неправильна оцінка людини іноді може коштувати життя (при виборі стратегії й тактики ведення переговорів в екстремальних умовах: під час захоплення заручників, у ситуації загрози вибуху тощо).

Спілкуючись щоденно з правоохоронцями, населення загалом виробило певні стереотипи оцінки їхньої діяльності. Узагальнене ставлення до поліції можна умовно визначити як: 1) позитивне, доброзичливе (сприймає поліцію як соціальний інститут, котрий забезпечує законність і правопорядок у суспільстві; 2) негативне (виражає контингент з кримінальним минулим або той, хто негативно ставиться до держави та її правоохоронних органів); 3) нейтральне (через відсутність особистого досвіду взаємин з працівниками Національної поліції). Але навіть при негативному ставленні громадян до правозахисника останній повинен будувати спілкування таким чином, щоб нормалізувати стосунки з людьми, встановити необхідний рівень порозуміння та виконати свій службовий обов'язок.

Спілкування – особлива форма людської взаємодії, міжособистісних взаємин. Комунікативна діяльність посідає одне з важливих місць у службовій діяльності працівника поліції. Воно може відбуватися у конфліктних ситуаціях, коли між сторонами виникають різноманітні правові, моральні, особисті претензії.

Слід відзначити, що на всіх рівнях спілкування важливо не лише дотримуватися мовних норм, а й уміти встановлювати зворотний зв'язок, відгукуватися на думки, почуття, проблеми іншої людини. Тільки за таких умов можна говорити про наявність певної культури спілкування.

Розглянемо специфічні особливості спілкування працівників поліції:

Орієнтація спілкування. Професійне спілкування працівників поліції може бути соціально або особистісно-орієнтованим. Спілкування, що має на меті вплинути на конкретну людину, є особистісно-орієнтованим. Спілкування з великою аудиторією через засоби масової інформації або за допомогою виступу перед публікою з повідомленням, доповіддю є соціально-орієнтованим, оскільки розраховане на велику кількість людей.

Ступінь опосередкованості спілкування. Це кількісна характеристика професійного спілкування, що дає змогу оцінити «дистанцію» осіб, які спілкуються. Контакт людини з людиною «віч-на-віч» є безпосереднім спілкуванням, міжособистісним за своєю спрямованістю. Проте в діяльності працівників поліції існує й яскраво виражене опосередковане спілкування з допомогою різних нормативно-правових документів (наказів, розпоряджень, окремих доручень тощо) і документів, що інформують (оперативних орієнтувань, повідомлень, запитів тощо). Опосередковане спілкування може здійснюватися через засоби масової інформації, наприклад, у разі звернення до населення з проханням допомогти розшукати небезпечного злочинця та ін. Опосередковане спілкування може бути симетричним або асиметричним. У першому випадку природним є взаємний вплив, а у другому – вплив має односторонній характер (наприклад, наказ начальника або процесуальне рішення працівника поліції).

Нормативна регламентація спілкування. У професійному спілкуванні працівників поліції завжди є елемент певних правил і норм поведінки, виражених у різних правових документах. Так, у Законі України «Про Національну поліцію» зазначено: «поліція поважає гідність особи і виявляє до неї гуманне ставлення, захищає права людини незалежно від її соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань. Під час звертання до громадянина працівник поліції зобов'язаний назвати своє прізвище, звання та пред'явити на його вимогу службове посвідчення. У взаємовідносинах з громадянами працівник поліції повинен виявляти високу культуру і такт».

Владний характер професійних повноважень. Ця характеристика впливає з попередньої, оскільки працівник поліції є представником влади, то він наділений широкими владними повноваженнями. Реалізація владних повноважень нерідко може набути конфліктного характеру. Прийняття рішень у ситуаціях конфліктної взаємодії вимагає від правоохоронця здатності аналізувати й прогнозувати наслідки своїх дій; емоційної урівноваженості й, водночас, рішучості; у разі потреби – твердості в діях і поважного ставлення до людей.

Вимушений характер спілкування. Ситуації професійного спілкування працівника поліції мають переважно вимушений характер для його співрозмовників. Як правило, ці ситуації пов'язані з юридичними проблемами як у сфері кримінального, так і цивільного законодавства.

У процесі розв'язання таких проблемних ситуацій передбачаються не просто потенційно конфліктні відносини, а й досить жорсткі форми конфліктної взаємодії аж до відкритої протидії. Разом із тим вимушеним у суб'єктивному змісті спілкування буває і для самого працівника. Йдеться про ситуації, коли співрозмовник неприємний правоохоронцю з якихось особистісних причин, але оскільки він, наприклад, є цінним джерелом інформації, працівник поліції просто зобов'язаний з ним спілкуватися. Більш того, у цих випадках поліцейський як професіонал не має права ззовні показувати співрозмовнику своє негативне ставлення.

Психологічна динаміка спілкування. Психологічний зміст професійного спілкування від контакту до контакту набуває нових рис. Люди більше пізнають одне одного, між ними можуть виникнути довірчі відносини, взаємна повага або заглибитися антипатія, відштовхування, неприязнь, що призводять до міжособистісних конфліктів. Динаміка спілкування пов'язана з оцінками й переживаннями людей з приводу результативності контактів і змісту взаємин, що виникли. Спілкування впливає на зміни психічного стану і психічних властивостей людей як у позитивному, так і негативному напрямі.

Часові обмеження. Ця характеристика професійного спілкування працівників поліції пов'язана з його цільовою спрямованістю і нормативною регламентованістю. Ситуації професійного спілкування орієнтуються на досягнення конкретних професійно значущих цілей і завдань, час на вирішення яких визначено нормативними актами. Часові й нормативні рамки обмежують волю маневру в спілкуванні, припускають підвищення його інтенсивності.

Це може призвести до того, що працівник поліції буде ставитися до актів професійного спілкування формально. Наприклад, формально брати пояснення,

щоб укластися в термін, встановлений для вирішення заяви чи оперативного матеріалу. Такий підхід не веде до професіоналізму в спілкуванні, навпаки, він виробляє мовні штампи для проведення «стандартних» бесід. Спілкуючись у такому режимі, правоохоронець не враховує особливостей особистості співрозмовника, контролює процес спілкування тільки в межах, необхідних для забезпечення формальної сторони справи.

Основними специфічними особливостями професійного спілкування працівника поліції є: орієнтація спілкування; ступінь опосередкованості спілкування; нормативна регламентація спілкування; владний характер професійних повноважень; вимушений характер спілкування; психологічна динаміка спілкування; часові обмеження.

Професійна поведінка працівника під час спілкування з іноземцями та особами без громадянства сприяє зміцненню міжнародного авторитету Національної поліції України та держави.

У спілкуванні з іноземцями та особами без громадянства співробітник поліції повинен поважати гідність особи і виявляти до неї гуманне ставлення, захищати права людини незалежно від расової та національної належності, громадянства, віку та мови, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань.

У спілкуванні з іноземцями та особами без громадянства працівник повинен виявляти терпіння, витримку, коректність і люб'язність, готовність надати допомогу, у разі необхідності роз'яснити правила поведінки та правила перебування на території України.

Працівникові не рекомендується обговорювати з іноземцями та особами без громадянства питання політики, діяльності органів державної влади, у тому числі правоохоронних органів.

Під час спілкування з іноземцями необхідно неухильно керуватись законодавством України, ставитись до них доброзичливо, уважно, з почуттям поваги до їх людської гідності, не допускати при цьому проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, віку, національності, релігії, громадянства, соціального походження, політичних та інших переконань.

У службових стосунках з іноземними громадянами, в особистій поведінці бути зразком чемності, тактовності, зовнішньої охайності і внутрішньої дисциплінованості, культури спілкування, і зокрема мовної, передбачати моральні (а інколи й політичні) наслідки своїх вчинків, попереджати небажані наслідки, всіляко сприяти підвищенню авторитету Національної поліції України.

Поводження з іноземними громадянами пов'язане для працівників Національної поліції з особливою відповідальністю. Кожен контакт громадянина України, особливо представника державної влади, з іноземцями відбивається на тому враженні, яке складається у нього про нашу країну і її людей. Етичний і громадянський обов'язок працівника поліції - продемонструвати іноземцям кращі якості людини: патріотизм, гуманність, чесність, доброзичливість, відчуття колективізму, взаємодопомогу, ввічливість і тактовність, - і тим самим викликати у них пошану і інтерес до нашої Батьківщини, нашого народу, його культури і способу життя.

Під час спілкування з іноземцями слід постійно пам'ятати про високу відповідальність за виконання свого службового обов'язку. Бути бездоганно коректним і ввічливим.

У взаємовідносинах з іноземцями працівник поліції може вступати тільки у межах здійснення своїх службових повноважень. У випадку звернення іноземця з питаннями, що не відносяться до компетенції поліції, працівник рекомендує йому звернутися до відповідної установи.

Працівнику поліції належить неухильно слідкувати за тим, щоб своєю поведінкою не спровокувати небажаний хід подій. Завжди чинити так, щоб дії були правомірними, зрозумілими для інших й обов'язково тактовними у службових стосунках з громадянами.

При зверненні іноземців необхідно уважно вислухати їх, зрозуміти сенс питання, роз'яснити, як потрібно вчинити, в який бік попрямувати або яким транспортом скористатися для пересування. Якщо працівник поліції вільно не володіє англійською, слід спробувати відповісти українською або російською мовою по можливості просто та ясно.

Під час спілкування з іноземцями дійсні ті ж норми службової етики і культури поведінки, що і при виконанні звичайних службових обов'язків. Проте співробітник Національної поліції повинен враховувати, що іноземні громадяни не завжди достатньо точно знають правила поведінки у громадських місцях, прийняті у нашій країні. Тому при порушенні іноземцем громадського порядку співробітник поліції повинен ретельно роз'яснити йому неприпустимість подібних дій і, в тому випадку, якщо порушення вчинене ненавмисно і не спричинило істотних наслідків, обмежитися зауваженням і попередженням.

Якщо ж порушення носить відверто злочинний або провокаційний характер, слід провести затримання іноземного громадянина і доставити його у чергову частину. При цьому дотримання норм службової етики і культури поведінки співробітників поліції повинно носити бездоганний характер,

оскільки не виключена і можливість того, що дане порушення вчинено з метою скомпрометувати співробітника і отримати негативний матеріал про діяльність української поліції.

Затримання іноземців або їх доставляння до чергової частини Національної поліції може мати місце лише у крайніх випадках, коли після неодноразових попереджень вони продовжують порушувати громадський порядок і не виконують законні вимоги працівника поліції. Фізична сила застосовується як крайній захід для досягнення законної цілі.

Іноземці, які мають дипломатичні паспорти або консульські документи, затриманню не підлягають. У разі вчинення ними протиправних або антигромадських дій співробітник записує їх прізвища, номери документів і негайно доповідає про подію вищестоящому керівникові.

Якщо іноземець заявляє про крадіжку або інший злочин, то йому необхідно назвати адресу Національної поліції і вказати як ближче і краще туди дійти або доїхати, щоб заявити про те, що трапилося або, залежно від обставин, супроводити до Національної поліції.

При зверненні іноземців до Національної поліції з інших питань їх повинні приймати начальник або його заступник у присутності працівника поліції або іншого громадянина.

Отже, принциповими моментами сутності спілкування працівника поліції з іноземними громадянами, особливо під час масових заходів є вміння точно розуміти співрозмовників, приймати рішення виходячи зі звичайної системи координат людини. Ці етичні аспекти є необхідними компонентами всіх вмінь, що визначають спілкування.

Працівник поліції за своїм службовим становищем, не має права відноситися безвідповідально до спілкування з людьми, а особливо з іноземцями. Важливим фактором ефективності спілкування є вивчення і врахування психологічних особливостей індивіда і його поведінки в конкретній ситуації.

Тому соціально-психологічна, комунікативна і етична компетентність співробітника Національної поліції, визначає його вміння впливати на людину шляхом спілкування, є передумовою успішного вирішення оперативно-службових завдань.

У взаєминах з іноземцями необхідно завжди пам'ятати про те, що вони відвезуть у свою країну і те враження, яке у них склалося від зустрічі з працівником поліції. І тому дуже важливо, щоб це враження було позитивним.

Під час виконання службових завдань співробітнику нерідко доводиться спілкуватися з людьми, які не заслуговують на доброзичливе ставлення до себе. Однак у цьому випадку, по-перше, бути коректним, тобто вміння тримати себе в будь-яких ситуаціях у межах загальноприйнятого порядку та законності. Не слід відповідати грубістю, особливо під час затримання правопорушників, злочинців й осіб, які підозрюються у скоєнні злочину. Використовуючи найменшу помилку в поведінці правоохоронця, вони намагаються підбурювати до групових хуліганських дій осіб, схильних до порушення громадського порядку, щоб з їх допомогою зникнути. Співробітник повинен слідкувати за тим, щоб своєю поведінкою не спровокувати небажаний хід подій [78, 37].

Правоохоронним органам, в тому числі і працівникам поліції, довіряють такі моральні цінності, як честь і гідність людини, її добре ім'я, а іноді і життя. Авторитет закону значною мірою залежить від авторитету співробітників Національної поліції(які уособлюють закон), від їх професійної майстерності та моральних якостей, знання професійного етикету та вміння проявляти тактовне, шанобливе ставлення до честі і гідності громадян.

Тут правомірно сказати про деякі норми поведінки, зокрема, про ввічливість. Тільки у відповідності зі специфікою даної теми поняття "ввічливість" може мати кілька відтінків. Наприклад, коректність - це ввічливо-суворе, холодне, офіційно уважне ставлення до людини. Воно найбільш доречне у відносинах співробітника із затриманими, порушниками громадського порядку. Чемність - шаноблива ввічливість по відношенню до старших, до жінок. Люб'язність - ввічливість з вираженням прагненням співробітника бути приємним і корисним. Вона проявляється в поєднанні з делікатністю в розумінні інших. Тактовність-це підвищене почуття міри, здатність співробітника тонко і точно порівнювати свої почуття і дії з почуттями і діями інших людей.

До інших загальноприйнятих норм і правил поведінки співробітника відносяться: простота, скромність, правдивість, відвертість, прямота, щедрість, великодушність, чуйність, а особливо в спілкуванні з інвалідами. Спілкування з цією категорією громадян має ряд особливостей та вимагає від співробітника підвищеної уваги. Люди з інвалідністю є споживачами таких самих послуг, як і люди без вад здоров'я. Розуміння того, чого саме хоче особа з інвалідністю, вимагає зосередження уваги на людині, а не на її інвалідності. Співробітнику важливо пам'ятати, що не всі люди з інвалідністю користуються візками. Наприклад, є особи з вадами зору, слуху, люди з обмеженими можливостями пересування, а також люди з розумовими вадами. Крім того, є набагато більше

людей з непомітними чи прихованими ураженнями, як-от артрит, серцеві захворювання, ускладнення дихання тощо, тому у спілкуванні з людьми з особливими потребами співробітник повинен звертатись безпосередньо до людини, а розмовляючи з людиною, яка має труднощі в спілкуванні, мати терпіння її вислухати, якщо це потрібно, ставити короткі запитання, які потребують коротких відповідей. Спілкуючись з людиною, що не чує або має обмежений слух, говорити чітко, та читати по губах або спілкуватись за допомогою перекладача чи ручки й паперу, використовуючи прості речення. Якщо людина з обмеженим зором чи сліпа, а співробітник не можете залишити своє місце несення служби, він має покликати когось для надання необхідної допомоги. За потреби співробітник повинен уміти негайно надати першу медичну допомогу постраждалому чи зупинити автомашину, що проїжджає, щоб якомога швидше доставити хворого в лікарню.

Працівник поліції за своїм службовим становищем, не має права відноситися безвідповідально до спілкування з людьми. Велика роль у спілкуванні як необхідної і загальної умови всякої діяльності відводиться мові. Важко переоцінити, яке значення для співробітника поліції, постійно знаходитися серед людей, має мовний контакт.

Краса мови (єдність змісту і форми та їх відповідність умовам, обставині, призначенням) сприяє утвердженню краси у взаєминах між співробітниками і громадянами.

Оволодіти навичками високої культури мовлення - професійний обов'язок співробітників правоохоронних органів. Їх мова повинна відповідати наступним вимогам: бути змістовною, свідчити про глибоке знання предмета розмови, граматично та літературно правильною, точною, ясною, зрозумілою; при розмові з громадянами співробітник повинен ретельно підбирати слова, враховуючи їх психологічний вплив; міміка і жести повинні бути стриманими, ненав'язливими і відповідати змісту промови.

Значну допомогу у формуванні культури мовлення можуть надати систематичне і вдумливе читання художньої літератури, вивчення правил граматики, постійна робота зі словником, усні виступи перед колегами, в трудових колективах, організаціях та установах.

Але це можливо, коли співрозмовники спілкуються, як кажуть, однією мовою, що досягається не завжди.

Слід сказати і про недостатню культуру вербального (словесного) спілкування співробітників поліції як між собою, так і з громадянами.

Проблема непорозуміння між співрозмовниками часто виникає тоді, коли очевидні наступні симптоми непорозуміння один з одним в процесі мовного спілкування:

- партнер під час спілкування безперервно говорить;
- у того хто говорить спостерігається надмірне "переривання" промови, зайві повтори висловленої думки;
- розбіжність думки мовця і незв'язність основних ключових слів у мові;
- зайва в'язкість мови, тобто надмірна описовість і нав'язливість мовця;
- прояв резонерствування і мудрування людини, яка висловлює думку;
- безпідставні міркування, аж до повної нісенітничі.

Розмірковуючи про культуру вербального спілкування співробітників Національної поліції, на жаль, не можна обійти увагою лихослів'я і жаргон. Постійний контакт з далеко не кращими представниками суспільства накладає свій відбиток і на співробітників правоохоронних органів. В їх мові проявляються жаргон і нецензурна лайка.

Жаргон - "зіпсована мова", мета якої - відокремити якусь групу людей від основної частини суспільства. Використання жаргону в кримінальному світі - це прагнення приховати від оточуючих певну мовну інформацію. Застосування жаргону в спілкуванні співробітників поліції в якійсь мірі пов'язують з негативним впливом злочинного середовища, тих, кому вони покликані протистояти [46, 14].

У цьому випадку кримінальне середовище досить успішно нав'язує співробітникам Національної поліції свій стиль вербального спілкування. Використання в мові жаргону і лайки свідчить про відсутність не тільки внутрішньої культури, а й про мізерний словниковий запас співробітника. Інтелект мовця, як відомо, оцінюється і по логічності висловлювань, і за багатством лексики.

Висока культура мовного спілкування співробітника допомагає встановити контакт зі співрозмовником і, певною мірою, досягти певних результатів у службовій діяльності.

З повсякденним спілкуванням з громадянами пов'язано і ще одна важлива вимога поліцейської етики - підтримання гідного зовнішнього вигляду. Одяг - це певний знак вираження особистісних особливостей даного індивіда і його сприйняття, і, дійсно, костюм "розповідає" про людину. В оформленні зовнішнього вигляду індивіда укладена ціла ієрархія знакових систем, які відображають соціальну, статеву, вікову диференціацію, характерологічні особливості, престижно-статусні та рольові моменти.

Зовнішній вигляд працівника Національної поліції (формений одяг і взуття, зачіска, постава, вміння триматися з іншими людьми та ін.) - все це своєрідний знак, візитна картка, яка свідчить, по-перше, про його внутрішню культуру: організованість, зібраність, дисциплінованість, характері ставлення до своєї професії і оточуючих; по-друге, викликає прихильність і довіру у громадян і самих співробітників; по-третє, краса, навіть витонченість і елегантність одягу викликають почуття естетичного задоволення у тих, хто її носить, і у тих, з ким даний співробітник спілкується; по-четверте, надає певний духовно-психологічний і естетичний вплив на оточуючих.

При підготовці фахівців у сфері правоохоронних органів особливої важливості набуває фактор усвідомлення майбутнім офіцером поліції ролі і значення професійного етикету в реалізації тих завдань, які перед ним стоять, тобто захист честі, гідності та безпеки громадян. Офіцер є не тільки носієм владних повноважень, якими його наділила держава, а й людиною, в очах суспільства, як еталон офіцерської честі та гідності. Громадянин дивиться на офіцера, рядового співробітника поліції, як на носія цих принципів, чекає від нього їх застосування і глибоко розчаровується, якщо цього не зустрічає на практиці.

Уміння співробітника дотримуватися в спілкуванні з громадянами, з колегами певних правил приходить тільки з віком і життєвим досвідом.

Дати співробітникам рецепт поведінки на всі випадки життя неможливо. Подібні переконання, тактовність не заучуються, а виробляються шляхом освоєння співробітником всієї системи моральних цінностей, виховання і самостійної діяльності. В особистій поведінці співробітник повинен бути зразком чемності, тактовності, зовнішньої охайності і внутрішньої дисциплінованості, культури спілкування, і зокрема мовної, передбачати моральні (а інколи й політичні) наслідки своїх вчинків, попереджати небажані наслідки, всіляко сприяти підвищенню авторитету Національної поліції України.

Підсумовуючи, нагадаємо співробітникам одну істину: справді культурною є людина, яка опанувала необхідні навички ввічливості не автоматично, а та, для якої висока культура - органічна потреба, єдино можлива норма поведінки.

1.3. Особливості професійного етикету працівників Національної поліції

Прискорені темпи розвитку сучасної цивілізації стверджують актуальність унормованих (сталих) форм поведінки у спілкуванні людей між собою. Унормовані форми поведінки існують для: а) полегшення взаємодії між соціальними суб'єктами; б) позбавлення людських стосунків надлишкової емоційної напруги; в) ствердження наявності між суб'єктами соціальної комунікації єдиного морального і смислового простору, що забезпечує відбування самого процесу соціальної взаємодії; тощо.

Перехід від неусвідомлених форм поведінки до більш складних, комплексних, таких, що формуються при безпосередній участі свідомості, відбувається у розвитку людини від рівня індивіда як номінального представника людського роду до рівня особистості як значимої соціальної одиниці. Даний перехід передбачає наявність відповідного бачення і розуміння світу – неподільної системи понять і уявлень, що утримує образ світу і взірці діяльності, які забезпечують пристосування людини до середовища, а також є необхідними для організації поведінки. Процес переходу від невмотивованої поведінки до усвідомлення необхідності дотримуватися встановлених правил можна назвати переходом від природи до культури, від ненормованих форм між особистісного спілкування до сталих, цивілізованих форм комунікаційної взаємодії співгромадян.

Етикет виступає зовнішньою формою вираження норм і принципів моралі будь-якої історичної спільноти, підкреслюючи при цьому визнання людиною моралі як необхідної й особливої форми духовного єднання, що виступає безумовною основою співжиття як способу власне людського існування. У даному контексті норми моралі виступають конкретними правилами поведінки, що визначають, як людина має вести себе по відношенню до суспільства, колективу, інших людей; дотримання норм забезпечується силою суспільної думки й механізмом самооцінки самої людини [84, 37].

Принципи моралі ж є найбільш загальними вимогами до поведінки людини в її ставленні до середовища і до себе, що визначають основну лінію її діяльності. Правила поведінки – це найбільш елементарні, конкретні вимоги до поведінки людини в конкретних умовах, що є похідними від норм і принципів моралі, і саме вони складають основу етикету.

Етикет – це не лише форма самовираження та самореалізації, але й, в першу чергу, форма стримування, самоконтролю, опанування емоцій і вчинків.

Розрізняють наступні види етикету: діловий (службовий), військовий та повсякденний (звичаєвий).

У етикеті потрібно розрізнити дві сторони: морально-етичну (норму поведінки) та естетичну - зовнішні форми прояву цих норм, граціозність і красу манер. Неважко побачити, що ці дві сторони мають відносну самотійність. можна бути, наприклад, доброю людиною, але проявляти свої щирі сердні якості не красиво, не витончено тощо. І навпаки, буває, що зла по натурі людина поводить себе зовнішньо красиво, витончено. В той же час етична і естетична оцінка поведінки людини тісно переплітаються, складаючи певну єдність. Ще у стародавніх греків суспільним ідеалом була гармонія доброго і прекрасного, морального і красивого, внутрішніх якостей людини та їх зовнішніх виявів [84, 117].

Досягнення гармонійної єдності високих моральних надбань: доброти, чесності в особистому і суспільному житті і краси зовнішнього; прояву цих якостей є одним із зовнішніх завдань естетичного розвитку особи. Отже, в етикеті з'єднуються етика з естетикою.

Однак виховання культури спілкування не зводиться до засвоєння норм "красивої поведінки", тому що глибинно ці норми поведінки пов'язані з моральними принципами, моральними цінностями. Зовнішня культура поведінки є відбиття прояву і вираження культури внутрішньої, всього духовного світу і складу особистості. Таким чином, набути навички культурної поведінки - не означає "завчити" відповідні правила, а потім механічно застосовувати їх у спілкуванні, подібне "прилучення" до культури мало що дасть і мало чого варте. Необхідно інше - зрозуміти, перейнятися усвідомленням великого людського сенсу, закладеного у ці зовнішні форми. Тоді правила хорошої поведінки, краса спілкування стануть вашим переконанням, "другою натурою" і дотримання їх буде приносити людині почуття задоволення і радості.

Етикет, таким чином, виступає засобом збереження культурного (цивілізованого) рівня розвитку суспільства і забезпечує повноцінну міжособистісну взаємодію співгромадян даного суспільства.

Головна мета професійної діяльності Національної поліції – служіння закону, який не є самоціллю, оскільки існує в ім'я суспільного блага, але тільки за умови, що усвідомлюється суспільством як втілення справедливості, вияв вищого морального начала і забезпечує нормальне життя громадян. Тому є неприпустимим, щоб працівник правоохоронних органів виконував свої обов'язки бездумно, які не бачать за буквою закону живих людей. Таке

легковажне виконання службових обов'язків часто викликає незадоволення з боку населення діяльністю поліції у цілому, що, в свою чергу, негативно відбивається на іміджі правоохоронних органів [69,37] .

Необхідно нагадати, що незалежно від особистих політичних поглядів і переконань кожен правоохоронець має бути прибічником політики, яку влада впроваджує через закон. Він служить закону і захищає його.

У відносинах правоохоронців з громадянами неухильно має дотримуватися принцип гуманізму, що виявляється, зокрема у: ввічливості і доброзичливості; готовності надати допомогу, послугу, прагнення не турбувати людину без причин; чуйності, делікатності, коректності та толерантності, повазі, такті тощо. Дотримання цих норм має відбуватися як у взаємовідносинах з громадянами, так і безпосередньо із самими працівниками поліції, що знайшло відбиток у Правилах поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу ОВС, затвердженого Наказом МВС України 22.02.2012, № 155 [8].

Сутність професійної діяльності правоохоронних органів України безпосередньо виявляється в їх назві: це забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, запобігання і припинення правопорушень, охорона і забезпечення громадського порядку (Закон України “Про національну поліцію”, ст.2) [4]. А всі інші функції – виявлення і розкриття злочинів, захист власності, участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам та інші, є елементами цього важливого обов'язку. Правоохоронні органи – це елемент владних структур держави – який повинен бути гарантією права і законності як системи соціальних норм і відношень, що забезпечують нормальну життєдіяльність нашого суспільства.

Основними методами професійної діяльності правоохоронних органів України як визначають нормативні документи, є переконання, профілактика правопорушень, роз'яснювальна робота і, як виняток, примусові санкції, застосування спеціальних засобів і вогнепальної зброї, затримання, які можуть також приймати форму прямого насилля.

Службові взаємовідносини працівників Національної поліції визначаються службовим положенням і регулюються уставами, настановами та інструкціями.

Особливістю службової діяльності працівників Національної поліції є те, що більшість із них мають справи з матеріалами, які не підлягають розголошу. Тому без службової необхідності і без санкції безпосереднього начальника не слід цікавитися, чим у даний час займається той чи інший працівник, і, головне, не допускати втручання у свою службову діяльність. Специфікою роботи

Національної поліції є постійні психологічні і фізичні навантаження. Але це суспільно необхідна і почесна справа, яка вимагає від кожного працівника високих загальнолюдських та професійних якостей.

Сьогодні державна служба в Україні на відміну від підприємництва не приносить якихось особливих дивідендів її представникам. Держава перебуває в стані перманентної економічної кризи, хоча й останнім часом, намітилися певні позитивні зміни на макроекономічному рівні, які, на жаль, пересічний громадянин на собі не відчуває. Але усвідомлення того, що суспільство надало ті владні повноваження, високий престиж державної служби, визначений законом, повинні компенсувати певні матеріальні втрати. Повага суспільства до людей в формі – важливий критерій духовного і морального здоров'я суспільства, могутності і стабільності держави.

Працівник правоохоронних органів постійно перебуває в сфері морального впливу суспільства та своєї службової структури. З одного боку, він постійно відчуває виховний вплив суспільства, що формує його особистість у відповідності з принципами суспільної моралі, а з іншого, сам він своєю діяльністю здійснює виховний вплив на громадян – позитивний, якщо виконання ним вимог закону служить справі соціальної справедливості і усвідомлюється громадянами як суто моральне, негативний – якщо його діяльність сприймається громадянами як несправедлива і тим самим аморальна [22,47].

Ось та основа, на якій ґрунтується виховна робота в Національній поліції. Вона носить багатоаспектний характер, але моральне виховання, в яке органічно вплетене виховання почуття патріотизму, колективізму, почуття соціальної справедливості, поваги до людей, є головною формою виховної роботи як керівників підрозділів так і співробітників служб виховання і роботи з особовим складом, службових колективів МВС. Вимоги в цій сфері роботи Національної поліції закріплені в цілій низці нормативних документів практично з самого початку їх діяльності. В них, зокрема, зазначається, що працівник поліції повинен уважно відноситись до людей, підкреслено, що грубість, хамство, безтактність, черствість, перевищення службових повноважень, зловживання ними, хабарництво, корупція несумісні з перебуванням на службі в правоохоронних органах. У будь-якій ситуації працівник повинен поводити себе культурно, коректно, чесно, справедливо, з гідністю притаманною правоохоронцю.

Моральна сутність служіння працівників поліції людині, суспільству і державі – один з найважливіших чинників виховання у громадян поважного

ставлення до закону. Службова дисципліна та професійна правомірна поведінка є головним фактором формування професійної моралі працівника поліції. Дисципліна — це дотримання особою певних встановлених у суспільстві правил поведінки. Роль дисципліни велика. Вона сприяє зміцненню й удосконаленню суспільних відносин, встановленню стосунків між людьми, розвиткові загальнолюдських цінностей. За допомогою дисципліни держава керує розвитком усіх галузей народного господарства, науки, освіти, культури, охорони громадського порядку, розвиває ділові зв'язки з іншими країнами. Дисципліна є необхідним засобом виконання важливих державних і громадських завдань, втілення у життя волі народу [23,44].

Суть державної дисципліни полягає в неухильному дотриманні і виконанні вимог держави. Правові акти при цьому обов'язкові для всіх членів суспільства. Однак не у всіх випадках вони є суб'єктами державної дисципліни. Існують такі суспільні відносини, у які держава втручатися не може, наприклад, купівля-продаж, вибір професії тощо.

Ефективну роль у свідомому дотриманні і виконанні державної дисципліни відіграє мораль. Поряд з традиціями, звичаями, загальноприйнятими правилами моральна основа відображає існуючі програмні інтереси народу. Моральна сила дисципліни — це результат законодавчої діяльності держави і реальна необхідна умова всієї її правової діяльності.

Державна дисципліна — це засноване на суворій законності, високій свідомості, персональній відповідальності і законності дотримання та виконання державою моральних та правових норм, які регулюють суспільні відносини. Різновидом державної дисципліни є службова дисципліна, яка характеризується суворим дотриманням встановленого порядку. Дисципліна в правоохоронних органах повинна відповідати правовим нормам і нормам професійної моралі. Службова дисципліна працівників поліції — це чітко регламентована чинним законодавством, статутами, наказами і Присягою поведінка особового складу, яка передбачає неухильне дотримання норм права і моралі у службовий та позаслужбовий час.

Дисципліна в правоохоронних органах полягає у виконанні особовим складом своїх обов'язків з метою ефективної поліцейської служби. В об'єктивному сенсі службова дисципліна є сукупністю правил професійної поведінки. Вона включає в себе обов'язок працівника виконувати свої службові функції, причому у певному місці і у певний час, способом, передбаченим правовими та моральними нормами.

Службова дисципліна ґрунтується на високій свідомості, глибокому розумінні службового та громадського обов'язку, особистій відповідальності за доручену справу. Сутність службової дисципліни в правоохоронних органах може бути з'ясована за умови розгляду її у двох аспектах: як сукупності правових норм, які регламентують професійні обов'язки працівників, і як практичне дотримання певних правил (фактична реалізація їх при виконанні службових обов'язків).

Виконуючи свої завдання поліція повинна поважати гідність особи і виявити до неї гуманне ставлення, захищати права людини, незалежно від її соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань. Службова дисципліна не обмежена виконанням обов'язків на службі. Працівник поліції у будь-яку хвилину повинен бути готовий виконати свій професійний обов'язок і поза нею. Службова дисципліна передбачає дотримання працівником поліції вимог, пов'язаних з часом та місцем його перебування. Службова дисципліна зобов'язує працівника поліції самостійно приймати рішення, будучи за межами свого колективу.

Для зміцнення службової дисципліни, її профілактики важливу роль відіграє об'єктивно встановлена суб'єктами влади дисциплінарна відповідальність. Вона настає у випадку порушення працівником поліції службової дисципліни, тобто скоєння протиправних вчинків і застосовується, як правило, у службовому порядку: працівник, який підлягає дисциплінарному покаранню, перебуває у прямій службовій залежності від керівника правоохоронних органів, котрий накладає стягнення.

Об'єктом дисциплінарного вчинку особового складу органів МВС є сукупність суспільних відносин, які формуються у процесі службової діяльності. Дисциплінарний вчинок полягає в порушенні встановлених правил, поведінки, режиму, службових повноважень. Об'єктивною стороною дисциплінарного вчинку є протиправна поведінка, яка посягає на встановлений порядок служби в правоохоронних органах. За об'єктивними ознаками дисциплінарний вчинок є протиправним діянням, яке було скоєне шляхом активної дії чи без дії. Суб'єктивний бік дисциплінарного вчинку становлять елементи, які характеризують ставлення порушника до свого протиправного діяння та його наслідків [36,118].

Працівник Національної поліції – це, в першу чергу, людина з високою культурою спілкування. Культура спілкування – це вміння встановлювати

зворотний зв'язок, відгукнутися на думки, почуття, турботи й проблеми іншої людини (це стосується всіх рівнів спілкування). Форми спілкування змінні, сутність спілкування – незмінна. Велику роль відіграє у професійній діяльності працівників Національної поліції культура мови – від вміння чітко сформулювати власну думку як у мовленні, так і на папері до граматичної та синтаксичної грамотності. Особливе значення у формуванні дисциплінованості працівників Національної поліції має Закон України „Про національну поліцію”. Ст. 5 Закону вимагає високої культури і тактовності взаємовідносинах з громадянами, що є важливим чинником поліцейської моралі [4]. У випадку порушення працівником поліції прав та законних інтересів громадянина передбачене публічне вибачення. Ця моральна дія має глибокий зміст. Вона дисциплінує, змушує критично оцінювати власну поведінку і застерігає від наступних подібних вчинків.

Працівники поліції повинні мати високі особисті, ділові та моральні якості, освітній рівень (ст. 17), оскільки при виконанні службових обов'язків вони керуються законом (ст. 20), їхня правозастосовна діяльність цілком залежить не тільки від правової культури, а й від особистої дисципліни, фахового рівня тощо [4].

Для службової дисципліни характерна вимога самодисципліни, яка полягає в правомірній професійній поведінці, глибокому усвідомленні свого обов'язку і виконанні його згідно з власним переконанням за будь-яких обставин.

Для професійної дисципліни особового складу Національної поліції критерієм служить рівень дисциплінованості. Дисципліна та дисциплінованість – різні поняття. Дисципліна відображає один із видів суспільних відносин, а дисциплінованість – якість особистості.

Дисциплінованість – рівень професійної дисципліни, який характеризує ставлення працівника поліції до виконання службових обов'язків, визначає порядок його поведінки та відповідає нормам права і моралі. Ступінь дисциплінованості залежить від особистих якостей працівника і від стану індивідуальної роботи серед особового складу. Дисциплінованість можна класифікувати як високу, середню, формальну. Висока дисциплінованість – працівник виявляє розумну ініціативу, творчість й активність у правоохоронній діяльності, не порушує статутних вимог і не потрапляє під колективний вплив інших осіб. Середньодисципліновані працівники – новачки у колективі, які ще не адаптувалися і не мають належних професійних знань та навичок. Висока дисциплінованість залежить від особистих якостей працівників, рівня моральності і бажання служити у подальшому в правоохоронних органах.

Формальна дисциплінованість завдає великої шкоди правоохоронній діяльності. Хоча формально дисциплінований працівник зі службовими обов'язками в основному справляється, грубих порушень дисципліни не допускає, але пасивно ставиться до всього, що діється в колективі. Він виявляє байдужість до співробітників, інколи зумисне може давати нерозумні поради, стримувати ініціативу інших. Здебільшого це або кар'єристи, або ті працівники, які втратили надію на просування по службі і спокійно «дослужують». Протилежною до дисциплінованості рисою є недисциплінованість. Працівники, яким вона властива, схильні до постійних порушень дисципліни, байдуже ставляться до виконання службових обов'язків, пасивні в громадській роботі, здебільшого мають низький рівень професійної підготовки.

Правоохоронна поведінка – це поведінка суб'єкта, яка збігається з вимогами права, відповідає правовим наказам, не суперечить нормам права, не заборонена правом. Правомірна поведінка особи – це її діяльність у сфері соціально-правового регулювання, яка ґрунтується на свідомому виконанні норм моралі та права, маючи при цьому на увазі глибокі генетичні зв'язки моралі і права, чіткі моральні засади останнього.

Правомірна поведінка залежно від характеру мотивів діяльності в конкретній ситуації виявляється у різних формах: дотриманні, виконанні, використанні та застосуванні права. Якість правомірної поведінки відзначається необхідними та достатніми умовами. Вони залежать від внутрішніх та зовнішніх рис особистості працівника поліції. До внутрішніх належать загальнолюдські ціннісні норми, загальноприйняті правила поведінки, рівень загальної та професійної культури і особливо ступінь засвоєння моральних та правових категорій. Зовнішні аспекти виявляються у множині вчинків працівника, його реальних діях під час виконання службових обов'язків [41,125].

На рівень правомірної поведінки впливає морально-психологічний та правовий клімат у колективі, розумна можливість вищих інстанцій та керівників, їхнє піклування про підлеглих, правовий захист правоохоронців, рівень моральності в суспільстві та ін. Правомірність – це відповідність дисциплінарних діянь правовим нормам; одиниця вимірювання, на основі якої з точки зору права дається оцінка якості соціальної взаємодії суб'єктів; зона, в межах якої правова властивість залишається незмінною; здатність права регулювати нормативні акти, а останніх — сприймати цей регулюючий вплив.

Професійна правомірна поведінка – це ступінь звичайної поведінки працівника; рівень його правосвідомості, дотримання законності у службовій

діяльності; уміння оцінювати власні дії; збіг власних оцінок, суджень суб'єкта права з думкою колективу.

Правоохоронна спрямованість професійної правомірної поведінки працівників Національної поліції дає змогу характеризувати професійну бездіяльність. Правомірна поведінка - це дія, реагування на протиправне діяння відповідно до чинного законодавства, професійна бездіяльність — це пасивне невтручання у справу при одночасному розумінні суті явища і його наслідків. Позиція невтручання, засвідчує низьку правосвідомість працівника, виражену в його переконаннях, настроях, почуттях, які розкривають ставлення до права; відсутність власної точки зору; недостатні професійні навички, невпевненість у своїх діях; а також недосконалість законодавства, обмеження свободи дій у рамках закону [76, 116].

Велику роль відіграє правове виховання у підвищенні рівня професійної моралі особового складу поліції. Правове виховання – це діяльність, яка має цільовий вплив на правову свідомість та поведінку громадян, діяльність державних органів та громадських організацій, яка здійснюється з метою впливу на свідомість чи психологію людей та формування у них глибоких, стійких уявлень, переконань, які відповідають вимогам сучасного правового розвитку суспільства, прищеплення громадянам навиків та звичок правомірної поведінки, підвищення рівня їхньої правосвідомості, правової культури та соціально-правової активності.

Метою правового виховання є формування, прищеплення навичок та звичок правомірної поведінки; бажання дотримуватися закону, перетворення правових знань у переконання, виховання соціально-правової активності [75,192].

Суб'єктами правового виховання працівників Національної поліції є державні органи та установи – Міністерство внутрішніх справ, управління внутрішніх справ, облдержадміністрації, міськрайвідділення внутрішніх справ, на яких покладений обов'язок здійснювати правовиховну роботу серед особового складу. Важливе місце у правовому вихованні посідають місцеві органи влади, прокуратура, суд, юстиція та ін.

Об'єктами правового виховання в правоохоронних органах є атестований, а також не атестований склад, що зобов'язує диференційовано підходити до правовиховної роботи.

Правове виховання ґрунтується на загальних принципах: науковість, правдивість, зв'язок з життям, дохід, популярність. Принцип науковості передбачає диференціацію та систематизацію правовиховних заходів,

врахування вікових, освітніх, професійних та інших особливостей різних підрозділів правоохоронних органів. Орієнтує на планомірну роботу по формуванню та розвитку правосвідомості з використанням результатів та висновків конкретних соціологічних досліджень, специфіки службової діяльності [75,193].

Принцип правдивості (об'єктивності) інформації. Відхід від гострих питань, замовчування існуючих проблем у сфері законності можуть викликати недовіря у правовиховній роботі, наносячи значну шкоду процесові формування правової культури, поваги до права.

Важливим принципом правового виховання є його органічний зв'язок із життям, діяльністю по зміцненню законності правопорядку. Правовиховна робота досягає мети, коли переводить загальнотеоретичні, загальнополітичні ідеї на мову практики, пов'язує проблеми з конкретними завданнями правоохоронних органів.

Принцип дохідливості і популярності вимагає, щоб найскладніші правові питання викладалися у максимально доступній формі. Популярність повинна обов'язково поєднуватися з науковістю. Дохідливість, доступність нерівнозначні спрощенню, яке наносить правовиховному процесові суттєвої шкоди, робить його поверховим, малоефективним.

У процесі правового виховання можна виділити три рівні: перше знайомство з проблемою; набуття нових знань, активний процес перетворення знань у переконання і, вищий рівень – дія, вчинок, поведінка. Вищий ступінь у процесі правового виховання – це формування у працівникові МВС дійового начала, готовності й уміння особисто брати участь в охороні законності, майна та громадського порядку при виконанні службових обов'язків.

У процесі виконання службових обов'язків правоохоронці часто вступають у контакт з громадянами з приводу розв'язання різноманітних правових взаємовідносин. При цьому їм доводиться роз'яснювати вимоги нормативно-правових наказів. Кожний працівник Національної поліції зобов'язаний не тільки добре орієнтуватися у праві, а й неухильно дотримуватися вимог закону, твердо знати, уміло та сумлінно виконувати вимоги Присяги, статутів, наказів.

Правове виховання в підрозділах правоохоронних органів будується з урахуванням їхньої структури та специфіки діяльності. Воно здійснюється у двох основних напрямках: підвищення правової культури особового складу; участь працівників Національної поліції у формуванні правосвідомості населення. Засобами правового виховання виступають сучасні джерела інформації, експозиційні матеріали, наукова і навчальна література [15].

Форми правового виховання – це способи зовнішнього вияву правоохоронної діяльності, за допомогою яких державні органи та громадські організації здійснюють роботу по вихованню громадян у дусі поваги до законів, суворого їх виконання, сприяють формуванню правосвідомості, прищеплюють навички правомірної поведінки та підвищують соціально-правову активність.

Форми правовиховної роботи – це організована система правового виховання, яка об'єднує в собі різноманітні методи та засоби і спрямована на підвищення рівня правової культури, зміцнення професійної дисципліни та законності, піднесення правової активності працівників Національної поліції [27,119].

Правовий процес здійснюється в таких формах. Правове навчання (здобуття освіти в навчальних закладах, на курсах підвищення кваліфікації, службова підготовка, самоосвіта); правова пропаганда як діяльність по розповсюдженню правових знань; правозастосовна практика у процесі виконання оперативно-службових обов'язків; участь у діяльності громадських організацій, які існують в правоохоронних органах; участь у роботі по правовому вихованню населення. Форми правового виховання за напрямками: правове навчання, правова пропаганда, організована і контрольована соціально-правова практика. Існує ще й четвертий напрям (для працівників МВС) – практична діяльність працівників під час виконання ними службових обов'язків [15].

Форми правового виховання бувають загальні та спеціальні (за призначенням, метою, змістом). Загальним формам властиві риси різних видів виховання (морального, етичного тощо), у тому числі правового. Вони в основному комплексні, багатоцільові. Для загальних форм правове виховання не є основною метою, наприклад, виїзд на місце події, порушення кримінальної справи, затвердження матеріалу при адміністративному порушенні тощо. В правоохоронних органах використовуються і спеціальні форми правового виховання – службові заняття, лекції, бесіди [27,124].

Методи правового виховання – це способи впливу керівників різних рівнів, вихователів на особовий склад правоохоронних органів, шлях педагогічно доцільної організації його службової діяльності з метою підвищення рівня правової культури, зміцнення професійної дисципліни та законності, піднесення правової активності працівників [27,128].

Основні методи правового виховання – переконання, заохочення, організація виховних ситуацій, критика і самокритика, примус, наслідування. Прогресивні методи правового виховання – привчання особового складу до

конкретного виду правоохоронної роботи чи до систематичного підвищення своїх теоретичних знань шляхом самоосвіти, особистий приклад начальника, залучення працівника до інших видів службової діяльності; чергування з оперативною групою, постійні чи тимчасові доручення, кураторство, наставництво, проведення службового розслідування, постановка завдання перед працівником, добір юридичної літератури для теми, підготовка кодифікації окремих правових норм, професійна гра (фабула повинна наближатися до реальних умов) [85,133].

Особливою темою норм службового етикету є ділове спілкування старшого за військовим званням, командира із підлеглим, молодшим. Цьому присвячене окреме положення Про військову ввічливість і поведінку військовослужбовців Статуту внутрішньої служби збройних сил України. При цьому потрібно враховувати, що, крім організаційного моменту, службовий етикет відбиває також шанобливе ставлення до старших за званням, повагу до їхніх заслуг і професійних здібностей. Виникає проблема придатності до служби в органах поліції.

Професійна придатність – це індивідуальні властивості людини, які визначають особливості, її світосприймання, інтелект, емоційні та дольові якості, навички, уміння. Теорія індивідуальної роботи з кадрами передбачає принципи: 1) кадрова політика держави в цілому; 2) робота з кадрами Національної поліції з властивою їй специфікою. До принципів кадрової політики держави відносять: ставлення громадськості до добору кадрів і контроль за їхньою роботою; виборність керівників та конкурсна система заміщення керівних посад, а також окремих спеціалістів; розширення гласності та соціальної основи демократії; зміцнення правової основи; наступність у роботі з кадрами, їхня ротація [86,73].

Принципи роботи з кадрами правоохоронних органів: добір, розстановка і просування кадрів по службі за діловими якостями; рівне право обіймати посади в апараті управління; колегіальність і єдиноначальність; оновлення й змінність кадрів; поєднання суспільних та особистих інтересів; дотримання законності; перевірка службової діяльності.

Мета індивідуальної роботи — формувати свідомість, смаки, нахили працівника таким чином, щоб прагнення до моральних ідеалів у всіх сферах суспільного й особистого життя, службової діяльності стало його внутрішньою потребою, звичкою. Індивідуальна робота – комплекс заходів, які здійснюються з урахуванням особистості працівника Національної поліції спрямовані на

формування у нього знань, умінь, навичок, високих моральних і ділових якостей, необхідних для виконання службових обов'язків.

Суб'єктами індивідуальної роботи з кадрами Національної поліції є керівники різних органів; особи, включені в резерв чи висунення; працівники які отримали важливе службове доручення; керівники тимчасових робочих груп по виконанню службового завдання підвищеної складності; члени колективу, яким доручена нова ділянка роботи.

Об'єкт індивідуальної роботи – це новачки в колективі, працівники, які часто допускають порушення дисципліни, формально ставляться до своїх обов'язків, скоюють аморальні вчинки; особи, які раніше притягалися до дисциплінарної відповідальності, мають низький рівень професійної моралі легко піддаються негативному впливові, створюють своєю поведінкою конфліктні ситуації, не зважають на зауваження та критику; працівники, у яких замкнений характер, які є об'єктом глузування, скаржаться на стан здоров'я, виявляють нестриманість на службі, схильні до зловживання спиртним, негативно висловлюються про службу в правоохоронних органах [87, 44].

Завдання індивідуальної роботи з особовим складом поліції:

- ✓ компенсувати недостатній, малоефективний колективний вплив на конкретного працівника;
- ✓ доповнити і розвинути колективний вплив, коли працівник виконує складне професійне чи громадське завдання і потребує особливої уваги, допомоги, підтримки, коли він за рівнем свого розвитку, своїми здібностями стоїть вище від існуючого в колективі рівня;
- ✓ сформувати у працівника поліції певний позитивний психологічний настрій щодо педагогічних настанов [28,57].

Спілкування є однією з центральних проблем, крізь призму якої вивчаються питання сприймання й розуміння людьми одне одного, лідерство й керівництво, згуртованість і конфліктність, міжособистісні взаємини та ін. Спілкування допомагає глибше розглянути процес міжособистісної взаємодії та міжособистісних взаємовідносин. Найвищий обов'язок керівника – допомога кожному працівникові знайти своє місце у загальній шерензі правоохоронних органів, глибоко цікавитися долею підлеглих, уміти заглянути у їхній внутрішній світ [78, 33].

Ставлячи перед підлеглими конкретні завдання, керівник зобов'язаний врахувати їхні можливості. За своєю складністю завдання може перевищувати, бути нижче або збігатися з верхньою межею можливостей виконання. У першому випадку формуватимуться формалізм, поверховість у роботі, другий

також спричиняється до вироблення негативних якостей — ліні, байдужості. Тільки третій рівень відповідає вимогам індивідуальної роботи.

Керівникові-наставнику важливо навчитися виявляти в підлеглих риси характеру, які відрізняють одного працівника від іншого, характеризують його особистість і впливають на поведінку.

Досвідчені керівники завжди глибоко занурюються у проблеми кожного працівника. Вони постійно тримають у полі зору всі можливі навантаження, контролюють зміни у взаєминах між співробітниками і своєчасно запобігають непорозумінням, рішуче припиняють потурання, а також необ'єктивне ставлення нижчестоячих керівників до окремих підлеглих.

Керівник повинен володіти мистецтвом спілкування. Кожного працівника слід сприймати як неповторну особистість, не робити висновків на підставі перших вражень, не заглибившись у мотиви того чи іншого вчинку, не «приписувати» працівникові негативних рис через його незначні помилки. Керівник повинен уміти схилити підлеглого до відвертості, уникаючи надокучливого вихваляння гідності інших співробітників, але і не допускати надмірної опіки.

Зосередження в руках керівника адміністративної влади дає йому змогу активізувати індивідуальну роботу з особовим складом, дієво впливати на підвищення рівня професіоналізму підлеглих. Керівник повинен володіти певними професійними та особистими якостями: вміння визначити оптимальні напрями індивідуальної роботи, відчуття міри власних владних повноважень, здатність підтримувати об'єктивну громадську думку в поліцейському колективі [82,404].

Працівники поліції виконують завдання, пов'язані з ризиком для їхнього здоров'я і життя. Тому керівник зобов'язаний підтримувати розумну ініціативу, водночас уміло і тактовно контролюючи виконання підлеглим його службових обов'язків.

Керівник мусить бути наділений здатністю зіставляти власні міркування з думкою підлеглих, не потрапляти під бюрократичний вплив вищих інстанцій, знаходити точні, послідовні й оригінальні рішення [86,98].

Одним із ефективних видів індивідуальної роботи з особовим складом органів поліції є наставництво. Воно здійснюється згідно з нормативними документами МВС України, зокрема „Положенням про наставництво в органах внутрішніх справ України”, затвердженим наказом МВС України № 367 від 12.06.1992 р. [18].

Мета наставництва в правоохоронних органах – допомогти молодим працівникам підвищити освітній рівень, оволодіти професійною майстерністю, швидко адаптуватися в колективі, сформувати активну життєву позицію.

Суть наставницької роботи в правоохоронних органах полягає в ознайомленні молодих працівників з історією і традиціями підрозділу та поліції в цілому, прищепленні професійних навичок, плануванні вільного часу, роз'ясненні вимог Присяги, статутів, залученні молодих працівників до активної участі у громадському житті, до звіту перед колективом, який скерував його на службу в поліцію. Наставництво не повинно обмежуватися цими питаннями. Перед наставником постають два важливі завдання: допомогти розвинутися кращим властивостям особистості та блокувати закріплення тих якостей, які можуть загальмувати становлення особистості, зробити її «соціально неактивною».

Особливість поліцейської служби ставить конкретні вимоги до наставника як особистості. Це найбільш підготовлений працівник правоохоронних органів, наділений належними моральними, діловими та педагогічними якостями.

Ділові якості характеризують високу кваліфікацію наставника, його професійний досвід, творче ставлення до виконання службових обов'язків, високі особисті оперативно-службові показники в роботі. Вони є моральним ідеалом для молодих працівників, прикладом для наслідування.

Одну із провідних ролей у наставницькій роботі відіграють педагогічні здібності наставника. Він повинен мати нахил до педагогічної діяльності, а також бажання працювати з молоддю. Тільки за цієї умови наставницька робота в поліції принесе очікуваний ефективний результат.

Наставник повинен мати достатній рівень психологічної культури, щоб досягти максимальної психологічної сумісності з підопічним. Наставництво триває до того часу, поки молодий працівник не одержить допуску до самостійної роботи у застосуванні правових норм при влаштуванні людських доль. Саме у цьому полягає особливість наставницької роботи в правоохоронних органах [69,38].

Наставництво у поліції — це одна з найбільш надійних форм прискорення підготовки до служби, завдяки якій відбувається мимовільне передавання нагромадженого наставником досвіду його підопічному.

Успіхові в індивідуальній (у тому числі наставницькій) роботі з особовим складом Національної поліції сприяє обґрунтоване планування. План, як бачення перспективи, повинен задовольняти вимоги доцільності,

виконуваності, внутрішньої відповідальності, оперативності, гнучкості, детальності, тривалості, комплексності.

Доцільність плану засвідчує, що заплановані заходи є корисними і здійснення їх дасть очікуваний результат. Разом з тим окремі елементи плану індивідуальної роботи повинні мати пізнавальне значення й спиратися на достатній запас інформації: недопущення зайвої опіки підлеглого, тавтології, дріб'язкових питань, тобто економне використання засобів педагогічного впливу. Виконуваність забезпечується шляхом добору засобів, необхідних для реалізації плану з точки зору реальності їх застосування, врахування факторів, які можуть вплинути на того, хто виконує заплановані заходи (це, зокрема, сприятливі умови, фактор часу і педагогічні здібності).

Внутрішня відповідальність плану індивідуальної роботи характеризується взаємозв'язком між засобами педагогічного впливу на особу і реалізацією запланованих завдань. Ця особливість плану запобігає позасвідомому формуванню таких моральних якостей, як сліпа, бездумна покірність, бюрократичне ставлення до виконання службових обов'язків тощо. Важливою умовою якості плану є його гнучкість, можливість змінювати зміст незалежно від ситуації. План стає формальним тоді, коли під час його виконання не вносилися жодні корективи чи доповнення. Оскільки в роботі з кадрами неминучі різноманітні несподіванки, то вони так чи інакше повинні знайти своє відображення в індивідуальному плані [75,192].

Комплексність планів індивідуальної роботи змушує передбачити й охопити якомога ширше коло морально-професійних проблем оперативно-службової діяльності. Це дасть змогу залучити до індивідуальної роботи з особовим складом представників інших правоохоронних органів, науковців, спеціалістів різних галузей, а також розширити спектр моральних якостей, які визначають високий рівень професійної етики поліції.

Правильний вибір форми і методів індивідуальної роботи з особовим складом сприяє формуванню високої професійної моралі, яка необхідна для виконання завдань, поставлених державою перед українською національною поліцією в сучасних умовах.

Суть індивідуальної роботи з особовим складом Національної поліції полягає в глибокому знанні особливостей кожного працівника, вмінні передбачити його поведінку в конкретній обстановці і застосувати ті засоби громадського й індивідуального впливу, які можуть дати найбільший ефект [115,64].

Однією з передумов належної професійної діяльності працівника поліції є стиль його поведінки. Загальна поведінка особи визначається двома чинниками: внутрішнім (знання та уміння керуватися загальноприйнятими нормами поведінки) та зовнішнім (реальні дії, вчинки, манери, формений одяг, володіння літературною мовою).

Норми (правила) поведінки формуються і вдосконалюються протягом всієї життєдіяльності особи. У процесі реалізації норм у практичній поліцейській роботі важливу роль відіграють манери, жести та зовнішній вигляд працівника поліції. Спостерігаючи за його діями та зовнішністю, можна дати йому моральну оцінку.

Манери – це стійкі, постійні навички та звички у поведінці особи, які виявляються у ставленні до оточуючих, формі спілкування, різноманітних деталях поведінки, навіть у дрібних рухах, які постійно повторюються. Манери можуть бути позитивними та негативними, залежно від рівня моральності, вихованості людини. Для працівника поліції важливо формувати манеру володіти собою, від чого залежить ефективний правовий вплив на правопорушника чи громадянина взагалі. Працівник поліції повинен обмежувати себе в жестах, оскільки при виконанні службових обов'язків будь-який із них може тлумачитися неправильно. Так, нестриманий, розхлябаний жест засвідчуватиме незібраність, відсутність внутрішнього контролю за особистою поведінкою, а тому насторожуватиме [98, 27].

Важливою складовою частиною процесу реалізації загальноприйнятих норм поведінки є зовнішній вигляд, гарна постава, тверда, врівноважена хода, припасований до фігури формений одяг, начищене взуття тощо. Неохайний зовнішній вигляд працівника поліції не викликає довіри. У форменому одязі поліцейський виступає як службова особа, яка приймає відповідне правове рішення [36,29].

Індивідуальний стиль поведінки працівника поліції – сукупність тих чи інших дій особи, які характеризують її місце в оточуючому середовищі. Працівник поліції повинен вміти об'єктивно оцінити себе. Надмірна увага до власної персони, бажання привернути до себе увагу, вирізнитися якимись екстравагантними якостями призводить до створення штучного авторитету, який дуже шкодить у правоохоронній діяльності.

Ритуали професійної діяльності працівників Національної поліції – це історично сформована поведінка під час здійснення службових обрядів, урочистих і траурних церемоній. Поліцейські ритуали поділяються на загальні і специфічні. Перші з них майже цілковито збігаються з військовими (стрійові

огляди, прийняття Присяги та ін.). Другі, специфічні ритуали (посвята у поліцейські, вручення службового посвідчення та ін.), характерні тільки для Національної поліції. Вони значно впливають на психіку працівників, приносять естетичну насолоду, сприяють формуванню професійної моралі, значною мірою слугують задоволенню духовних потреб працівників у нелегких умовах служби в правоохоронних органах. Йдеться насамперед про ритуал посвяти в поліцейські і вручення форменого одягу. Це важливий момент для молодого працівника, оскільки його вперше представляють колективові, з яким доведеться виконувати службове завдання. Інший ритуал передбачає вручення пагонів і службового посвідчення особам, які прийняті на посаду середнього і старшого начальницького складу після присвоєння їм першого спеціального звання. Наявність пагонів і службового посвідчення надає працівникові поліції великі права і накладає певні обов'язки, вимагає високої культури у спілкуванні з громадянами та правомірного застосування правових норм до порушників правопорядку. Службове посвідчення є документом, який засвідчує особу власника, дає право носіння, збереження та застосування вогнепальної зброї та спеціальних засобів згідно з вимогами Закону України „Про національну поліцію”. Важливий ритуал в правоохоронних органах – проводи на пенсію. Він має велике запам'ятовуюче значення як для самого ветерана, так і для тих, хто залишається на службі [76,49].

У сфері спілкування велике значення має культура мови, яка дає відчуття впевненості у собі, у власній здатності переконати співрозмовника. Оволодіння культурою мови – це постійний процес. Важливо стисло, правильно і доречно формулювати думку як усно, так і письмово. Вбога, невиразна мова засвідчує обмеженість світогляду, низький рівень моральності. Працівник поліції є суб'єктом права, його мовна культура зобов'язує дотримуватися певних норм та правил у бесідах з громадянами як на службі, так і поза нею. З існуючих мовних стилів у поліцейській роботі переважає діловий стиль. Він застосовується у бесідах з неповнолітніми, заарештованими, небезпечними злочинцями під час затримання тощо. При цьому мова є не тільки засобом спілкування, а й виразником ставлення до співрозмовника. Це означає, що у поліцейській роботі велике значення має мовна інтонація, яка допомагає охоронцеві правопорядку відповідним чином вплинути на конкретні обставини.

В правоохоронних органах важливу роль відіграє діловодство, тобто мова писемна. Ділове мислення тут суворо та детально регламентоване. Важливим при цьому є дотримання службової таємниці. Уміння вести службове листування – це настійна вимога.

Дуже важливим для працівника Національної поліції є повсякденне спілкування зі своїми співробітниками. Невміння контактувати, небажання мати наміри, а також вияв зневаги до того, хто може вислухати тебе, потенційно містять у собі небезпеку самоізоляції, вимушеної самотності у колективі, що нерідко призводить до неправильних вчинків.

В правоохоронних органах існує певна специфіка у взаємовідносинах між співробітниками. Це стосується надмірного інтересу роботою товариша. Відомчі нормативні документи системи МВС передбачають, що без службової необхідності і без санкції безпосередньо начальника не слід цікавитися, чим займається той чи інший працівник. Недопустиме також безцеремонне втручання у службову діяльність один одного. Тактовність і делікатність у цій справі не порушують, а тільки зміцнюють дружбу, повагу і довір'я між співробітниками [79,172].

Практично в усіх поліцейських колективах працюють на атестованих посадах жінки. Виникає запитання: чи потрібно дотримуватися на службі особливих правил стосунків між чоловіками і жінками. У цьому є необхідність. Хоча можливі відхилення, зумовлені службовим становищем осіб протилежної статі. У погодженні з керівництвом через поважні причини можна робити певні скидки жінці (не скеровувати її нічні чергування, в засади, на охорону громадського порядку в місцях підвищеної оперативної обстановки тощо), але за умови, що це не позначиться на службовій діяльності.

У поліцейському колективі не обійтися без ділової, конструктивної критики, яка використовується як засіб вираження колективної, громадської думки з єдиною метою — усунути перешкоди і недоліки у житті і діяльності окремих працівників. Культура критики передбачає рівноправність опонентів, однакові можливості аргументації. Нічого спільного із конструктивною критикою не мають такі методи, як намагання зруйнувати негативне одним замахом, загнати один одного в глухий кут тощо. Рівень культури критики повинен засвідчувати, наскільки рельєфно проступає в ній позитивне, творче начало, які конструктивні елементи вона несе в собі.

Показником рівня спілкування в поліцейському колективі є культура стосунків між керівником та підлеглим і навпаки. Згідно з принципами поліцейської етики, таке спілкування має наказовий, категоричний характер. Це не повинно прикро вражати підлеглого, проте і з боку керівника подібна категоричність не має переходити за межі норм моралі.

Виконуючи службові обов'язки, працівник поліції мимоволі стає в центрі взаємостосунків між різними за соціальним положенням, психічними

особливостями, рівнем культури та вихованням людьми. Ця обставина накладає на нього особливу відповідальність, вимагає граничної коректності у спілкуванні. Суворі дії особового складу вважатимуться справедливими та зрозумілими населенню, коли у спілкуванні з ним чітко вирізнятимуться повага людської гідності, певний інтелектуальний та культурний рівень. Емоційний бік спілкування працівника Національної поліції з громадянами – емоційна глухота може потягнути за собою зневагу до тих норм поведінки, які працівникові добре відомі, але які не прийняті ним особисто як значимі, необхідні в практиці спілкування. Емоційна глухота призводить до черствості, байдужості, дає ґрунт для професійної деформації [82,404].

Спілкуючись з населенням, працівникові Національної поліції часто доводиться проникати у глибини життя конкретної особистості. Це вимагає від нього вміння застосовувати різноманітні засоби індивідуального підходу до людей. Під час прийому громадян виникає проблема «надокучливих» відвідувачів. Працівник правоохоронних органів повинен відрізняти надокучливих від наполегливих у досягненні мети. Ставлення до цих людей має бути суто індивідуальним [87,36].

Працівник поліції не живе ізольовано. Він неминуче спілкується з рідними, близькими та знайомими, з якими навчався в школі, з якими разом працював, служив в армії. З цими людьми уникати контактів не слід, але не можна брати до уваги їхнє прохання посприяти у життєвих клопотах. Важливо, щоб доброзичливість не зашкодила правоохоронній діяльності, не суперечила нормам поліцейської моралі. Небезпечною для працівника поліції є нерозбірливість у знайомствах, панібратство з людьми, які чинять певний тиск намагаючись незаконним шляхом отримати певні послуги. Дехто навмисне, прикриваючись знайомством з працівником поліції, вершить протиправні або злочинні справи.

Спілкуючись з близькими та знайомими людьми, працівник правоохоронних органів не повинен розголошувати-службові відомості, демонструвати власну поінформованість, брати на себе обов'язок вирішувати питання, які не входять до кола його службових обов'язків. Важлива сфера професійно-етичного кодексу поліцейської діяльності стосується особистого життя охоронця правопорядку, зокрема його сімейних стосунків, особистих зацікавлень, дозвілля. Чуйність, тактовність, гостинність, вміння не підвищувати себе в оточенні сусідів – ці та інші подібні риси повинні визначати поведінку працівника поліції в позаслужбовий час, у домашніх умовах. Працівник поліції мало приділяє уваги сім'ї. Незручності, пов'язані з

характером його роботи повинні компенсуватися доброзичливим ставленням, дружним взаєморозумінням і моральною підтримкою з боку членів сім'ї [94,11].

Професія працівника поліції накладає на його сім'ю специфічний відбиток і диктує певні вимоги. Це бездоганність з погляду моральності. Вже сам факт, що голова сім'ї – працівник поліції, має засвідчувати її високий моральний рівень. Не має права той, хто стоїть на варті закону і правопорядку, у вузькому колі близьких людей поділяти погляди, відмінні від тих, які він обстоює на службі.

Специфічний характер праці в правоохоронних органах диктує особливі вимоги до зовнішньої культури працівників, морального змісту їхньої професійної діяльності. Це зумовлюється тим, що поліція поряд із правоохоронною виконує ще й соціальну функцію. Важливо наповнити діяльність особового складу Національної поліції соціально-творчим, глибоким людським змістом, свідомим ставленням.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ЕТИКЕТУ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

2.1. Педагогічні засади формування комунікативного етикету у майбутніх працівників Національної поліції

В умовах розбудови в Україні правової держави та громадянського суспільства, інтеграції у світове співтовариство, зміни принципів соціальної взаємодії, форм і методів роботи всіх державних структур, установ та інститутів перед правоохоронними органами постає ряд важливих завдань: з одного боку, забезпечити дотримання законності, правового порядку в країні, особистої безпеки громадян, з іншого – перейти в діяльності від виконання карально-репресивних функцій до соціально-правового партнерства з населенням. Це зумовило значне підвищення вимог до рівня і якості професійної підготовки працівників Національної поліції, їхньої фахової та соціальної компетентності, загальної та професійної культури.

Готовність майбутніх працівників правоохоронних органів до професійної діяльності - це цілісне, складне особистісне утворення, інтегративна якість особистості, що поєднує не тільки професійні знання, а й уміння, навички та якості особистості, які можуть бути сформовані за умови поєднання соціально-педагогічної, психологічної і правової підготовки в процесі спеціальної організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі МВС України [103,5].

Умовами ефективного формування готовності майбутніх правоохоронців до професійної діяльності є, по-перше, поетапна реалізація процесу підготовки, яка включає аудиторну (під час проведення навчальних занять: лекційних, семінарських, практичних тощо) і позааудиторну (під час проходження стажування на посаді) фази; по-друге, є розробка навчально-методичного забезпечення підготовки курсантів.

Слід зауважити, що наявна система професійної освіти правоохоронців, зокрема рядового та молодшого начальницького складу, явно недостатньо відповідає сучасним вимогам, особливо за рівнем науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Тому Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закон України “Про Національну поліцію”, відомчі накази та настанови передбачають реформування змісту професійної підготовки, зокрема, в контексті забезпечення педагогічних умов для ефективного формування світоглядної, правової, моральної й професійної культури працівників правоохоронних органів.

Діяльність персоналу Національної поліції належить до професій типу „людина-людина”, тому її ефективність багато в чому залежить від рівня розвитку здібностей до пізнання поведінки інших людей, розуміння своїх переваг та недоліків у спілкуванні. Можна стверджувати, що комунікативний етикет посідає провідне місце в структурі професійної діяльності працівників більшості підрозділів Національної поліції. На думку фахівців, комунікативна компетенція належить до професійно значущих якостей у діяльності персоналу різних підрозділів правоохоронних органів. Проблему формування комунікативної компетенції юристів, правників, працівників правоохоронних органів розглядали у своїх працях Л. Казміренко [118], О. Козієвська [55], М. Славінська та ін. [96].

Комунікативний етикет майбутнього працівника правоохоронних органів формується в період його навчання у вищому навчальному закладі МВС України під впливом навчально-виховного процесу, що зумовлює необхідність його науково-педагогічного забезпечення. В умовах професійної підготовки курсанти повинні засвоїти необхідний досвід спілкування, набуті відповідні знання, уміння і навички організації та здійснення різних форм комунікативної взаємодії з людьми. Усе це значно посилює увагу науково-педагогічного складу кафедр українознавства та іноземних мов і організаторів професійної освіти до проблеми формування комунікативного етикету майбутніх працівників правоохоронних органів, потребувало ґрунтовного вивчення питань його педагогічного змісту. Усвідомлення актуальності питань комунікативної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів спонукало до дослідження зазначеної проблеми.

Підвищення ефективності формування комунікативного етикету в майбутніх працівників правоохоронних органів може підвищитися у разі:

- набуття курсантами навчальних закладів МВС необхідних знань щодо професійного спілкування працівників правоохоронних органів;
- використання в процесі комунікативної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів освітньо-виховних можливостей різних видів інформації (соціальної, наукової, художньої);
- розвитку в курсантів комунікативних умінь, зумовлених змістом та особливостями професійної діяльності працівників правоохоронних органів;
- упровадження на практиці найважливіших способів організації професійного спілкування майбутніх працівників правоохоронних органів.

Педагогічними умовами оптимізації формування професійного етикету є:

- відповідне спрямування навчально-виховного процесу на цілісний розвиток професійних якостей,
- формування чітких уявлень про сутність, структуру й функції професійної культури, зокрема комунікативного етикету,
- використання рольових ігор та професійних ситуацій у навчанні,
- зв'язок із практичною діяльністю (за рахунок практики та стажування),
- розвиток професійно значущих видів особистісної культури, внутрішньої мотивації до професійного навчання та самоактуалізації в професійній діяльності [90, 27].

Доцільним буде виділити такі компоненти готовності курсантів до майбутньої професійної діяльності: мотиваційний компонент (сформованість інтересів, потреб, мотивації, як навчальної діяльності, так і майбутньої професійної); змістовий (засвоєння теоретичних, методичних знань, які визначають розуміння соціальної цінності професійної діяльності); діяльнісно-операційний (оволодіння уміннями: аналітичними, прогностичними, організаційними, соціально-педагогічними, соціально-правовими, які необхідні для реалізації розробленої моделі).

Серед названих компонентів особливу роль відіграє комунікативний: оволодіння необхідними знаннями про спілкування та комунікативними уміннями й навичками, що передбачає уміння розмовляти (володіння технікою формулювання запитань, володіння технікою малої бесіди); уміння почути і зрозуміти (володіння технікою повторення, технікою перефразовування, технікою інтерпретації). Кожен із компонентів розглядається як критерій результативності розробленої моделі підготовки і використовується для оцінки готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. Такими критеріями є: мотиваційний, змістовий, комунікативний, діяльнісно-операційний, для кожного з яких можна визначити сукупність показників, що дають можливість ідентифікувати готовність курсантів з високим, середнім та низьким рівнями.

Обґрунтування педагогічних умов ефективного формування комунікативного етикету майбутніх співробітників правоохоронних органів надає можливість комплексно розв'язати ряд нагальних соціальних і педагогічних проблем та протиріч, а саме: поліпшити якість службової діяльності правоохоронців в умовах загострення криміногенної ситуації в Україні, системно врахувати особливості змісту, структури, форм і способів організації їхньої професійної діяльності в процесі професійного навчання, організувати процес безперервної професійної освіти, змінити негативну тенденцію до зростання кількості працівників поліції, які загинули або

отримали тяжкі поранення при виконанні професійних обов'язків, ефективно протидіяти випадкам порушення законності та перевищення службових повноважень працівниками поліції, подолати вияви негативного ставлення населення до правоохоронців. Крім того, це дає змогу розглядати професійну підготовку правоохоронців як цілісний процес професійного розвитку особистості, педагогізувати вплив професійного субкультурного середовища, забезпечити передумови для ефективної соціалізації та професійної самореалізації працівників правоохоронних органів, формування в них позитивної мотивації до службової діяльності, особистісного та професійного самовдосконалення [74].

Отже, дослідження проблеми дозволило обґрунтувати педагогічні засади формування комунікативного етикету майбутніх працівників Національної поліції, висвітлити технології реалізації окреслених умов, провести порівняльний аналіз отриманих результатів. На основі теоретичного аналізу результатів проведеного нами констатувального експерименту були прогнозовані соціально-педагогічні умови, спрямовані на забезпечення адекватного рівня формування у курсантів професійної комунікативної компетентності. До таких умов ми відносимо: впровадження розробленої моделі професійної комунікативної компетентності з урахуванням методологічних вимог до категорії “компетентність” та її формування; використання особистісного підходу як базової ціннісної орієнтації, що визначає стратегію взаємодії викладача і курсанта; координацію методів і технологій формування професійної комунікативної компетентності, які відповідають вимогам майбутньої спеціальності та сучасним підходам до професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі [73,275].

Спираючись на педагогічне визначення поняття “формування” як процесу і результату цілеспрямованих і стихійних впливів соціальної дійсності, у нашому дослідженні формування професійного комунікативного етикету майбутніх працівників Національної поліції в умовах ОДУВС здійснювалося шляхом організації етапів (початковий, основний, завершальний) і завдань (усвідомлення сутності та ролі свого комунікативного досвіду; отримання необхідних комунікативних знань і навичок; використання їх під час своєї практичної професійної діяльності), результати яких стали передумовою формування у подальшому професійної комунікативної компетентності майбутніх працівників правоохоронних органів. Були враховані найбільш суттєві положення, що характеризують мету, завдання та етапи вирішення зазначеної проблеми. Зазначимо, що об'єднуючою основою цієї

експериментальної програми була мета, яка передбачала перевірку ефективності окреслених нами педагогічних умов формування професійного комунікативного етикету майбутніх працівників правоохоронних органів. Інтерес до матеріалу, що вивчався, елементи емоційності та відсутність одноманітності в лекціях створювали стимул до оперативного сприйняття і осмислення інформації. Під час проведення практичних занять широко використовувалися технології активного навчання – соціально-педагогічні ситуації.

При цьому акцентувалася увага на організації професійно-орієнтаційної та індивідуальної роботи. Зокрема, використовувалися такі види практичної роботи, як вирішення проблемної ситуації в роботі з громадянами, де кожен учасник пропонував власний варіант, обґрунтовуючи свою позицію. Сюжетно-рольова гра відрізнялася від аналізу ситуації залученням елементів театралізації, моделювання реальних умов професійної діяльності, програвання тієї чи іншої ролі. Це допомагало курсантам відчувати свої сильні та слабкі сторони у процесі спілкування. Окрім того, сюжетно-рольова гра дозволяла вийти за звичні рамки стереотипів поведінки, знаходити і активно використовувати нові елементи спілкування. З цією метою у процесі програвання різних ситуацій кожному курсанту пропонувались обставини, роль і дії, найменш характерні для стилю, яким він уже володіє. Основним завданням визначених форм було здійснення корекції власної життєвої концепції курсантів, її професійних аспектів. Абсолютна більшість вправ або завдань будувалася за принципом контрасту між ефективними і неефективними прийомами реагування, поведінки чи діяльності. Після завершення ситуацій, сюжетно-рольових ігор чи певного циклу тренінгових занять, підводився підсумок і прогнозувалися шляхи подальшого індивідуального розвитку комунікативних умінь та навичок. Широко використовувались такі інтегративні методи роботи, як групова дискусія, обговорення ситуацій, що дозволяло учасникам правильно формулювати свої думки, відстоювати свої позиції, обґрунтовувати стратегію власної поведінки. І при цьому кожен мав змогу в таких педагогічних умовах проявляти комунікативні уміння на певному рівні.

Невід’ємною складовою формування комунікативного етикету курсантів була організація тренінгів. У процесі проведення тренінгу основні зусилля спрямовувалися на: поглиблення рефлексії; досягнення повної взаємоповаги та довірливості між усіма учасниками групи, що повинно було сприяти процесам саморозкриття та самоусвідомлення; забезпечення умов для взаєморозуміння респондентів під час практичних занять, що дозволяло їм відчувати власну

причетність до спільної справи. Завдання і процедури добиралися таким чином, щоб їх зміст і спрямованість були адекватними до вимог навчальної програми і мети дослідження.

Метою експериментальної роботи за третім напрямом (робота за інтересами у позанавчальній діяльності) була організація різноманітних форм позааудиторної пізнавально-розважальної діяльності курсантів, які розширяли і доповнювали професійний вплив педагога на формування комунікативного етикету майбутніх працівників Національної поліції і водночас сприяли задоволенню їх запитів та інтересів. Досить ефективними виявилися завдання метою яких було: поглибити вплив педагогічних процесів на індивідуалізацію формування комунікативного етикету; розширити можливості комунікативної діяльності залежно від конкретної ситуації; сприяти професійному саморозкриттю під час виконання різних ролей.

У результаті досліджень з'ясовано, що однією з важливих педагогічних умов формування комунікативного етикету курсантів є наявність належного дидактичного та методичного забезпечення викладачами навчального процесу з гуманітарних дисциплін під час професійної підготовки майбутніх офіцерів Національної поліції. Це надає можливість науково-педагогічному складу:

- здійснити діагностику існуючих комунікативних проблем у фаховій діяльності майбутніх працівників Національної поліції;
- забезпечити цілеспрямований керований виховний вплив на формування особистісного утворення майбутніх правоохоронців;
- здійснювати підбір відповідних дієвих педагогічних методик для досягнення поставленої мети – максимальної готовності майбутніх офіцерів поліції до виконання своїх професійних обов'язків у суспільстві.

Серед професійно важливих якостей особистості співробітника Національної поліції ученими виокремлюються а) когнітивні; б) регуляторні та комунікативні властивості, під якими ми розуміємо контактність, відкритість, емпатію, емоційну стійкість, культуру спілкування, імідж поліцейського, культуру поведінки [23, 27] .

Комунікативний етикет як компонент професійної підготовки курсанта ВНЗ МВС України відіграє провідну роль у майбутній фаховій діяльності сучасного поліцейського, що дає можливість визначити дане особистісне утворення як комплекс знань про норми міжособистісної взаємодії, сформованих умінь налагоджувати спілкування, наявність відповідних емоційно-вольових якостей (властивостей) фахівця-правоохоронця, які створюють сприятливі умови для успішного здійснення його взаємодії з

громадянами шляхом дотримання встановлених корпоративних вимог щодо моделі поведінки офіцерів поліції. Ці положення підтверджуються можливостями комплексу функцій комунікативної культури, які забезпечують ефективну професійну діяльність співробітників Національної поліції: 1) контактна; 2) інформаційна; 3) спонукально-стимулювальна; 4) координаційна; 5) взаєморозуміння; 6) емотивна; 7) встановлення стосунків у системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків; 8) здійснення впливу (зміна стану, поведінки, особистісно-змістових утворень партнера – намагань, думок, рішень, дій, потреб, активності, норм і стандартів поведінки) тощо [74].

На думку вчених, яка підтверджується власним досвідом науково-педагогічного складу кафедр українознавства та іноземних мов, важливе місце у вихованні комунікативної культури (комунікативного етикету зокрема) майбутніх офіцерів поліції в першу чергу належить циклу гуманітарних дисциплін [45,77].

Гуманітарна освіта - це сукупність знань у галузі соціально-гуманітарних наук і пов'язаних з ними практичних умінь і навичок, важливий засіб формування світогляду, вона відіграє велику роль у загальному розвитку людей, у їхньому розумовому та моральному вихованні. Зокрема, спеціальну (професійну) гуманітарну освіту в галузі філософських, історичних, філологічних, економічних, юридичних і педагогічних наук, різних видів мистецтва, культури тощо дають в основному університети й галузеві вищі навчальні заклади [45,77]. До останніх відносимо й Одеський державний університет внутрішніх справ.

Цикл гуманітарних дисциплін як одна зі складових професійної підготовки правоохоронців можна вважати визначальною ланкою, що суттєво доповнює належне формування особистості майбутніх офіцерів поліції, її професійно важливих комунікативних якостей.

Відповідно до навчального плану підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції в 2013/2014 – 2014/2015 навчальних роках науково-викладацьким складом кафедр українознавства та іноземних мов ОДУВС викладалися дисципліни, які є сприятливими для формування вказаного особистісного утворення:

I) у нормативній частині – цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін: а) історія України; б) історія української культури; в) українська мова за професійним спрямуванням; в) іноземна мова;

II) у варіативній частині (за вибором навчального закладу) – а) етика та естетика; б) риторика;

2.1. цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін) – а) етика та естетика; б) риторика; встановлення тісних міжпредметних зв'язків з дисциплінами;

2.2. циклу дисциплін професійної та практичної підготовки – Тактико-спеціальна підготовка (Організація та здійснення патрульно-постової служби в Національній поліції);

2.3. циклу дисциплін спеціалізації – а) психологія оперативно-розшукової діяльності;

2.4. циклу дисциплін професійної підготовки (за вибором курсанта) – а) психологічні аспекти ювенальної юстиції, б) взаємодія Національної поліції з громадськими організаціями та населенням, в) психологія особистості.

Вказані дисципліни за змістом, формами та видами занять мають наступні потенційні педагогічні можливості (таблиця 1):

Потенційні можливості гуманітарних дисциплін щодо виховання комунікативної культури майбутніх офіцерів поліції

№ п/п	Назва дисципліни	Всього годин	Лекцій	Семінарських	Практичних	Самостійна робота
Нормативна частина навчального плану						
1	Історія України	108	28	26	–	54
2	Історія української культури	72	18	18	–	36
3	Українська мова (за професійним спрямуванням)	108	-	-	54	54
4	Іноземна мова	252	–	-	180	72
Варіативна частина навчального плану						
5	Етика та естетика	36	8	10	–	18
6	Риторика	36	8	10	–	18
7	Тактико- спеціальна підготовка	72	16	20	–	36
8	Психологія оперативно-розшукової діяльності	54	14	14	-	26
9	Психологічні аспекти ювенальної юстиції	36	10	8	-	18
10	Взаємодія ОВС з громадськими	18	6	6	–	6

	організаціями та населенням					
11	Психологія особистості	54	14	14	–	26

У процесі формування комунікативної культури в курсантів ВНЗ МВС України під час вивчення циклу гуманітарних дисциплін науково-педагогічному складу варто перш за все приділяти увагу наступним структурним компонентам цього особистісного утворення – 1) меті, змісту, засобам спілкування; 2) учасникам виховного процесу, типу зв'язку, що встановлюється між ними; 3) мотивам, потребам, ціннісним орієнтаціям учасників спілкування; 4) комунікативному потенціалу суб'єктів спілкування; 5) видам й формам спілкування; 6) соціокультурній та етнопсихологічній специфіці спілкування; 7) етико-психологічним й гендерним особливостям спілкування; 8) стилям, стратегіям і тактиці спілкування; 9) результату спілкування. Зазначені аспекти цілком посильні для більшості наведених навчальних дисциплін, і в першу чергу таким, як філософія, етика та естетика, соціологія, психологія та професійно-психологічна підготовка працівника Національної поліції.

Викладачі завжди виходять з того, що повсякденна діяльність працівника Національної поліції відбувається в колективі, у межах тих чи інших соціальних груп. Робоча група (колектив службовців) – це соціальна група, спільність людей, які об'єднані спільною діяльністю, єдністю цілей та інтересів, взаємною відповідальністю, відносинами товариства і взаємодопомоги. Наприклад, правоохоронець у своєму колективі (робочій групі) вступає у взаємовідносини ділові та особисті. І ті, й інші впливають на його професійну діяльність та характеризують емоційно-ціннісні характеристики робочої групи, які включають наявний психологічний клімат, прийняті способи ділового спілкування, морально-етичні аспекти міжособистісних відносин та ін. Спілкування завжди складається із взаємодії двох або більше осіб та супроводжується встановленням і розвитком комунікативних контактів між ними. У процесі спілкування відбувається обмін інформацією пізнавального та емоційно-оцінювального характеру. Спілкування є необхідною умовою спільної діяльності поліцейських, оскільки через нього відбувається її планування, координація, а також контроль за її здійсненням. Таке спілкування називається діловим [90,116].

Культура ділового спілкування – належна взаємодія двох або більше осіб з приводу визначеного виду діяльності (в нашому випадку службової),

спрямованої на її організацію та вибір оптимальних шляхів досягнення якісних результатів. У професійній підготовці правоохоронців слід враховувати, що в діловому спілкуванні поліцейських предметом спілкування є юридична справа. Тому основне завдання спілкування полягає у продуктивному співробітництві працівників Національної поліції та налагодження взаєморозуміння з питань цієї справи. Уміння ділового спілкування передбачає знання психології спілкування, яке вимагає вмінь розбиратися в людях і на цій основі будувати взаємовідносини з суб'єктом правопорушення чи товаришем по службі, впливаючи на них.

Психологія спілкування та комунікативна культура може бути представлена через єдність її трьох аспектів: 1) сприйняття (цілісного образу іншої людини, який формується на основі оцінки її зовнішнього вигляду та поведінки); 2) комунікація (обмін інформацією, яка є значимою для учасників спілкування); 3) взаємодія (вплив на суб'єкта взаємодії, встановлення ділових та інших відносин) [87,44].

У процесі вивчення гуманітарних дисциплін науково-педагогічному складу ВНЗ МВС України варто звертати увагу на засоби спілкування та оволодіння ними майбутніми офіцерами поліції: 1) вербальні (словесні) – передача інформації за допомогою мови; 2) невербальні – передача інформації за допомогою психічного стану чи положень тіла (міміка, поза, погляд, хода та ін.). Процес спілкування виражається в наступних етапах: 1) встановлення контакту; 2) орієнтація в ситуації; 3) обговорення питання; 4) прийняття рішення; 5) вихід із контакту. Зазначені аспекти в першу чергу необхідно відпрацьовувати на практичних заняттях з таких предметів, як психологія, етика та естетика.

Встановлення контакту – важливий початковий етап культури ділового спілкування працівника правоохоронних органів, бо він передбачає орієнтування співрозмовника на подальше спілкування та створення сприятливої атмосфери для ділового обговорення й прийняття рішення. Нерідко для встановлення контакту поліцейському доводиться переборювати захисні психологічні механізми, які заважають відразу та належно сприймати іншу людину.

Комунікативна здатність правоохоронця спілкуватися з широким за діапазоном соціальним середовищем називається комунікабельністю. Основа комунікабельності слідчого, працівника державної автоінспекції, патрульної служби поліції чи представників інших служб правоохоронних органів – вміння встановити психологічний контакт. Глибина та тривалість контакту може бути

різною. Все залежить від особи, з котрею встановлюється контакт, від мети його встановлення. Наприклад, одна справа – контакт слідчого з підозрюваним, інша справа – контакт з свідком та ін.

Етап орієнтування полягає в розвитку інтересу до ділового спілкування, залучення партнера (суб'єкта службових правовідносин) в коло спільних інтересів. Обговорення питання та прийняття рішення може бути ефективним при підкреслюванні єдності (подібності) позицій, при вмінні слухати і переконувати. Вихід із контакту – не менш важливий етап, ніж встановлення контакту, бо він впливає на образ, котрий залишиться у пам'яті співрозмовника, і на майбутні ділові відносини. Порада для виходу із контакту привітливість. Як важливе перше враження, так і велика роль остатнього враження [74].

Під час виховання комунікативної культури правоохоронців засобами гуманітарних дисциплін необхідно звертати увагу на рівні міжособистісних професійних відносин у робочій групі чи колективі службовців Національної поліції: 1) субординаційні відносини між керівниками та підлеглими; 2) відносини між членами групи (відділу, служби тощо), які зв'язані з координацією спільної діяльності; 3) відносини в системі «людина-техніка» (наприклад, комп'ютер) [74].

Способи міжособистісних відносин, які варто враховувати під час виховання комунікативної культури правоохоронців є: бесіди (в тому числі пояснення та допити), переговори, участь у колегіальному обговоренні, виступи (промови) в колегіях та колективах, отримання вказівок та інструкцій від начальників (посадових осіб) або інших суб'єктів, спільне здійснення визначених видів або напрямів правоохоронної діяльності та ін.

Комунікативна культура залежить від морально-психологічних особливостей колег, їх темпераменту, здібностей, характеру. Варто формувати в майбутніх офіцерів поліції установку на те, що відносини співробітництва та взаєморозуміння, відчуття «ліктя» – основа успіху колективної діяльності професіоналів-правоохоронців.

Таким чином, розглянувши основні комунікативні технології в міжособистісній взаємодії працівників Національної поліції як складової фахової їх діяльності, ми прийшли до висновку, що усунення існуючих проблем цілком можливо шляхом удосконалення навчально-виховного процесу під час професійної підготовки майбутніх офіцерів поліції. Серед основних заходів, спрямованих на підвищення рівня комунікативного етикету поліцейських, є застосування поряд із традиційними й інтерактивних форм та

методів виховання цього особистісного утворення, посилення практичної спрямованості циклу гуманітарних дисциплін й спецкурсів за вибором навчального закладу та курсанта.

2.2. Шляхи реалізації моделі формування комунікативного етикету у майбутніх працівників Національної поліції

Модель формування комунікативного етикету працівників Національної поліції передбачає педагогічні умови формування комунікативного етикету, компоненти процесу формування комунікативного компоненту працівників Національної поліції (мотиваційний, діяльнісний, емоційно-виразний, оцінний), уміння, необхідні для реалізації професійної мовленнєвої діяльності працівників Національної поліції, форми реалізації мовленнєвих умінь, загальні мовленнєві уміння (монолог, діалог, полілог), професійні мовленнєві уміння працівників Національної поліції та комунікативний етикет працівників Національної поліції.

Ефективність педагогічних процесів обумовлена обов'язковою наявністю педагогічних умов. Це поняття трактується науковцями неоднозначно. Одні вчені розуміють під терміном педагогічні умови обставини та можливості, від яких залежить успішність функціонування та розвитку певної педагогічної системи, інші - фактори і правила успішності життєдіяльності педагогічної системи, треті - вимоги, які мають виконувати педагоги з метою забезпечення ефективності педагогічного процесу[119,65].

На основі аналізу наукової літератури, враховуючи, що умови – це необхідні обставини, особливості реальної дійсності, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь, або сприяють чомусь та зважаючи на предмет нашого дослідження ми виокремили наступні умови:

- спрямування навчально-виховного процесу на цілісний розвиток професійних якостей;
- формування в курсантів чітких уявлень про сутність, структуру й функції професійної культури, зокрема комунікативного етикету;
- зв'язок із практичною діяльністю (за рахунок практики та стажування);
- розвиток внутрішньої мотивації до професійного навчання;
- використання рольових ігор та професійних ситуацій у навчанні

Спрямування навчально-виховного процесу на цілісний розвиток професійних якостей є важливою педагогічною умовою формування комунікативного етикету працівників Національної поліції. Розвиток

професійної придатності починається на етапі навчання у ВНЗ й продовжується як у системі неперервної освіти (в інститутах післядипломної освіти та на курсах перепідготовки кадрів), так і у процесі безпосередньої професійної діяльності.

Для успішного виконання професійної діяльності людина повинна володіти низкою характеристик. У науці вони одержали назву – професійні якості особистості. Важливим підсумком сучасних досліджень з'явилося встановлення того, що будь-яка професійна діяльність реалізується на базі системи професійних якостей. Проаналізуємо точки зору учених про те, що є професійні якості як психолого-педагогічна проблема. У процесі освоєння й виконання діяльності психологічні якості поступово професіоналізуються, утворюючи самостійну підструктуру.

Е.Ф. Зеєр [51,37] виділив наступні професійні якості, необхідні будь-якому компетентному спеціалісту: спостережливість, образну, рухову й інші види пам'яті, технічне мислення, просторову уяву, уважність, емоційну стійкість, рішучість, витривалість, наполегливість, цілеспрямованість, дисциплінованість, самоконтроль та ін.

В.Д. Шадриков [51,57] надає два тлумачення професійних якостей. По-перше, під професійними якостями він розуміє «індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності й на успішність освоєння цієї діяльності». До таких він відносить здібності, однак, згідно з його думкою, вони не вичерпують всього об'єму професійних якостей.

По-друге, В.Д. Шадриков [51,67] вважає, що система професійних якостей – це ті внутрішні умови, через які переломлюються зовнішні дії і вимоги до діяльності. Отже, розвиток професійних якостей і їх систем виступає вузловим моментом психологічної системи діяльності.

Згідно тлумачення в словнику Душкова Б.О., професійні якості – окремі динамічні властивості особистості, її психічні й психомоторні властивості (виражені рівнем розвитку відповідних процесів), а також фізичні якості, які відповідають вимогам певної професії й сприяють успішному оволодінню нею. Професійні якості є одним із найважливіших чинників професійної придатності, вони не тільки побіжно характеризують певні здібності, але й органічно входять до їх структури, розвиваючись у процесі навчання й практичної діяльності [51, 83].

Визначення й оцінка професійних якостей мають велике психодіагностичне значення, вони мають істотний вплив на результати діяльності, тому їх обов'язково слід враховувати під час професійного відбору.

Під час вивчення професійних якостей слід враховувати, що деякі з них можуть бути (придатними) й відносно стабільними (наприклад, типологічні властивості нервової системи), інші навпаки підлягають розвитку й тренуванню (певної психічної якості).

Тому спеціально спрямоване формування й удосконалення таких професійних якостей і їх корегування (корегуючи тренування) можуть активно проводитися під час підготовки до майбутньої діяльності. Доцільність проведення такого тренування особливо зростає в тих випадках, коли достатньо висока мотивація до оволодіння професійною діяльністю протистоїть низькому розвитку професійних якостей. У ряді інших випадків низький рівень професійних якостей може бути нейтралізований шляхом виробничої компенсації. Проте бувають випадки, коли недостатньо виражені професійні якості не підлягають ні тренуванню, ні компенсації. Тоді варто говорити про непридатність даної людини до даного виду діяльності, хоча на іншій роботі вона може бути хорошим фахівцем.

Професійні якості - це окремі динамічні риси особистості, окремі психічні і психомоторні властивості (виражені рівнем розвитку відповідних психічних і психомоторних процесів), а також фізичні якості, які відповідають вимогам певної професії й сприяють успішному оволодінню цією професією.

А.В. Карпов [54,117] тлумачить професійні якості як індивідуальні властивості суб'єкта діяльності, що необхідні й достатні для її реалізації на нормативно заданому рівні і які значущо й позитивно корелюють хоч би з одним (або декількома) її основними результативними параметрами - якістю, продуктивністю, надійністю.

А.К. Маркова [54, 119] вважає, що професійні якості, з одного боку, є передумовою професійної діяльності, а з іншого - вони самі удосконалюються, шліфуються в ході діяльності, будучи її новоутворенням.

Таким чином, розглянувши професійні якості у психолого-педагогічній літературі, зробимо загальні висновки.

По-перше, професійні якості - це успішність в оволодінні і здійсненні фахівцем певних видів професійної діяльності. За функцією професійні якості можуть виступати не тільки психічні та особистісні але й непсихологічні властивості суб'єкта діяльності (соматичні, біологічні, морфологічні, конституційні, типологічні, нейродинамічні та ін).

По-друге, професійні якості - це соціально обумовлені й соціально значущі якості, яких вимагає сучасність від фахівця тієї чи іншої професії.

По-третє, професійні якості - динамічне явище; вони формуються поступово, знаходяться в постійному розвитку, неоднакові й різнорівневі на різних етапах досягнення фахівцем професійної досконалості.

Випускник ВНЗ не може одразу мати високий рівень професійної придатності, оскільки формування і розвиток професійно важливих якостей відбувається у процесі його подальшого професійного становлення. Процес формування професійно важливих якостей є досить динамічним, складним і зазнає постійних змін у процесі професіогенезу особистості. Як зазначають науковці, формування особистості – це процес зміни особистості при взаємодії її з реальною дійсністю, утворення фізичних і соціально-психологічних новоутворень у структурі особистості [54,129]. Саме поняття „формування” відображає результат активних форм впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на процес розвитку. Формування професійно важливих якостей – це їх утворення та розвиток у процесі виховання.

Формування у курсантів чітких уявлень про сутність, структуру й функції професійної культури, зокрема комунікативного етикету є важливим етапом у формуванні комунікативної компетентності майбутніх працівників Національної поліції та комунікативного етикету зокрема. Проблема розвитку комунікативних якостей, які входять до складу комунікативної компетентності, працівників Національної поліції у сьогоdnішній час є дуже актуальною, тому що процес виховання поліцейського нової формації, реформування правоохоронних органів узагалі потребує ґрунтовного й послідовного наукового аналізу, реальної оцінки негативних факторів, що впливають на особистість працівника, знижують ефективність його професійного спілкування. і створюють ситуацію протистояння поліції та людини.

Серед деяких працівників Національної поліції спостерігається застосування неправомірних методів професійного спілкування і, навіть, небажання розглядати партнера спілкування як людину з її закріпленими в Конституції України правами і свободами. Це вимагає від держави реформувати всю систему підбору та підготовки кадрів з урахуванням сучасних досягнень психологічної науки. У сучасній психологічній науці проблеми, пов'язані з аспектами соціально-перцептивної регуляції професійного спілкування працівника Національної поліції, вивчені недостатньо, тому дослідження в цьому напрямку на даний час є актуальною проблемою, розв'язання якої становить значний інтерес в теоретичному і прикладному плані.

Компетентність у спілкуванні припускає готовність і вміння будувати контакт на різній психологічній дистанції - і відстороненої і близької. Труднощі часом можуть бути зв'язані з інерційністю позиції - володінням якою-небудь однією з них і її реалізацією повсюдно, незалежно від характеру партнера і своєрідності ситуації. У цілому компетентність у спілкуванні звичайно зв'язана з оволодінням не якою-небудь однією позицією в якості найкращої, а з адекватним прилученням до їхнього спектра. Гнучкість в адекватній зміні психологічних позицій один з істотних показників компетентного спілкування. Компетентність у всіх видах спілкування полягає в досягненні трьох рівнів адекватності партнерів - комунікативної, інтерактивної і перцептивної. Отже, за умов роз'яснення курсантам функцій та важливості комунікації в роботі працівника Національної поліції можна говорити про сутність та комунікативного етикету, про знання норм і правил професійного спілкування [27,58].

Зв'язок із практичною діяльністю (за рахунок практики та стажування) є важливим у формування комунікативного етикету майбутніх працівників Національної поліції. Стажування та практика як складники психолого-педагогічної підготовки працівників Національної поліції дає змогу оптимізувати процес адаптації курсантів, систематизувати теоретичні знання й вміння та впровадити їх в процес виконання службових завдань, тим самим формуючи професійно важливі вміння та якості. Не є винятком й професійні комунікація та комунікативний етикет загалом. Володіючи теоретичною базою знань щодо функціональності та значущості комунікативного етикету курсанти мають можливість перевірити ефективність засвоєних знань та роль комунікації у роботі в правоохоронних органах під час проходження практики.

Для ефективного формування комунікативного етикету майбутніх працівників Національної поліції не менш важливим є мотиваційний фактор, а саме розвиток внутрішньої мотивації до професійного навчання. мотиваційна складова навчальної діяльності охоплює пізнавальні потреби, мотиви і сенси навчання. Під час занять у курсантів має виникати потреба у самовдосконаленні, самореалізації та самовираженні. Значну роль у формуванні цієї потреби відіграє співробітництво між викладачем та курсантами, а також між самими курсантами, яке в навчальному процесі відбувається за допомогою діалогу. Проаналізувавши інформацію стосовно формування позитивної мотивації до професійного навчання, ми визначили умови, що впливають на формування позитивних мотивів до навчально-пізнавальної діяльності курсантів. Такими умовами виявилися:

- 1) професіоналізм викладача (бажання та вміння навчити);
- 2) ставлення до курсанта як до компетентної особистості;
- 3) сприяння самовизначенню курсанта, розвиток його позитивних емоцій ;
- 4) організація навчання як процесу пізнання;
- 5) використання методів, що стимулюють навчально-пізнавальну діяльність;
- 6) усвідомлення найближчих та кінцевих цілей навчання;
- 7) професійна спрямованість навчальної діяльності;
- 8) доступність змісту навчального матеріалу, що пропонується викладачем на занятті;
- 9) постійне створення та "підкріплення" ситуації успіху для невпевнених у своїх силах курсантів.

Таким чином, одним із основних завдань сучасних педагогів стає формування у курсантів стійкої мотивації до професійного навчання не лише в рамках вузівської підготовки, а й професійного зросту та самовдосконалення впродовж життя, що допоможе їм визначитися професійно та стати кваліфікованими спеціалістами.

Підготовка фахівців у закладах вищої освіти неможлива без використання моделювання ситуацій їх майбутньої професійної діяльності. На сучасному етапі реформування вищої освіти, пов'язаному із входженням до європейської освітньої спільноти, проблема впровадження моделювання ситуацій професійної діяльності у навчальний процес набуває все подальшої актуальності.

Моделювання ситуацій здійснюється за допомогою використання сюжетних, рольових, ділових, імітаційних ігор у навчальному процесі вищого навчального закладу. Саме залучення курсантів в ігрову діяльність дозволяє сформувати в них не тільки теоретичні знання та практичні вміння, але й сприяти формуванню в них професійно важливих якостей, необхідних для виконання майбутньої трудової діяльності. Ігри у навчальному процесі, – це по суті змодельовані виробничі ситуації, які дозволяють курсантові відчувати себе керівником або підлеглим, фахівцем, від правильного рішення якого залежить успіх розв'язання цієї ситуації. У процесі проведення таких ігор, курсантові надається можливість також проявити свої особисті якості (інтелектуальні, моральні, вольові, емоції та ін.), тобто поле гри – це утворення виховного середовища, в якому засвоюються певні моральні норми, відбувається зміна позицій, переконань та ін. Тому, проведення таких ігор є необхідною умовою ефективної підготовки фахівця, формування його професійної компетентності та компетенцій, тобто міжкультурних та міжгалузевих знань, умінь та

здібностей, які необхідні для адаптації та продуктивної діяльності в різних професійних спільнотах. Так, Рада Європи виокремила п'ять ключових компетенцій, якими повинні володіти молоді європейці:

- політичні та соціальні компетенції, такі, як здатність приймати відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти не насильно, брати участь у підтримці та покращенні демократичних інститутів;

- компетенції, пов'язані із життям у багатокультурному суспільстві. Освіта повинна надати можливість оволодіння молодими людьми міжкультурними компетенціями (повага до інших культур, мов, релігій);

- компетенції, що відносяться до оволодіння усною та письмовою комунікацією, що необхідні для роботи та соціального життя (в цьому контексті найбільшу важливість набуває володіння більше ніж однією мовою);

- компетенції, пов'язані зі зростанням інформатизації суспільства. Володіння технологіями, розуміння їх застосування, слабких і сильних сторін та способів до критичного судження по відношенню до інформації, що розповсюджується мас-медійними засобами й рекламою;

- здатність вчитися протягом життя в якості основи неперервної освіти в контексті як особистого професійного, так і соціального життя [131, 114-115].

Отже, у процесі професійної підготовки фахівця проведення ігор, зокрема рольових, відіграє важливу роль у визначенні кожним курсантом соціальної позиції та соціальної ролі конкретної професійної діяльності. Так, наведемо висловлювання А.С.Макаренка як приклад ставлення педагога до використання гри у навчальному процесі: „Є ще один важливий метод – гра... Треба зазначити, що між грою і роботою немає такої великої різниці, як дехто думає... У кожній гарній грі є насамперед робоче зусилля та зусилля думки... Дехто гадає, що робота відрізняється від гри тим, що в роботі є відповідальність, а в грі її немає. Це неправильно: у грі є така ж велика відповідальність, як і в роботі, – звичайно, у грі гарній, правильній...” [117, 63].

Для впровадження у навчальний процес вищого навчального закладу моделювання ситуацій професійної діяльності майбутніх фахівців по-перше, викладачеві необхідно розкрити суть такого поняття як „рольові” ігри, по-друге – визначити місце їх використання у навчальному процесі (на якому етапі навчального процесу, при яких умовах, під впливом яких чинників та ін.).

Результати аналізу психолого-педагогічних джерел вказують на те, що ігри поділяють на предметні та сюжетні. Предметні ігри за своїм призначенням спрямовані на процес пізнання певних явищ та закономірностей, окрім тих, які

містять відношення між людьми. На відміну від предметних, сюжетні ігри характеризуються тим, що охоплюють закономірності людської діяльності та спілкування. Сюжетні ігри в свою чергу поділяються на виробничі (імітаційні, рольові, ділові) та тренінгові. Вважається, що ділові ігри – це своєрідний синтез імітаційних та рольових і для проведення яких викладач повинен мати певний досвід.

Видатний теоретик ігрової діяльності Д.Б. Ельконін свої дослідження спрямовував у напрямі визначення дійсної природи рольової гри (визначення основної одиниці розгорнутої форми ігрової діяльності), розв'язання питання щодо змісту ролей. У процесі експериментальних досліджень науковець прийшов до висновку що можна виділити наступні взаємопов'язані сторони гри, які складають її структуру: ролі, які на себе беруть учасники гри; ігрові дії, завдяки яким реалізуються ролі; ігрове використання різноманітних предметів, при якому реальні предмети заміщені ігровими; реальні відношення між граючими, що виражаються різними репліками зауваженнями, за допомогою яких регулюється весь хід гри. Отже, на думку дослідника, центральним моментом, що об'єднує всі сторони гри – є роль, яку на себе бере дитина: „...роль та органічно з нею пов'язані дії є основною, подалі нерозкладаною одиницею розвинутої форми гри” [64, 47].

Для проведення рольової гри, викладачеві важливо визначити на якому етапі навчального процесу це можливо здійснити, який необхідний для ефективного проведення гри рівень знань та умінь курсантів. Обов'язковим чинником для проведення рольової гри – є врахування особливостей тієї чи іншої академічної групи (підгрупи) курсантів. Добираючи ту чи іншу рольову гру, викладачеві необхідно пам'ятати, що процес створення гри містить наступні етапи:

- 1) вибір теми гри;
- 2) визначення мети і завдань гри;

3) підготовка і проведення гри (повідомлення курсантам теми гри, її мети та завдань, підготовка ігрових матеріалів, проведення самої гри, підбиття підсумків гри). Обираючи тему рольової гри, викладач може використовувати „реальні” конкретні ситуації. Впровадження в навчальний процес вивчення конкретних ситуацій пов'язане з так званим імітаційним (предметно-змістовим) та ігровим (соціально-рольовим) моделюванням. Розробка гри на основі реальних подій, ситуацій надає можливість кожному з учасників навчального процесу її проаналізувати, „пережити” і висловитися. Окрім цього курсантові надається можливість „вжитися” в ту чи іншу соціальну роль, відстоювати

свою позицію. Оскільки ми говоримо, про рольову гру, то під час її підготовки викладачеві необхідно чітко сформулювати мету та завдання, які б конкретно відображали професійну спрямованість запропонованої гри [117, 63].

При формулюванні мети слід зазначити формування яких професійно важливих, особистісно-ділових якостей у курсантів – майбутніх фахівців, передбачає викладач. Значну увагу слід приділяти обговоренню результатів проведеної рольової гри. Бажано, що таке обговорення містило в собі рефлексивні судження курсантів. Оскільки на основі рефлексії курсантів можна судити про успіх або невдачу змодельованих ситуацій. Бажано, щоб судження курсантів базувалися на таких основних показниках: що я пізнав нового; чому я навчився; які знання мені потрібно поповнити; які вміння мені потрібно в собі сформулювати; чи знайдуть своє застосування набуті мною знання та вміння в моїй майбутній діяльності. Зрозуміло, вказаний нами список неповний, він може поповнюватися викладачем в залежності від мети, які цілі він переслідує, моделюючи ситуації.

Таким чином, розробляючи рольову гру викладач повинен враховувати наступні її ознаки: ситуація повинна бути найбільш наближена до життя; ролі, обрані курсантами, повинні найбільшою мірою підходити до цієї ситуації; опис ролі подається викладачем у рольовій картці, при цьому інформація може бути представлена детально, однак інформація не повинна викладатися занадто докладно, тому що в цьому випадку учасник гри позбавляється можливості проявити свою творчість; учасники рольової гри не повинні діяти індивідуально, а тільки колективно; наявність системи групового та індивідуального оцінювання діяльності учасників гри; кожен учасник гри в залежності від виконання заданої ролі оцінюється або експертом з числа самих учасників, або викладачем; викладач повинен намагатися передбачати можливі типові помилки курсантів у ході рольової гри. Рольові ігри допомагають спілкуванню, сприяють передачі накопиченого досвіду, одержанню нових знань, правильній оцінці вчинків, визначення своєї соціальної поведінки та усвідомлення своєї соціальної ролі, розвитку комунікативних навичок людини, її сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, емоцій, таких рис, як активність, дисциплінованість, спостережливість, уважність, відповідальність тощо. Оскільки за словами Д.Б. Ельконіна рольова гра особливо чутлива до сфери людської діяльності, праці і відношень між людьми...[117, 65]. Окрім того, що ігри мають величезну методичну цінність, вони просто цікаві як викладачеві, так і курсантові.

Саме залучення курсантів в ігрову діяльність дозволяє сформувати в них не тільки теоретичні знання та практичні вміння, але й сприяти формуванню в них професійно важливих якостей, необхідних для виконання майбутньої трудової діяльності.

Рольові ігри у навчальному процесі, – це по-суті змодельовані виробничі ситуації, які дозволяють курсантам відчувати себе керівником або підлеглим, фахівцем, від правильного рішення якого залежить успіх розв’язання цієї ситуації. У процесі проведення таких ігор, курсантам надається можливість також проявити свої особисті якості (інтелектуальні, моральні, вольові, емоції та ін.), тобто поле гри – це утворення виховного середовища, в якому засвоюються певні моральні норми, відбувається зміна позицій, переконань та ін. Тому, проведення таких ігор є необхідною умовою ефективної підготовки фахівця, формування його професійної компетентності та компетенцій, тобто міжкультурних та міжгалузевих знань, умінь та здібностей, які необхідні для адаптації та продуктивної професійної діяльності.

Реалізація зазначених педагогічних умов повинна відбуватись комплексно та сприяти формуванню окремим компонентам комунікативного етикету працівників Національної поліції: мотиваційному, діяльнісному, емоційно-виразному та оцінному [53].

Мотиваційний компонент передбачає наявність мотивів, цілей, потреб та ціннісних установок щодо комунікативного етикету. мотивація стимулює творчий прояв особистості в сфері комунікації, передбачає наявність інтересу до вказаної категорії, який характеризує потребу майбутнього фахівця у знаннях та вміннях, необхідних для реалізації професійної мовленнєвої діяльності в Національній поліції, в оволодінні ефективними способами формування професійної компетентності. Мотиваційний компонент передбачає необхідність докласти додаткові зусилля для зменшення імовірності невдачі, а також мобілізацію енергії, вияв наполегливості, активності та вміння витримувати навантаження, настійливість у виконанні складних задач, цілеспрямованість, тобто характеризує вольовий бік поведінки і нерозривно пов’язаний з волею людини у досягненні мети, в нашому випадку – формування комунікативного етикету.

Діяльнісний компонент має на меті наявність навичок та вмінь міжособистісної, групової та колективної взаємодії, заснованих на принципах ділової етики, здатність діяти згідно ділового етикету, володіння технікою ділового спілкування. Діяльнісний компонент визначається володінням різними комунікативними техніками (усними та письмовими), соціолінгвістичними

знаннями та уміннями (здатністю добирати мовні форми, використовувати та перетворювати їх згідно до комунікаційної ситуації), професійною термінологією, організаторськими уміннями та навичками, умінням використовувати різні технології комунікації, навички комунікації відповідно до конкретної професійної комунікативної ситуації.

Емоційно-виразний компонент передбачає вміння курсантів користуватися мовними й немовними засобами виразності у професійному спілкуванні, а також формулами мовленнєвого етикету. Йдеться мова про вміння будувати мовлення відповідно до граматичних, орфоепічних, синтаксичних норм державної мови; уміння говорити без опори на письмовий текст; уміння використовувати паралінгвістичні та екстралінгвістичні засоби спілкування; уміння використати кінетичні та проксемічні засоби спілкування; Уміння застосовувати етикетні мовні формули відповідно до ситуації; уміння обирати тональність формул етикету.

Оцінний компонент також передбачає перелік вмінь майбутніх працівників Національної поліції, а саме вміння щодо регулювання мовлення, адекватності мовлення ситуації, вміння самоконтролю та самооцінки. Курсанти повинні вміти відповідно до ситуації професійного спілкування психологічно адекватно обрати засоби комунікативного впливу, вміти координувати дії та висловлювання учасників спілкування відповідно до ситуації. В роботі працівників Національної поліції не менш важливими є вміння виявляти емоційний стан партнерів зі спілкування та відповідно до цього будувати свої комунікативні дії; вміти прогнозувати можливі шляхи розвитку ситуації спілкування, а також мобілізувати психофізичний апарат на спілкування в ситуаціях, які справляють стресовий вплив на особистість; емоційно настроюватися на ситуацію спілкування під час профілактично-виховної, роз'яснювальної роботи, відпочинку тощо.

Таким чином, комплексне формування зазначених компонентів комунікативного етикету працівників Національної поліції сприятиме формуванню знань, вмінь та навичок, необхідних для реалізації професійної мовленнєвої діяльності працівників Національної поліції, а саме: використовувати мовні засоби у професійній комунікації; реалізовувати основні різновиди мовлення у професійному спілкуванні; обирати відповідні ситуаціям спілкування формули мовленнєвого етикету; моделювати процеси спілкування з урахуванням структури комунікації; організовувати процес комунікації та керувати ним.

Зазначені мовленнєві знання та вміння курсанти мають реалізовувати у формі монологу, діалогу та полілогу переважно на заняттях із використанням рольових ігор та моделювання професійних ситуацій [57].

Щодо монологу, то монологічне мовлення в природному спілкуванні марковане комунікативними цілями і завданням мовця. Комунікативність, таким чином, є основним чинником, що забезпечує адекватність спілкування на логіко-семантичному рівні.

У процесі спілкування монологічна мова виконує три основні комунікативні функції:

1. Інформативну - повідомлення нової інформації, знань, навик відомостей про предмети та явища навколишньої дійсності у вигляді розповіді, опису, коментування.

2. Впливу - виражається в переконанні слухача, в спонуканню кого-небудь до дії, або до запобігання дії.

3. Оціночну - оцінка подій, явищ, предметів навколишньої дійсності, вчинків людей, героїв творів та ін. з виразом і обґрунтуванням власної думки [59,74].

Реалізовані в зазначених функціях відповідні види монологічного мовлення припускають емоційну виразність висловлювань, характерні мовні засоби їх оформлення, мовні стимули, цілі та мотиви.

Монологічна мова переважно контекстна. У силу контекстності вона повинна розумітися без допомоги екстралінгвістичних засобів, які часто відіграють велику роль у діалогічному мовленні. Тому на відміну від діалогічної ситуативної мови монологічне мовлення характеризується послідовністю і логічністю, повнотою, завершеністю і ясністю думки.

При аналізі лінгвістичних особливостей монологічного мовлення слід звернути увагу на її синтаксичні та стильові особливості і характеристики.

З точки зору лінгвістики монологічна мова характеризується багатокладністю пропозицій розгорнутого висловлювання. Для неї характерні ускладнений синтаксис, різні структурні композиції. Залежно від характеру переданої інформації розрізняють:

- a) монолог-повідомлення;
- b) монолог-опис;
- c) монолог-розповідь;
- d) монолог-міркування.

Оволодіння цими видами монологу передбачає формування складних монологічних умінь.

Оскільки метою навчання монологічному мовленню є формування мовних монологічних умінь, то необхідно визначити поняття монологічного вміння.

Під монологічним умінням розуміється «вміння логічно послідовно (зв'язано), досить повно, комунікативно-мотивовано, досить правильно в мовному відношенні творчо користуватися мовними засобами для вираження думок за говорінні» [63,217].

При навчанні монологічному мовленню виділяють два етапи: 1-й етап - оволодіння основами монологічного висловлювання, 2-й етап - формування та вдосконалення монологічних умінь.

На початковому етапі для оволодіння навичками вживання раніше засвоєного мовного матеріалу (лексичного, граматичного) у самостійних висловлюваннях широко використовується наочність: картинки, серії картинок, діафільми, епіфільми. Послідовність використання опор така:

1. предметна і образотворчий наочність;
2. текст;
3. ситуація;
4. тема.

Таким чином, ми можемо сказати що процес навчання монологічного мовлення як і структура монологічного мовлення дуже складний і важкий у побудові. Монологічне мовлення в педагогічному процесі є не промовою «для себе», а промовою «для інших» так як слухачі є такими ж учасниками педагогічного процесу [65,132]. Саме тому ми можемо з упевненістю стверджувати, що процес навчання монологічного мовлення майбутніх фахівців повинен більш глибоко розглядатися педагогами професійної освіти, так як саме красива, зрозуміла, правильно організована монологічна мова може служити заставою вищого рівня професійної майстерності.

На жаль, ми при аналізі літератури були змушені визнати, що навчання монологічного мовлення, як окремому жанру педагогічного мовлення приділяється вкрай мало уваги, а найактивніші дослідження в цій області відбуваються тільки в зарубіжних соціологічних дослідницьких інститутах і журналах (міжнародна Соціологічна Асоціація, Американський професійно-дослідний журнал) [132,4].

Діалогічне мовлення характеризується певними комунікативними психологічними й лінгвістичними особливостями. Діалогічне мовлення – це процес взаємодії двох або більше учасників спілкування. Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як слухач і як мовець.

Розглянемо комунікативні, психологічні та мовні особливості цього виду мовленнєвої діяльності.

Діалогічне мовлення виконує такі комунікативні функції:

1. Запит інформації – повідомлення інформації;
2. Пропозиція (у формі прохання, наказу, поради) – прийняття/неприйняття запропонованого;
3. Обмін судженнями/думками/враженнями;
4. Взаємопереконання/обґрунтування власної точки зору.

Кожна з цих функцій має свої специфічні мовні засоби та є домінантною у відповідному типі діалогу.

Зауважимо, що діалогічне мовлення значно переважає і є важчим, оскільки скероване неплановістю. Існують різні шляхи навчання діалогічному мовленню: заучування готового типового діалогу, складання діалогів на основі певної ситуації; формування і застосування діалогу з метою вирішення конкретного комунікативного завдання

Питаннями ситуативності мовлення й створення навчальних комунікативних ситуацій займалося багато вчених: Є.П. Шубін, Й.М. Берман і В.А. Бухбіндер, В.А. Скалкін і Г.А. Рубінштейн, Є.М. Розенбаум, В.О. Артемов, Ю.І. Пассов, А. Хорнбі та багато інших.

Зокрема, В.О. Артемов сформулював компонентний склад комунікативної ситуації, аналізуючи комунікативні ознаки мовленнєвих вчинків: "...для сценічної актуалізації мовленнєвого вчинку важливо враховувати: хто, кому, що, навіщо, за яких обставин і з яким ставленням повідомляє й наказує, пропонує тощо" [66,63]. Спираючись на роботу, можна конкретніше визначити компоненти комунікативної ситуації:

- комуніканти та їх стосунки (суб'єкти спілкування);
- об'єкт (предмет) розмови;
- ставлення суб'єкта (суб'єктів) до предмета розмови;
- умови мовленнєвого акту.

Діалогічне мовлення має двосторонній характер. Спілкуючись, співрозмовник виступає то в ролі мовця, то слухача, який повинен реагувати на репліку партнера. Іншими словами, обмін репліками не може здійснюватись без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання. Отже, володіння діалогічним мовленням передбачає володіння говорінням та аудіюванням, що вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності та ініціативності.

Виходячи з цього, у курсантів необхідно розвивати вміння ініціативно розпочинати діалог, реагувати на репліки співрозмовника та спонукати його до продовження розмови.

Полілогічна мова (полілог), або групова мова, являє собою дуже своєрідну форму здійснення мовної діяльності, об'єднуючу в собі компоненти діалогічного і монологічного мовлення. Полілог («багатоголосся») реалізує колективну форму масової комунікації; він активно використовується при проведенні різних громадських та культурно-масових заходів. Яскравим прикладом полілогу є різного роду «телешоу», які буквально заповнили останнім часом телеекран у всіх країнах світу [66,78].

За формою полілог являє собою розгорнутий і ускладнений діалог, мовне спілкування, учасниками якого є не будуть більше двоє-троє, а відразу багато людей. За своїм змістом (зокрема, характеру відображення предмета мовлення) та комунікативної спрямованості полілог більшою мірою відповідає монологу, але принципово відрізняється від останнього тим, що завдання мовної комунікації тут «вирішуються колективно», за спільної участі цілої групи, колективу людей (свого роду «мікросоціуму»). Структура полілогу включає як діалоги двох або відразу декількох співрозмовників, так і окремі монологічні висловлювання деяких учасників полілогу. Відмінною особливістю полілогічну (групового) спілкування є наявність «ведучого», функцією якого є організація спільної мовної діяльності цілого колективу людей. Він «вибирає» предмет мовлення (тему для обговорення), становить (або бере участь у складанні) «сценарію» полілогічну спілкування, встановлює основні правила його проведення, спрямовує і організовує загальне і мовна поведінка учасників полілогу, здійснює контроль за дотриманням встановленого «регламенту», а головне він виконує основну «сполучну» соціальну функцію, об'єднуючи, «цементуючи» мовні (підчас «різнополярні») дії різних людей в єдиний процес мовної комунікації [66,79]. Таким чином, полілог є похідною від діалогу специфічною формою реалізації мовної діяльності, що увібрала в себе «властивості» як діалогічного, так і монологічного мовлення.

У теорії мовної діяльності полілог є предметом спеціального дослідження, хоча деякі його особливості відображені в загальній теорії мовної комунікації. Слід зазначити, що полілог як самостійна форма мовного спілкування виділяється не у всіх психологічних і психолінгвістичних концепціях мовної комунікації. Все це істотно обмежує і наші можливості в плані розгорнутої характеристики даного варіанту здійснення мовної діяльності. Разом з тим вважаємо за необхідне звернути увагу фахівців-практиків на той факт, що

формування в курсантів мовних і немовних («поведінкові реакції» тощо) навичок, що забезпечують можливість участі в полілозі (у зв'язку з активним поширенням у громадській діяльності людей даного варіанту мовної комунікації), також є однією з важливих завдань «мовної» роботи.

Надалі, здобуті на цьому етапі комунікативні вміння мають закріплюватися на практиці під час чергувань, нарядів та залучення курсантів до заходів із охорони громадського порядку. Несіння служби в добовому наряді виховує особовий склад у дусі безперечного виконання вимог статутів, відповідальності та ретельності, це створює певний внутрішній настрій по формуванню особистості майбутнього офіцера. Виконання службових обов'язків закріплює навички правильних взаємин між начальниками і підлеглими, старшими і молодшими. Кожен курсант, перебуваючи в різних видах нарядів, по черзі стає то начальником, то підлеглим, то старшим, то молодшим. Отже, курсант виробляє вміння здійснювати нормативно фіксовані форми службового спілкування, розпоряджатися підлеглими, організовувати спільну діяльність, здійснювати чіткі та лаконічні доповіді.

Таким чином, представлена модель відображає процес формування комунікативного етикету від формування загальних мовленнєвих вмінь до професійних за умов виконання переліку педагогічних умов та передбачає опанування курсантами вміннями діяти в нестандартних ситуаціях, бачити суперечливість професійних фактів, дискутувати, доводити, відстоювати власну точку зору, формулювати проблеми, шукати нестандартні шляхи їх вирішення. Ефективність та реалізація цих дій можлива в процесі формування в працівників поліції комунікативного етикету як важливого показника їхнього професіоналізму.

РОЗДІЛ III. КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ У ВИХОВАННІ ВИСОКИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

3.1. Морально-правове виховання як універсальний фактор саморозвитку майбутніх правоохоронців

Багатогранна діяльність працівників правоохоронних органів найтісніше пов'язана з проблемами культури, морально-етичними нормами, психологічними чинниками та професійною етикою в їхній практичній діяльності, в процесі взаємин між поліцією та суспільством. Це надзвичайно важливе значення навчально-виховної роботи серед студентсько-курсантської молоді фахового ВНЗ, бо суспільство, як відомо, передусім пред'являє високі моральні вимоги до етики в діяльності людей таких професій, як поліцейський, слідчий, оперативний працівник – тих, хто безпосередньо захищає права і свободи людини, її гідність і честь, особисті й майнові інтереси і чия поведінка сприймається як прояв державної влади. Правоохоронні органи, які представлятимуть випускники університету, і це неодмінна вимога сучасності, мають служити взірцем, прикладом поведінки для всіх інших членів суспільства. Інакше кажучи, на майбутнього офіцера поліції покладаються важливі соціальні обов'язки, виконання яких потребує не тільки високого рівня спеціальних професійних знань, але й високих інтелектуальних якостей.

Зрозуміло, з цими якостями людина не народжується, вона їх набуває в процесі суспільного розвитку. Тож вищі навчальні заклади МВС України повинні бути зорієнтовані на виховання саме таких високих якісних властивостей своїх випускників і робити максимум для того, щоб вони стали високоосвіченими й високоінтелектуальними фахівцями, з пріоритетністю поважного, чуйного ставлення до людей. У цьому розумінні неабиякого внутрішнього змісту набуває девіз, що популяризується в стінах Одеського державного університету внутрішніх справ: „Закон. Знання. Честь”. Цей девіз мусить стати справжнім життєвим кредо кожного студента і курсанта – майбутніх професійних працівників правоохоронної та юридично-правової системи.

Мета, яка постає перед сучасним освітнім закладом, визначає не тільки зміст його роботи, умови функціонування, але й застосування тих чи інших технологій навчання й виховання, котрі повинні забезпечити успішне виконання соціального замовлення Української держави. Стосовно вищих

навчальних закладів МВС України – це виховання не тільки високоосвіченого професіонала системи Національної поліції, а й фахівця нового покоління, фізично, морально й психологічно здорового, висококультурного, з творчим підходом до своєї діяльності.

Визначальна роль у досягненні мети щодо підготовки якісно нової генерації української поліції належить справі організації багатогранної комунікативно-виховної роботи у вищих навчальних закладах системи МВС України. Системно-цілісний підхід передбачає розгляд виховної діяльності в усіх її вимірах, у вузькому і найширшому значеннях. Тобто виховання слід розглядати і як процес цілеспрямованого впливу викладачів і офіцерів на курсантів з метою привиття їм якостей, котрі відповідають виховним цілям і завданням; з іншого боку, виховний процес ототожнюється з професійною соціалізацією майбутніх правоохоронців. Інакше кажучи, шляхом широкої та багатосторонньої взаємодії суб'єктів і об'єктів виховання останніми засвоюється багатий соціальний досвід, необхідний їм у майбутній професійній роботі. Саме до такого результату спрямоване соціальне замовлення держави, в основі якого лежать такі фахові й світоглядні вимоги до кожного випускника ВНЗ, як високий професіоналізм, патріотизм, мораль, дотримання державних законів, добросовісне і творче ставлення до виконання своїх обов'язків тощо.

Методологія щодо реалізації цих вимог викладена у широкому колі відповідних нормативно-методичних документів й статутів, „Концепції національного виховання” Міністерства освіти і науки України, Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства та ряді інших документальних канонів. Зокрема, в названому документі міносвіти зазначається, що система виховання має на меті „стратегію розвитку молодого покоління, наповнення виховного процесу гуманітарним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації, орієнтований на соціалізацію, безпосередній розвиток людини і відповідає потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення Української держави”[17].

Отже, виходячи з цієї загальнодержавної стратегії, слід наголосити, що головна мета виховного процесу у вищому навчальному закладі системи МВС України на сучасному етапі нашого розвитку – є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатств духовної культури українського народу, його національних традицій, ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина й патріота України.

Як відомо, значення виховного процесу взагалі полягає в тому, що він не лише пристосовує людину до певного природного та соціального середовища, сприяє її соціалізації, але й виступає універсальним фактором саморозвитку людини, кожного конкретного індивіда, а отже, кожного курсанта чи слухача ВНЗ. Крім того, виховній роботі притаманна аксіологічна (оціночна) функція. Вона покликана формувати в людини систему цінностей, певні ціннісні орієнтири й потреби, тобто виражає певний якісний стан її культури, інтелігентності. Завдяки цьому людина, сприймаючи ту чи іншу річ або явище, дає їм позитивну чи негативну оцінку. У динамічному процесі навчально-виховної роботи відбувається формування духовного обліку вихованця вищого навчального закладу, його світогляду, політичних, правових, моральних, художніх, релігійних поглядів, виробляються певні ціннісні орієнтації, моральні установки, культура комунікації, формується його багатогранний духовний світ.

Виховні технології залежно від їхніх аспектів включають цілий ряд надзвичайно важливих складових. Це передусім, звичайно, професійне виховання, що покликане формувати систему якостей, необхідних випускнику ВНЗ для виконання ним у майбутньому спеціальних фахових завдань, пов'язаних з професійною діяльністю офіцера поліції. Основні показники професійного виховання – це здобуті знання, уміння, навички, морально-психологічне гартування, фізичний стан тощо. Проте практична школа життя вимагає неодмінного поєднання професійного навчання і виховних заходів таких ґрунтовних напрямів, як: патріотичне виховання, котре уособлює багатоаспектність і багатовимірність формування людини, готової до діяльності в ім'я процвітання своєї Батьківщини та її захисту; морально-правове виховання, яке розвиває правову свідомість, повагу до Конституції України, законів і наказів МВС України; естетичне виховання, покликане розвивати розуміння й усвідомлення прекрасного, естетичні погляди й смаки, що ґрунтуються на кращих надбаннях людської цивілізації; екологічне виховання, що формує екологічну культуру особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за навколишнє середовище та національне багатство; нарешті, фізичне виховання здорового способу життя, фізичної культури, гармонії тіла і духу людини і природи. До цього ж слід додати важливість розуміння того, що володіння відповідними навичками та вміннями, професійною майстерністю на основі сучасних знань, зокрема, скажімо, про ринкову економіку тощо, можливе лише на основі напруженої творчої праці особистості, що формує трудове виховання, та ін.

Базуючись на загальнолюдських, вічних цінностях у виховному процесі, особливо великого значення в сучасних умовах молодій Українській державі набуває національне виховання, тобто набуття студентами і курсантськими колективами соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у курсантської молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави. Принципи національного виховання повинні спиратися на єдність національного і загальнолюдського, на формування у кожного курсанта національної свідомості й гідності, любові до рідної землі, народу, оволодіння українською національною культурою, мовою, традиціями.

Важливо підкреслити особливе значення в сучасних умовах воєнних випробувань для українського народу (передусім для військовослужбовців, котрі захищають нашу державу, цілісність її території) набуває духовне виховання, необхідність душпастирської підтримки й опіки людей з боку церкви та релігійних організацій [39,12]. Досвід воєнних дій проти російсько-терористичних сил, що тривають на сході України, переконливо довів: присутність у військовій частині священика позитивно впливає на моральний стан воїнів, зміцнює їх бойовий дух. Ця важлива справа стала загальнодержавною. Український уряд своїм розпорядженням від 2 липня 2014 року „Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі” вжив заходів для пришвидшення запровадження інституту капеланства в силових структурах України [13]. Вже сьогодні десятки священнослужителів на волонтерських засадах працюють у районі АТО, підтримуючи українські війська молитвою та проповіддю.

Навчально-виховному процесу, який синтезує в цілісну і завершену форму систему чинників духовного світу особи курсанта і курсантського колективу в цілому, значною мірою сприяє світоглядна функція – чинники пізнавального, емоційно-чуттєвого, аксіологічного, вольового характеру. Світогляд майбутнього правоохоронця забезпечує органічну єдність елементів патріотизму, національної самосвідомості, рідної культури через сприйняття й розуміння світу не в координатах фізичного простору і часу, а в соціокультурному вимірі. Слід також відзначити, що й світоглядне мислення, і світоглядне уявлення курсантської молоді значною мірою виробляється саме у тих формах суспільної свідомості, котрі черпаються кожною особою (в міру особистих якостей та напруженої праці вихованця) за допомогою наукового пізнання та змісту й ефективності навчально-виховного процесу.

Підготовка висококваліфікованих фахівців передбачає розробку механізму створення та максимального використання потенціалу кожного працівника, розвинення у нього самосвідомості, адекватної вимогам сучасності. Вирішення такої проблеми потребує суттєвого удосконалення організації та методів проведення виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України, оскільки існує чимало недоліків останньої.

По-перше, формування особистості професіонала-правоохоронця потребує не лише набуття курсантами (слухачами) відповідних знань, умінь, навичок і розвитку високого рівня професійної культури та етики, що досягається лише шляхом відповідного виховання (правового, патріотичного, морального, фізичного, етичного тощо) на всіх етапах професійної діяльності, починаючи з етапу навчання у ВНЗ. На жаль, як свідчать дослідження, суттєвих досягнень в цьому напрямку ми не маємо.

По-друге, труднощі, з якими стикаються випускники під час професійної адаптації за місцем служби, багато в чому є наслідком їхньої неготовності до реальних складнощів професійної діяльності, що, в свою чергу, обумовлене невисокою якістю виховного процесу у ВНЗ.

По-третє, майже не залучається до організації виховного процесу відомча наука: не розроблені науково обґрунтовані критерії оцінки ефективної виховної роботи з курсантами (слухачами), не адаптовано до потреб МВС України сучасні методики та технології виховання, не ведеться професійна підготовка фахівців з виховної роботи.

По-четверте, недостатньою мірою розповсюджується досвід використання традиційних та нетрадиційних методів виховання в навчальний та позанавчальний час, накопичений в різних навчальних закладах МВС України.

По-п'яте, досить слабо використовується у виховному процесі у ВНЗ потенціал практичних працівників, громадських організацій та ветеранів правоохоронних органів”.

Отже, виховна робота у вищих навчальних закладах МВС України – це одна з найважливіших форм у багатогранній діяльності професорсько-викладацького та офіцерського складу. Вона передбачає формування у курсантів та слухачів світоглядної, політико-правової культури, почуття патріотизму, гуманізму, дисциплінованості, ініціативи. При цьому слід враховувати, що основними принципами виховання є його гуманізація, безперервність і спадкоємність, індивідуальний та диференційний підхід, спираючись на позитивне в особистості та поведінці кожного студента та курсантського колективу.

У досягненні поставленої мети вирішальна роль належить усім структурним підрозділам вищого навчального закладу – колективам кафедр, факультетів, курсів, відділу по роботі з особовим складом, тобто викладачам та співробітникам, які щоденно в процесі навчальної та виховної роботи безпосередньо спілкуються з курсантськими колективами.

Від фахового рівня та особистого прикладу, психолого-педагогічної компетентності та власного культурного рівня цього складу вузівських працівників залежить успіх справи щодо формування особистості кожного майбутнього правоохоронця. Тим більше, що викладач у відомчому вузі системи МВС України виступає у декількох іпостасях одночасно – він і педагог, і вчений, і офіцер поліції, і, звичайно ж, – безпосередній вихователь.

Кожний представник професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу має бути цікавим та значимим для курсантів; зрозуміло, для цього необхідно постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію, розвивати внутрішній світ, ділові якості, бути організованим і відповідальним, володіти високим самоконтролем поведінки. В особистості викладача курсанти повинні бачити творчу людину, захоплену своєю справою, якій притаманні високі професійні і моральні якості, здатність об'єднувати навколо себе вихованців своєю компетентністю й жадобою до знань. Чим цікавіша та привабливіша особистість викладача, тим більша повага до нього і його навчальної дисципліни. Видатний педагог К. Д. Ушинський з цього приводу зазначав, що вчитель тільки в тій мірі виховує і навчає, в якій він сам вихований і освічений, і тільки до тих пір він може виховувати і навчати, поки сам працює над своїм вихованням і освітою [90, 12].

Отже від особистості викладача як провідної фігури у навчально-виховному процесі, від його професійної майстерності залежить, наскільки ефективно прищеплюється курсантам не тільки культ освіти, але й розуміння престижу їхньої головної праці та значущості майбутньої професії правоохоронця. Зрештою, від викладача значною мірою залежить рівень вихованості курсанта, рівень його культури, патріотичного ставлення до своєї батьківщини тощо. Бо кожний викладач, спираючись на широкий кругозір у своїй галузі, на володіння високим рівнем свідомості, якостями організатора і вихователя, має прагнути створити навколо себе мікроклімат духовності і певного культурного простору. Перебуваючи в постійному навчально-виховному контакті з курсантами, викладач не тільки передає їм необхідну фахову інформацію, допомагає придбати теоретичні знання, практичні навички і вміння. Через сприйняття особистості викладача як вихователя відбувається

найважливіше у навчально-виховному процесі – формування особистості самого майбутнього правоохоронця, його громадянської свідомості, патріотизму, розвиток духовних якостей.

Завдання професорсько-викладацького складу – готувати не просто високоосвіченого фахівця (оперативника, слідчого, криміналіста тощо), але й інтелігентну сучасну людину, яка б поєднувала у собі широку освіченість і вихованість, вміння володіти собою та відповідати за інших, демонструвала б високу культуру мислення, мовлення, поведінку, комунікацію. І тут не можна не визнати, що, на жаль, на цьому шляху стоїть багато перешкод і проблем. Варто звернути увагу на наболіле питання низького рівня вихованості значної частини молоді, яка поступає до вищого навчального закладу, негативного ставлення до навчання, до власного розвитку; багатьом курсантам, наприклад, притаманний такий недолік, як відсутність навичок комунікації, культури поведінки у суспільстві.

Зазначимо, що у справі подолання цих проблем, підготовки високоосвіченого фахівця й інтелігентної сучасної людини в Одеському державному університеті внутрішніх справ робиться чимало. Наприклад, викладачі кафедри українознавства проводять студентсько-курсантські „круглі столи” та конференції з українознавчих й культурологічних проблем, додаткові нетрадиційні заняття зі студентами та курсантами молодших курсів у музеях Одеси, відзначення пам’ятних дат, пов’язаних з життям та творчістю діячів української та світової культури. Проводяться зустрічі з вченими міста, письменниками, акторами, діячами культури та мистецтва, ветеранами університету та Національної поліції. Крім того, у викладанні таких навчальних дисциплін як історія України, історія української культури, етика та естетика широко використовуються такі активні форми навчання, як тестування, ділові ігри та ін., в процесі яких відбувається не тільки більш ефективне засвоєння навчального матеріалу, але й здійснюється інтенсивна виховна робота з курсантами, вивчення їхнього внутрішнього світу, корегування життєвих та профорієнтаційних установок.

Зрозуміло, робота Національної поліції пов’язана з безліччю моральних проблем, викликаних специфікою цілей, завдань, змісту, форм, методів і засобів їх діяльності. Діяльність Національної поліції тією чи іншою мірою зачіпає інтереси всіх членів суспільства, а її наслідки безпосередньо впливають на забезпечення належної безпеки особистості, суспільства і держави, реалізації їх законних інтересів. Правоохоронні органи виконують численні функції щодо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення безпеки

дорожнього руху і пожежної безпеки, захисту прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України. Охороняючи правопорядок, працівники Національної поліції змушені застосовувати запобіжні засоби, обмежувати окремі права особистості або тимчасово позбавляти їх згідно з професійними нормами, які виникають в процесі трудової діяльності та регулюються професійною етикою.

У силу цієї специфіки працівникам правоохоронних органів доводиться спілкуватися з широким колом громадськості, особливо у конфліктних ситуаціях, коли між сторонами можуть виникати різноманітні правові, моральні та особистісні колізії та претензії; з особливою гостротою постає проблема дотримання працівником Національної поліції морально-етичних норм, професійної етики у процесі комунікаційних взаємин між поліцією та суспільством. В „Етичному кодексі працівника Національної поліції України” з цього приводу наголошується:

„При виконанні своїх функціональних обов’язків ставитися до громадян справедливо, уважно, доброзичливо, неупереджено, з почуттям поваги до їх людської гідності, не допускаючи при цьому жодних проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, віку, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, освіти, матеріального стану, політичних та інших переконань. Не допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей, поважати їх природне право на життя, законні права на свободу думки, совісті, самовираження, збереження здоров’я, мирного зібрання, володіння майном тощо. Використовувати силу тільки як крайній захід для досягнення законної цілі” [9].

Професійна етика конкретизує загальні етичні норми залежно від специфіки відносин колективів відповідних професій до суспільства в цілому і особливостей особистих стосунків у діяльності певного виду. Професійний етикет є важливою передумовою найбільш повного дотримання професійної етики і забезпечення службової діяльності в цілому. Говорячи про етикет, звичайно мається на увазі форма стосунків між людьми. Це, насамперед, правила ввічливості, дотримання норм поведінки у громадському середовищі, захист свобод і прав громадянина і його людської гідності. Головним, що визначає застосування правил культурної поведінки, є необхідність завжди враховувати інтереси людей, які нас оточують. Тому потрібно прагнути не заважати іншим людям працювати, відпочивати, виконувати ті чи інші завдання, корисні для суспільства, не порушувати спокій або гарний настрій оточуючих.

Професійна етика є складовою частиною реального суспільного середовища, яке оточує кожного його члена, несучи в собі конкретні риси всього укладу життя суспільства – економічних відносин, форм розподілу, обслуговування, стану ідеології, моральних стосунків, права, правоохоронної і судової практики, які в процесі застосування зазнають постійних змін, набувають різноманітного характеру. Ці норми безпосередньо і повсякденно впливають на мотиви поведінки кожного громадянина, у тому числі на кожного працівника правоохоронних органів, стимулюючи діяти відповідним чином. Перед професорсько-викладацьким складом ВНЗ стоїть надзвичайно важливе завдання, спрямоване на виховання у майбутніх правоохоронців чіткого розуміння того, що суспільне призначення служби в правоохоронних органах полягає в забезпеченні ефективного здійснення завдань і функцій Української держави в сфері охорони правопорядку шляхом сумлінного виконання покладених на них службових повноважень. Дотриманням норм професійної етики, зразками високої моральної поведінки при виконанні службових завдань кожний працівник правоохоронних органів дбатиме про позитивний імідж та авторитет Національної поліції і державної служби в цілому.

Аналіз результатів соціологічного опитування курсантів і слухачів заочного відділення, яке було здійснено кілька років тому кафедрою соціально-економічних дисциплін університету і мало метою вивчення якостей людської гідності та етики поведінки майбутніх співробітників Національної поліції, їхньої комунікативної моралі показав, що практично всі 100 % респондентів високо цінують людську гідність і вважають цей принцип найголовнішим у їхній професійній роботі. Не менш важливим є питання культури поведінки працівників Національної поліції. І в цьому питанні майже всі курсанти і слухачі, які взяли участь в опитуванні, чітко відповіли, що спілкуватимуться з громадянами так, як личить справжньому правоохоронцеві, як того вимагає Кодекс честі працівника поліції [9]. Вони з розумінням ставляться до факту, що успішна діяльність правозахисника й правознавця значною мірою залежить не тільки від його ділових, але й моральних якостей, від того, наскільки правильно він поведився при затриманні, обшуку, інших правових діях стосовно затриманого тощо.

Природно, одним із основних принципів діяльності працівників Національної поліції є дотримання ними законності. 98,73 % опитаних слухачів (практичних працівників) і курсантів і в цьому питанні визнали, що принцип законності для них має вирішальне значення і вони цілком його дотримуються чи будуть дотримуватися, якщо йдеться про курсантів – майбутніх

правоохоронців. Одночасно своїми відповідями вони підтвердили ще один важливий постулат: працівник поліції повинен усвідомлювати, що його поведінка в громадських місцях і в побуті має ґрунтуватися на усталених нормах суспільної моралі.

Як мовиться, теоретично ці принципові питання всі респонденти чітко собі уявляють, ніхто не наважився щось заперечувати. Інша справа – практичний досвід, який вимагає більш конкретних запитань соціологічної анкети і конкретних на них відповідей. Так ось, якщо підійти до цієї проблеми з таких позицій, то виявляється невтішний висновок: з проаналізованих відповідей дослідники з'ясували, що, на жаль, лише третина опитаних курсантів першого і четвертого курсів та слухачів-третьоккурсників вважають, що їм дійсно притаманні такі риси, як висока культура поведінки, вимоги відповідної етики, службовий обов'язок. Лише – третина! Відповідно, решті респондентів (виходячи із відповідей на запитання соціологічної анкети) властиві протилежні, тобто негативні якості, такі як жорстокість, невірноваженість, запальність, схильність до хабарництва, низький культурний і морально-професійний рівень тощо.

Тож не дивно, що думка про поліцію, котра укоренилася у частини населення, залишається негативною; нашим громадянам не завжди таланить звернутися по допомогу до культурного, вихованого, інтелігентного працівника поліції. Навпаки, має місце чимало випадків жорстоких дій працівників поліції, дій, які принижують людську гідність обох сторін. А це негативно впливає на підвищення авторитету усієї сфери МВС України, відчужує населення від правоохоронних органів. Випадки подібного поводження, звичайно, значно перебільшуються, тиражуються, використовуються злочинним світом для дискредитації Національної поліції, дестабілізації громадського життя. Про це працівникам правоохоронних органів завжди треба пам'ятати і запобігати таким ситуаціям, шанувати насамперед власну людську гідність і гідність працівника правоохоронної системи Української держави.

Щодо цього останнього зазначимо: переважна більшість респондентів відповіла, що авторитет Національної поліції перебуває у прямій залежності від їхньої культури поведінки та професійного рівня. Це свідчення того, що наші вихованці – і курсанти, і практичні працівники – в основному усвідомлюють усю відповідальність нелегкої служби в правоохоронній системі Національної поліції і, відповідно, усвідомлюють свої обов'язки, у тому числі й відносно гуманного ставлення до населення та дотримання етично-моральних норм під час спілкування з ним; про необхідність при виконанні службових обов'язків

виявляти людську чуйність та повагу, незважаючи на посаду і звання працівника Національної поліції.

Що стосується думок курсантів і слухачів відносно причин негативного становища, що склалося у сфері правоохоронних органів, то вони дуже різноманітні, але, не вдаючись до ретельного аналізу усіх відповідей, ці розмаїті судження можна звести до кількох наступних пунктів та точок зору:

По-перше, певна частина співробітників правоохоронних органів і курсантів вважають, що деякі негативні якості, зокрема грубу манеру спілкування з громадянами, низький культурний і професійний рівень, сучасна поліція успадкувала від попередніх поколінь працівників правоохоронних органів, так би мовити, перейняла традиційні негативи від своїх батьків.

По-друге, нинішня ситуація в суспільстві, мала заробітна платня негативно впливають на стан працівників поліції, штовхають їх на шлях хабарництва та інших зловживань службовим становищем.

По-третє, погане виховання частини опитаних співробітників поліції і курсантів, несумлінне виконання ними обов'язків правоохоронця неодмінно призводить до службових зловживань, наданих їм владними повноваженнями, та негативного ставлення щодо шанування гідності й честі співробітника Національної поліції.

По-четверте, велике значення на формування світосприйняття сучасних працівників поліції має ставлення до них з боку їхнього оточення, вплив громадської думки стосовно діяльності правоохоронців. Звідси – надзвичайної ваги набувають вимоги до власного іміджу кожного правоохоронця в очах громадськості, пріоритетність таких його якостей, як почуття обов'язку, цілеспрямованість, наполегливість, моральність і порядність, відповідальність за прийняті рішення, інтелігентність працівника в поліцейських погонах. Ці вимоги і пріоритетні якості особливо важливі сьогодні, коли ми будуємо демократичну правову державу.

По-п'яте, на думку респондентів, все ще існує гостра проблема професійної якості працівника поліції. На питання: „Що є необхідним для поліпшення думки більшості громадян про поліцію України?” – 88,4 % з числа опитаних відповіли: необхідно підвищувати професійні знання та якості працівника поліції, бо саме високопрофесійний та інтелігентний працівник, як правило, дотримується законності і має високий моральний і культурний рівень. Саме до такого поліцейського люди будуть ставитися з повагою і звертатимуться по допомогу в складній життєвій ситуації.

Перелік тіньових сторін у проходженні служби працівників правоохоронних органів можна продовжити. Це – і загальний рівень їхньої культури, що залишається проблемою не тільки під час спілкування правоохоронця з громадянами, але й у самому поліцейському колективі; і факти недоброзичливого ставлення суспільства до поліції, що, без сумніву, відображається на вихованні майбутніх офіцерів поліції; і тривіальна проблема мовної підготовки працівників Національної поліції, особливо при проведенні слідчих дій (складені деякими слідчими протоколи прочитуються іноді, як гумористичні твори); і фактор постійного підвищення напруги та ризику під час виконання завдань в нинішній складній ситуації, коли зростає рівень злочинності, тощо.

3.2. Соціально-психологічний фактор у вихованні культури комунікації

У вихованні високорозвиненої комунікативної моралі студентсько-курсантської молоді у ВНЗ системи МВС України, як і в будь-якому іншому вищому навчальному закладі, включає в себе цілий ряд організаційних, психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та соціальних заходів, спрямованих на формування і розвиток у студентів та курсантів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, патріотизму, зміцнення службової дисципліни та правопорядку.

Надзвичайно важливу роль у цій роботі, зокрема у морально-етичному вихованні майбутніх правоохоронців, надається такій новій формі діяльності колективів ВНЗ, як соціально-психологічне забезпечення навчально-виховного процесу, використанню психологічного впливу, який, на думку фахівців, „приводить до зміни психологічних регуляторів активності людини” й може розглядатися одночасно і як процес, і як його результат. Психолого-педагогічні фактори сприяють значному підвищенню ефективності навчально-виховного процесу, застосуванню системи виховання, що поєднує заходи педагогічного, соціального, правового та психологічного характеру. Спостереження за особливостями характеру і темпераменту природних властивостей осіб курсантського складу кожного взводу і курсу, їхніх здібностей, схильності до певного стилю поведінки дають можливість вибору напрямів виховної роботи як з колективами, так і з кожною особистістю.

Це питання в Одеському державному університеті внутрішніх справ стоїть на порядку денному вже упродовж багатьох років. Ще у березні 2002 року Вчена рада тодішнього юридичного інституту затвердила спеціальну „Програму соціально-психологічного супроводження навчально-виховного процесу”, якою намічено ряд основних напрямів роботи з курсантами. Серед них виділено такі:

1. *Професійно-психологічне обстеження особистості*, в якому заключається комплексне дослідження особи курсанта з метою вивчення його особистих рис характеру, акцентуації характеру, мотивації, світогляду, емоційно-вольової сфери. Вивчення індивідуально-психологічних особливостей курсантів (слухачів) досить копітка й відповідальна робота, при якій використовуються різноманітні методи психологічних досліджень, зокрема аналіз документів, біографічний метод, анкетування, індивідуальна бесіда, психологічне тестування, спостереження, опитування тощо.

2. *Психологічне супроводження навчально-виховного процесу*, яке має психопрофілактичну, психокорекційну, реабілітаційну та прогностичну спрямованість.

3. *Професійно-психологічна підготовка*, яка має на меті:

- удосконалення рівня психологічної компетентності;
- надання психологічних знань;
- формування практичних психологічних вмінь та навичок щодо використання психологічних знань у повсякденному житті.

В цілому працівники відділення виховної та соціально-психологічної роботи університету вирішують чимало завдань щодо соціально-психологічного забезпечення навчально-виховного процесу. Це передусім виявлення психологічного ресурсу та психологічних характеристик осіб як курсантського, так і викладацького складу; вивчення соціально-психологічних процесів і явищ у колективах і прогнозування їхнього розвитку; формування та збереження здорового морально-психологічного клімату в колективах; психологічний аналіз службової діяльності, навчального процесу, виховної роботи і відпрацювання заходів для підвищення їхньої ефективності тощо.

Психологічна служба вищого навчального закладу системи МВС України покликана особливу увагу надавати виховній роботі серед курсантів груп посиленої психологічної уваги з метою психокорекції негативних рис характеру, психопрофілактики самогубств, проявів девіантної поведінки курсантів та збереження їхнього психічного здоров'я. Основні завдання індивідуально-виховних заходів цього напрямку психологічної служби – це

насамперед попередження невротичних та психічних розладів у осіб груп ризику та надання їм необхідних знань для використання у повсякденному житті, формування світоглядних поглядів та переконань, емоційно-вольових якостей та розвиток вмінь і навичок толерантного ставлення до різноманітних негативних життєвих ситуацій, з якими, на жаль, випускникам інституту доведеться зустрітися у майбутній практичній роботі.

Як вже наголошено вище, правоохоронна діяльність висуває перед усіма працівниками Національної поліції багатоманітні вимоги, складає певну систему необхідних професійних знань, вмінь та навичок. Психологічний аналіз професійної діяльності працівників поліції дозволяє виявити ряд етапів, через які поступово рухаються вони до кінцевого результату – встановлення істини. В їхній діяльності виділяються пізнавальна, інформаційна, аксіологічна, комунікативна та інші сторони цього багатофункціонального соціального процесу.

Особливо важливу функцію зв'язку працівників правоохоронної сфери у суспільній структурі виконує культура комунікації, контактування між людьми в їх практичній взаємодії. Будь-яка особистісна дія здійснюється в умовах прямих чи опосередкованих стосунків однієї особи з іншою за допомогою повсякденного спілкування, яка пронизує усі сфери соціальної діяльності, виступає її смисловим аспектом. При цьому культура комунікації робить можливим не тільки спілкування людей, але й регулювання їх взаємовідносин і діяльності. Регулювання реалізується з допомогою певних норм, засвоєння яких необхідне кожному для успішної адаптації в суспільстві. При тому нормативна функція комунікації включає надзвичайно широке коло вимог, які пред'являються до духовного світу людини, її знань, світогляду, вона підтримується такими нормативними системами, як мораль і право тощо.

У „методичних і практичних рекомендаціях щодо дотримання морально-етичних норм поведінки майбутніх працівників правоохоронних органів при спілкуванні з населенням”, розроблених свого часу в Одеському інституті внутрішніх справ, особливо наголошувалося на комунікативному аспекті у навчально-виховному процесі:

„При спілкуванні з людьми правоохоронець повинен поводитися не тільки в рамках закону і професійної етики, але й бути культурним, дотримуватися морально-етичних норм, зокрема, намагатися викорінити лайку зі свого лексикону та будь-яку грубість.

Правоохоронець має шанувати національну і людську гідність, свою і громадян, з якими спілкується, намагатися шанувати гідність навіть

найзавзятіших злочинців, тому що, шануючи їх, правоохоронець показує свій професійний і моральний рівень, свідомість державної людини.

З метою підвищення професійного рівня і знання законодавства кожним конкретним слідчим, дільничним, інспектором карного розшуку систематично і ґрунтовно знайомитися із законами і підзаконними нормативними актами, кодексами, вміти застосовувати їх в роботі.

З метою підвищення культурного та інтелектуального рівня для співробітника Національної поліції важливо мати потребу читання наукової та художньої літератури, а також спілкування з діячами культури.

Спілкуючись з населенням, працівникові правоохоронних органів завжди, за будь-яких обставин слід бути ввічливим, уважним, коректним...

Необхідно виявляти стриманість у конфліктних ситуаціях, намагатися не розпалювати ненависті між громадянами і працівником поліції.

Не вдаватися до брутальності у поведженні з правопорушниками. Вдаючись до насильства, працівник поліції навіть не підозрює, що в такий спосіб принижує власну гідність...

Проводити з особовим складом співробітників Національної поліції і курсантами роз'яснювальні бесіди на такі теми:

а) етика поведження співробітників Національної поліції у процесі спілкування з населенням;

б) позитивний вплив позитивних якостей людської гідності співробітників Національної поліції на взаємовідносини з населенням;

в) вплив етики поведження і людської гідності співробітників Національної поліції на авторитет правоохоронної системи України.

Під час проходження курсантами навчальних закладів Національної поліції практики, встановити суворий контроль за їхніми діями в процесі спілкування з населенням. У разі виявлення порушень, виключати їх з Національної поліції”[69,45].

Звичайно, комунікабельність тієї чи іншої особи може бути природною, обумовленою властивостями темпераменту людини, її характеру, виховання. Проте для працівників правоохоронної системи та правознавців її треба розвивати як важливу передумову успішного виконання своїх обов'язків, оскільки правоохоронна діяльність у всіх своїх проявах пов'язана із спілкуванням. Більше того, професія правоохоронця, юриста, слідчого відноситься до тієї категорії фахівців, для яких комунікативний аспект в їхній роботі займає одне з головних місць, є майже домінуючим.

У напруженій діяльності, яку проводять правоохоронні органи по охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю, неможливо вирішувати поставлені перед ними завдання без набуття необхідного рівня комунікації, без вмілого користування навичками спілкування, які включають в себе володіння особистими емоціями та управління (в межах закону) емоціями інших людей, одержання необхідної інформації через спілкування та здійснення психологічного впливу. Тому у вищому навчальному закладі МВС України, зокрема в Одеському державному університеті, формування комунікативних вмінь студентів і курсантів – майбутніх правоохоронців та правознавців – це один із важливих і перспективних напрямів виховної роботи, що проводиться професорсько-викладацьким складом. Важливо, щоб викладачі й офіцери-наставники навчали своїх вихованців вмінню правильно побудувати бесіду, ставити питання і слухати відповіді, вмінню встановлювати психологічний контакт зі своїм співрозмовником.

Те, наскільки важливого значення необхідно надавати цьому напрямку у навчально-виховній роботі в процесі підготовки майбутнього офіцерського складу поліції, може свідчити досвід підготовки кадрів поліції в ряді країн Європи й Америки. Скажімо, в США та Німеччині у навчально-виховному процесі для курсантів відповідних навчальних закладів широко використовується проведення комунікаційних і оперативних тренінгів (від англ. train – тренувати, тренуватися). При цьому вважається, що набуття поліцейським культури спілкування, володіння комунікативними здібностями й риторикою – чи не головна зброя у його безпосередньому спілкуванні з людьми.

У відомчій літературі (українській та зарубіжній) подається чимало інформації про те, що тренінгові технології за різними методиками застосовуються з метою досягнення відповідних навчальних або професійних цілей. Так, у США широкого застосування набув тренінг вербальних (від лат. verbum – слово, тобто словесне навчання без наочної основи) і невербальних форм комунікацій. За допомогою набуття цих навичок спілкування можна запобігти силовим діям при вирішенні багатьох конфліктів. На думку експертів, і невербальні чинники, тобто вже сам зовнішній вигляд поліцейського, манера його поведінки, а також навички спілкування здатні запобігти до 98% інцидентів і недопущення застосування фізичного насильства [55].

У німецькій Баварії широко використовують тренінгові технології для отримання поліцейськими практичних навичок протистояння стресам, удосконалення їхньої комунікації, оптимізації морально-психологічного

клімату в колективах поліцейських підрозділів. Крім того, багатьом поліцейським тренінг допомагає виявити і розв'язати індивідуально-особистісні моральні та психологічні проблеми, переосмислити й переоцінити власні погляди й стереотипи.

Цей перспективний зарубіжний досвід, звичайно ж, заслуговує на увагу колективів вищих навчальних закладів системи МВС України.

Отже, в професії правознавця й правоохоронця комунікативний аспект відіграє особливо важливу роль. Тому поряд з вирішенням безлічі інших проблем, пов'язаних зі специфікою роботи Національної поліції, формування комунікативних вмінь, володіння особистими емоціями та управління (в межах закону) емоціями інших людей, одержання завдяки цьому необхідної інформації та здійснення психологічного впливу на людину – це безумовно один з дуже важливих напрямів навчально-виховної роботи. На цьому наголошують вчені, які розробляють і висвітлюють проблеми психології навчання й виховання у ВНЗ [67].

Важливим напрямком роботи за цих умов є психологічний контроль за процесом проходження служби працівників Національної поліції, їх психологічна адаптація до складних умов служби, надання допомоги після перебування в екстремальній ситуації. Щодо цього досить цікавим є висновок Арнольда Гринтата, фахівця, який має певні досягнення у психологічній підготовці до екстремальних ситуацій, за власною методикою тренує бійців спеціальних підрозділів[102,26]. Надзвичайно важливо, вважає він, „переконувати людей, що вони можуть покластися один на одного, довіряти один одному. Коли вони це бачать, вони можуть витримати будь-яке навантаження”. Це значною мірою стосується й працівників правоохоронних органів.

Враховуючи вищенаведені проблеми, завдання освітнього закладу МВС України – спрямувати навчально-виховний процес в русло формування надзвичайно важливих і багатогранних морально-етичних засад у вихованні майбутніх працівників правоохоронної системи, засад, які є вагомою складовою у становленні патріотизму молодого фахівця як громадянина і людської особистості, його національної і глибокої правової самосвідомості.

Для розв'язання однієї з найважливіших проблем української поліції в сучасних умовах – проблема взаємин між громадськістю та представниками правоохоронних органів – треба детально аналізувати причини цього своєрідного парадоксального явища, коли держава утримує органи поліції на чималі кошти населення, передусім, для охорони громадського порядку, тобто

для захисту всієї громадськості і кожного громадянина зокрема, а вони, ці громадяни, часто-густо ставляться до своїх захисників відверто негативно. Курсанти мають усвідомити, що таке ставлення людей до поліції формувалося протягом тривалого часу і для його подолання знадобиться чимало зусиль.

Та втішає те, що останнім часом владні структури в Україні вживають зусиль до рішучого подолання бюрократичних форм спілкування з населенням. Прийняття за основу оцінки зусиль державного апарату громадської думки спонукало до значної активізації соціально-політичних процесів у державі. Внаслідок цього набагато збільшилась кількість звернень громадян до владних структур. Інша справа, що цей факт означає: чи це сплеск довіри громадян до влади, чи її тотальний дефіцит?..

Так чи інакше, ці зміни значною мірою стосуються і поліції, нове керівництво якої нині має досить високий рейтинг довіри. Статистичні дані свідчать, що, скажімо, порівняно з попередніми роками, в сьогоdnішніх умовах загальна кількість звернень громадян до працівників системи МВС України набагато зросла. Суттєво зросла кількість осіб, прийнятих першими керівниками МВС, його управлінь в регіонах та міськрайлінорганів. Діяльність поліції стала відкритішою й більше наближеною до інтересів пересічного громадянина.

Відродження довіри українського народу до поліції починається з повернення довіри до своєї системи тисяч людей, які в ній працюють. Коли правоохоронець матиме задоволення від роботи і пишатиметься нею, коли його сім'я відчуватиме соціальний комфорт у реальності, а не декларативно, коли ветерани відзначатимуть з високою гідністю те, що віддали життя цій службі, тоді, безумовно, й імідж поліції в очах населення перетвориться на максимально позитивний, що, в свою чергу, якісно покращить роботу самої правоохоронної структури.

Природу цих стратегічних взаємозв'язків, звичайно, розуміє нове керівництво МВС України, яке левову частку свого часу присвячує спілкуванню – як з „пересічними” громадянами, так і з працівниками поліції, – намагаючись донести до них ідеологію трансформацій, яких зазнають зараз правоохоронні органи, та допомогти у вирішенні їх наболілих питань.

Однією з найважливіших проблем щодо відродження довіри громадян до поліції є її самоочищення. Це питання стоїть на порядку денному вже упродовж років. Свого часу колишній міністр внутрішніх справ України Юрій Луценко під час розширеного засідання колегії МВС, що відбулося у серпні 2005 року, з цього приводу сказав: „Основний тягар виконання вкрай важливих для

суспільства вимог щодо забезпечення порядку в країні та покарання винних у зловживаннях попередньої влади несе на собі поліція. Зрозуміло, що вона не впорається з ними без довіри і підтримки з боку населення, які вимагають фаховості і порядності кожного нашого співробітника. Тому очищення нашого суспільства від правопорушників ми почали з себе”. Справедливі слова, котрі сьогодні звучать надто актуально.

Очищення і поліпшення кадрових характеристик поліції – не разова кампанія, наголошував тоді міністр, вона продовжуватиметься доти, поки її структура і склад не буде повністю відповідати сучасним суспільним вимогам. В нинішніх умовах ця проблема набула особливого значення. Так, згідно закону „Про очищення влади”, за свідченням міністра МВС Арсена Авакова, поліцейський корпус України вже скорочено на 20 тисяч чоловік [3].

МВС України – це орган, який в умовах радикального реформування намагається вирішити наболілі проблеми правоохоронної системи, врегулювати всі непорозуміння, що залишилися у спадок від колишнього керівництва, та дбає про питання номер один для української поліції: поліпшення іміджу в очах українського народу, перетворення її на демократичну правоохоронну установу європейського зразка.

3.3. Основна вимога концепції морально-етичного виховання: вберегти майбутнє нації від загрози морального розкладу

Відомий український педагог Григорій Ващенко, котрий проповідував ідеї виховання в дусі християнської моралі і національної самосвідомості, свого часу відзначав: „Нова педагогіка має ґрунтуватися на тривкій філософській основі християнського ідеалізму. На засадах матеріалізму можна збудувати лише тоталітаристичні системи політики і виховання”. Він передбачав, що система комуністичної ідеології виховає людину закомплексовану, байдужу до загальнолюдських цінностей, агресивну, позбавлену національно-духовних орієнтирів [41,125].

Ці передбачення значною мірою справдилися. Скажімо, доки в Радянському Союзі існував тоталітарний комуністичний режим, який прагнув до цілковитого підпорядкування суспільства державі за допомогою монополії на інформацію та пропаганду, офіційної державної ідеології, обов’язкової для громадян, терору таємних служб, до тих пір трудова дисципліна на виробництві та громадський порядок в державі перебували на необхідному рівні. Бо підтримувалися вони переважно з допомогою засобів покарання, примусу,

всіляких заборон та ідеологічного контролю, жорсткої регламентації життя в радянському суспільстві. Особливо це стосувалося доби сталінізму, характерною рисою якого були репресивні методи управління в усіх сферах так званого комуністичного ладу з його широко розгорнутою системою в'язниць та концтаборів Гулагу. Однак за часів „без Гулагу” комуністичний режим втратив головну опору свого існування, а коли згодом, в результаті розвалу СРСР, на місці колишніх радянських республік були створені демократичні суспільства, які відмовилися від примусової праці й репресивних методів управління, відразу ж виринула на поверхню безліч гострих проблем морального розкладу: масова злочинність, ігнорування законів, бездуховність, безкультур'я та інші негативні явища, виховані в суспільстві комуно-радянською системою. Вивільнені горбачовською „гласністю” й „перебудовою”, на суспільство вилилися брудні потоки російськомовної „порнухи й чорнухи”, матірщини, особливо серед молодого покоління. (Парадоксально, але українська мова виявилася захищеною від цієї клоаки псевдо-української інформаційної та культурної політики владних структур незалежної України).

Природно, у такій ситуації викладачам вищих навчальних закладів дуже непросто здійснювати демократичний, орієнтований на загальнолюдські цінності вплив на студентів і курсантів, сприяти опануванню ними високої науки бути справжніми громадянами і патріотами своєї країни. Перехід вищої школи від традиційної авторитарної педагогіки радянських часів до нових адаптивних психолого-педагогічних технологій з їх особистісною орієнтацією навчання та виховання, які забезпечують освітні потреби кожного курсанта чи курсанта відповідно до його індивідуальних особливостей з установкою на саморозвиток особистості, пов'язаний з подоланням чималих труднощів, певних стереотипів.

Сучасна вища школа отримала у спадок від тоталітарної епохи усталені традиційні принципи навчально-виховної роботи, коли від освітньої системи взагалі вимагалось переважно одне – виховувати слухняного виконавця. Таке пристосування молоді до зовнішнього примусу набуло своєрідного оціночного визначення: повна слухняність сприймалася як скромність, а безумовне підкорення – як дисциплінованість. Радянській школі – загальноосвітній і вищій, – як і суспільству в цілому, комуністична ідеологія упродовж десятиліть нав'язувала загальний образ думок та ідей, єдині ціннісні орієнтири, однакові усталені прийоми і методи роботи, одноманітність форми, єдиний розпорядок дня для учнівської молоді та студентів і курсантів тощо.

Усі ці процеси перебували під жорстким контролем відповідних партійно-державних органів.

Соціологічні дослідження, що здійснюються сучасною педагогічною наукою, свідчать, що й зараз, у посткомуністичну епоху, і загальноосвітня школа, і вищі навчальні заклади, як і за радянських часів, продовжують переважно лише вчити молодь. Викладачі користуються педагогічними технологіями, всі механізми яких спрямовані лише на придбання учнями, студентами, курсантами певних знань, умінь, навичок. При цьому ігноруються ефективні засоби організації навчального і виховного процесів на основі індивідуалізації і включення механізмів особистісного розвитку молоді, залучаючи й такі їх складові, як виховання патріотизму й національної свідомості.

Важливим завданням, що стоїть перед кожним педагогічним колективом навчальних закладів системи МВС України, які покликані готувати правоохоронців нової формації, є створення нової, сучасної моделі навчання і виховання, яка дозволила б в межах можливого поєднати в собі технології процесу навчання і виховання з глибокою духовністю майбутнього фахівця. Звичайно, завдання складне. Тим більше, що упродовж тривалого часу бракує сталої ідеологічної концепції розбудови незалежної Української держави, чітких світоглядних орієнтирів, на основі яких і мав би ґрунтуватися виховний процес молодого покоління наших громадян. Особливо це стосується проблем національно-патріотичного виховання випускників університетів та інститутів України – фахівців вищої кваліфікації, які поповнюють ряди національної еліти нашого суспільства.

Вузівським викладачам, надто гуманітаріям, доводиться самотужки, без типових навчальних програм, затверджених на державному рівні, розробляти робочі плани, концепції виховної роботи серед студентської та курсантської молоді. Здавалося б, надана повна свобода творчого пошуку. Але це не завжди приносить бажані результати, тому що, як вже зазначалося, часто-густо самі вихователі денаціоналізовані, зрусифіковані, фактично не володіють державною мовою, тим більше – якостями справжнього патріота України.

Як відомо, наша держава все ще перебуває на етапі перехідного періоду від відомого минулого „розвинутого соціалізму” до не дуже відомого і не зрозумілого для значної частини українських громадян, вихованих у колишній совковій системі, ринкового сьогодення, орієнтовані на загальнолюдські цінності європейської демократії. Цей період фактично тільки розпочався і, як свідчить історія, не скоро закінчиться. Важливо, щоб, не втративши того, що

вивірене життям у виховній роботі минулих часів, знайти нові шляхи і методи в поєднанні навчання і виховання студентської та курсантської молоді, оскільки сучасна освіта переживає добу оновлення, докорінної зміни основних підходів до змісту, завдань, мети виховного процесу. Зміна орієнтирів у визначенні цілей і завдань вищої школи все більше наголошує на новій системі цінностей – загальнолюдських, загальногромадянських.

На наш погляд, головна вимога концепції виховання, основне завдання, що стоїть перед викладачами за цих умов, – допомогти кожному студентові і курсантові максимально використати роки навчання у вищому навчальному закладі для їхнього всебічного формування: як особистості і професіонала, так і для прилучення до духовної спадщини українського народу, його історії та культури.

Разом з тим надзвичайно важливо уберегти наших студентів і курсантів – великого загону майбутніх фахівців правоохоронної системи та правознавців, прийдешньої еліти української нації – від морального розладу, очистити їхню свідомість від антицінностей, надв'язуваних йому сучасними суспільними реаліями. Адже не секрет, що Україна щодо цього опинилася в досить складній ситуації, коли всілякими методами ворожої російської пропаганди відбувається інтенсивне руйнування національної духовної культури. Після завершення епохи відверто антиукраїнської національної політики та заходів, що вживалися російськими царським і більшовицьким імперськими режимами у справі нищення української мови та етнокультури, в нашій країні утворився своєрідний духовний вакуум, який заповнюється переважно такими орієнтаціями, як культ матеріального в житті людини, егоцентризм, практичний розрахунок, ірраціоналізм. Ці чинники, на жаль, часто ведуть молоду людину на шлях особистісної деградації, деформують у неї розуміння справжнього сенсу життя, штовхають до спотворених проявів, псевдокультури, алкоголізму, наркоманії, злочинності тощо.

Різкий спад в діяльності по формуванню духовно-моральних цінностей та патріотичного виховання молодих громадян України, домінування матеріально-споживчих та індивідуально-прагматичних орієнтацій та інші негативи доповнюються в нинішніх умовах вільного демократичного розвитку й за всілякого сприяння певних, передусім російськомовних, пропагандистів, феноменом панування низькопробної примітивної „попси” та російськомовної жовтої преси.

Свою негативну роль в даному випадку відіграло й те, що упродовж десятиліть було заборонено пропаганду культури Заходу на колишньому

радянському просторі, що спричинило загострений інтерес до неї. Коли ж для цієї культури було відкрито зелене світло, ейфорія всездозволеності „змела” моральні кордони, запанувало низькопоклонство, плазування перед чужим, незважаючи на те, що це чуже у стократ гірше. В Україну широким потоком полилося все неціннісне, що виробив „вільний” світ. Змінилася культурна домінанта, економічний чинник почав переважати над етичним, „дешева” інформація почала витісняти високе мистецтво, активізувалася психологічна обробка молоді через засоби масової культури. Практично нанівець звівся логічний зміст пісні; начебто на рівні епатажу мусується теза про низькість молодого покоління. Чи може артист, який поважає себе, взяти псевдонім „Дурко”, а російська співачка волати в ефірі: „мамо, я дурна”, або: „все мы, девки, – стервы”?

Сьогодні в Україні ця проблема набуває величезного значення. Поруч з економічними перетвореннями та побудовою правової держави, виховання населення, особливо молоді, на засадах аксіологічного підходу, всебічного оволодіння теорією і методикою формування ціннісних орієнтацій – першочергове завдання державних навчальних закладів. Ціннісна сфера у різних її формах та проявах перетворюється на важливий чинник нормального функціонування суспільного організму, вимагає широкого, поглибленого, комплексного розгляду, свого осмислення з позицій і філософії, і соціології, і психології, і педагогіки.

Домінування російської мови в інформаційно-культурному просторі України та в побуті спричинили складну й небезпечну ситуацію щодо проблеми виховання національно свідомих, патріотично орієнтованих громадян, бо ці якості, як вже наголошувалося, можуть успішно формуватися тільки в національному мовно-культурному середовищі. Особливо негативно впливає й знецінює ефективність виховної роботи в середовищі молодого покоління українців московсько-кремлівська експансія в культурно-інформаційний простір України з допомогою комерційних телеканалів. Це надто виразно засвідчує історія телеканалу ICTV – єдиного в Україні комерційного телеканалу, заснованого спільною українсько-американською компанією, який упродовж ряду років майже всі передачі демонстрував у якісній патріотичній адаптації українською мовою. Але у 2000 році телекомпанія перейшла до російського власника і почала вести мовлення російською, до того ж московськими ведучими й коментаторами, які фактично виконували роль своєрідної „п’ятої колони” в нашому телеєфірі. Не меншою мірою це стосується місцевих телестудій Донбасу, Криму, Одеси, в передачах яких

провідні „телезірки” систематично виступали з відверто антидержавницькими й антинаціональними закликами.

Злочинність, наркоманія та алкоголізм серед значної частини сучасних молодих громадян України стали тягарем нашої громадськості. молодіжні клуби, різноманітні гуртки за інтересами змінилися тусовками. Більшість засобів масової інформації не ставлять перед собою мети виховувати нашу молодь у дусі патріотизму і духовності. Тож перед викладацьким колективом стоїть завдання докладати максимум зусиль для відродження ідеалів українського народу, сприяти вихованню справжніх патріотів з молоді, котра навчається в університеті.

Відомо, що культура – це феномен національної самоорганізації суспільства, тобто підвищення його впорядкованості, що є домінуючою тенденцією сучасного світового процесу, який в цілому долає процеси руйнації і хаотизації. Україна ж останнім часом переживає період деградації і занепаду національної культури, до якого призвів жахливий стан так званої масової культури, переважно російського шоу-бізнесу, що окупував майданчики всієї нашої республіки, від столиці до найвіддаленішого районного центру чи містечка районного підпорядкування.

До недавнього часу було практично цілком витіснено україномовну культуру з FM-ефіру, особливо популярного серед молоді. майже всі ультракороткохвильові станції є активними провідниками російського маскульту. „Шедеври” агресивного північно-східного сусіда, що заповнили наш ефір, виконувані, до того ж, часто безголосими співаками, – це, за своєю суттю, фактично підступні акти морально-психологічного насильства, спрямовані проти цілого українського етносу. На землі співучого пісенного народу, відомого усьому світові своєю музичною мелодійністю, своїми талантами, нищиться національна духовна культура як самобутня органічна цілісність, а натомість формується система цінностей, яка вкрай негативно впливає на самовідтворення й розвиток етнічно-культурних процесів, на консолідацію культурної нації європейського зразка. Іншими словами, ось таким чином провідники російського маскульту створюють на українській землі максимально сприятливі умови для російського шоу-бізнесу, знищуючи свій національний. На цьому ґрунті в нашій країні створено умови для появи феномену Верки Сердючки, „кроликів” та інших представників псевдомистецтва, які, на втіху українофобським силам, знеславляють нашу прекрасну українську мову, багату національну культуру, саму Україну.

У цих досить непростих умовах і викладачам-вихователям, і їх вихованцям – студентам та курсантам важливо усвідомити, що лише через власну духовну культуру лежить шлях до самоусвідомлення і самопізнання молодим поколінням свого національного обличчя, національної культурної самобутності і місця серед інших народів Європи і світу. Бо немає іншого, більш сприятливого поля для формування національної самосвідомості і патріотизму, ніж осмислення власного історичного і культурного „Я”.

Разом з тим наголосимо, що останнім часом, надто під впливом ідей Помаранчевої революції та Революції гідності, в національно-духовній сфері України відбуваються певні зміни на краще, спостерігаються ознаки його поліпшення. Після ейфорії перших років творення держави починають вироблятися передумови напрацювання конструктивних моделей визначення себе, української нації, не тільки у світі економіки, виробничих відносин, але й національного культурно-мистецького процесу. Критично переглядається минуле, гола декларативність відходить до мітингових політиків, серйозні вчені працюють над моделями реального втілення національного „Я”, щоб народ України, відчувши свою єдність, внутрішній зв’язок, вагомість історичного характеру, традиції, увів їх у свою свідомість, загартував волю і завдяки цьому утвердився серед інших народів як велика європейська культурна нація.

ВИСНОВКИ

Етикет - це стійкий порядок поведінки, сукупність правил ввічливого поводження в суспільстві. Сформовані норми моральності є результатом тривалого процесу становлення відносин між людьми в суспільному житті. Без дотримання цих норм політичні, економічні, культурні та сімейні відносини неможливі. До етикету належать, насамперед, правила ввічливості, прийняті в певному товаристві. Сучасний етикет увібрав у себе звичаї і традиції багатьох народів від сивої давнини до наших днів. Ці правила поведінки є загальними, оскільки їх дотримуються не тільки представники якогось певного товариства, а й різних соціально-політичних систем. Але це не лише форми самовираження та самореалізації, але й, в першу чергу, форми стримування, самоконтролю, опанування емоцій і вчинків. Вони наче неписані угоди про те, що саме в поведінці людей вважати прийнятним, а що ні. Кожна культурна людина має не лише знати й дотримуватися основних норм етикету, але й розуміти необхідність визначених правил у відносинах. манери багато в чому відображають внутрішню культуру людини та її моральні й інтелектуальні якості. Уміння правильно поводитися в товаристві має дуже велике значення: воно полегшує встановлення контактів, сприяє досягненню порозуміння, створює дружні та стійкі стосунки. Водночас, вимоги етикету не є абсолютними: їх дотримання залежить від місця, часу й обставин. Поведінка, неприпустима в одному місці і за певних обставин, може бути доречною в іншому місці та за інших обставин.

Серед норм етикету працівників правоохоронних органів головними є відповідність манер, зовнішнього виду, мови, жестів, міміки, пози, постави, тону, одягу, характеру соціальної ролі, в якій відбувається спілкування. Ця вимога набуває особливої значущості при участі в суворо регламентованій ситуації, де певні офіційні форми поведінки посадових осіб повинні не виходити за межі жорстко встановлених рамок, невиконання вимог етикету з причини їх незнання чи неповаги до них сприймаються як образа особистої гідності і часто стає причиною конфліктів або, принаймні, викликає виправдане несхвалення.

Етикет спілкування – це сума вироблених наукою, практикою і світовим досвідом морально-етичних вимог, принципів, норм і правил, дотримання яких забезпечує взаєморозуміння і взаємну довіру суб'єктів спілкування, підвищує ефективність контактів і кінцевих результатів їх спільних дій. Суворе дотримання правил комунікативного етикету - важлива умова високої культури поведінки. Але навіть знання та дотримання цих правил не гарантує

відповідної поведінки людини, тому що реальні обставини настільки різноманітні, що ніякі правила і норми не в змозі охопити їх повністю. Щоб уникнути всіх помилок, необхідно виробити в собі почуття емоційного співпереживання з контактерами, яке називається тактом. Розвинуте почуття такту дозволяє людині визначити належну міру в висловлюваннях і вчинках, у прояві інтересу до іншої людини. Професійний такт - це прояв, у ставленні до інших, стриманості, передбачливості і пристойності під час спілкування. Такт передбачає дбайливе, уважне ставлення до особистості співрозмовника, що виключає можливість зачепити якісь його "хворі струни". Це вміння тактовно, коректно по можливості обійти питання, що можуть викликати незручність у навколишніх. Це вміння щось сказати або зробити до речі, без непотрібних "перегинів", наполегливості і безцеремонності. прояв безтактності - безпомилкове свідчення відсутності культури, показник грубості і невихованості. Важливо постійно пам'ятати, що дотримання етикету та прояв такту - це не просто обов'язковий елемент спілкування, але невід'ємна складова частина духовної культури особистості, неодмінна умова позитивних результатів спілкування і авторитету правоохоронних органів в цілому.

Особливе місце в системі комунікативних якостей правоохоронців займає толерантність, тобто вміння неупереджено оцінювати людей, їх вчинки, події, явища, які часто мають суперечливий характер. Толерантність дає змогу відзначати позитивні та негативні риси подій і явищ, співвідносячи власні погляди з усією наявною інформацією і не віддаючи при цьому переваги у кінцевій оцінці власному ставленню. Толерантність правоохоронця – це ознака його розуму, культури, професіоналізму. Ядром системи якостей правоохоронця, що визначають його професіоналізм, є особистісний блок мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців. Треба відзначити, що в науковій літературі не існує єдиного уніфікованого набору таких якостей, проте більшість дослідників підкреслюють необхідність наявності в структурі особистості правоохоронця таких елементів, як здатність співчувати іншій людині; доброзичливість; чутливість; безкорисливість; терпимість; наполегливість щодо різних нестандартних проявів поведінки, зовнішнього вигляду і способу мислення будь-якої людини; принципова вимогливість до себе та інших; переконаність у необхідності служіння народу в цілому, а не окремим його прошаркам; творчий склад розуму; здатність прораховувати варіанти можливих наслідків дій людей, їх протистоянь чи, навпаки, об'єднань. До того ж, така діяльність потребує великого самовладання навіть у найскрутніших ситуаціях, співвідносити свою

поведінку, спрямовану на інших людей, із суспільними моральними та правовими нормами.

Так під час виконання своїх функціональних обов'язків співробітники правоохоронних органів зобов'язані: ставитися до громадян справедливо, уважно, доброзичливо, неупереджено, з почуттям поваги до їх людської гідності, не допускаючи при цьому жодних проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, віку, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, освіти, матеріального стану, політичних та інших переконань; не допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей, поважати їх природне право на життя, законні права на свободу думки, совісті, самовираження, збереження здоров'я, мирного зібрання, володіння майном тощо; повсякчас бути готовими до надання людям допомоги і захисту в межах службових повноважень та виходячи із загальнолюдських морально-етичних позицій; у службових та позаслужбових стосунках з людьми, в особистій поведінці бути зразком чесності, чемності, тактовності, зовнішньої охайності й внутрішньої дисциплінованості, культури спілкування, зокрема мовної. Не викликає сумніву, що спілкування посідає провідне місце в структурі професійної діяльності працівників більшості підрозділів правоохоронних органів. Правоохоронець під час виконання своїх безпосередніх обов'язків виступає в різних комунікативних ролях. Недотримання та порушення ним мовних норм може стати причиною непорозуміння, викликати заперечну реакцію у співрозмовника і негативно позначитися на подальшій кар'єрі. Уміння правильно, ясно й чітко висловити свою думку є складовою іміджу правоохоронця. Досконале володіння культурою мовлення гарантує спеціалістові будь-якого фаху відчутний успіх у професійно-ділових стосунках.

Список посилань та література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Текст]:// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст.141.
2. Закон України "Про захист суспільної моралі" [Текст]: за станом на 1 жовтня 2004р. / Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К.: Парламентське видавництво, 2004. - 20 с. - (Серія "Закони України").
3. Закон України "Про очищення влади" [Текст]: за станом на 1 лютого 2015р. / Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К.: Парламентське видавництво, 2015. - 28 с. - (Серія "Закони України").
4. Закон України «Про Національну поліцію» [Текст]: за станом на 02.07.2015 р. /Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К.: Парламентське видавництво, 2015. - 27с. - (Серія "Закони України").
5. Закон України “Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України” [Текст]: від 22 лютого 2006 р. № 3460-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [Текст]: за станом на 10 квітня 2003р. /Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К.: Парламентське видавництво, 2003. - 32с. - (Серія "Закони України").
7. Про схвалення Етичного кодексу працівника органів внутрішніх справ України [Текст]:/ Рішення колегії МВС України від 05.10.2000 року № 7кМ/8. - К.: [б.в.], 2000. - 24 с.
8. Правила поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України [Текст]: // Наказ міністерства внутрішніх справ України від 22.02.2012 року №155. - К.: [б.в.], 2012. - 16 с.
9. Про затвердження Кодексу честі працівника органів внутрішніх справ [Текст]: // Наказ міністерства внутрішніх справ України від 11 січня 1996 року №18. - К.: [б.в.], 1996. - 16 с.
10. Про затвердження Основних засад професійної етики юристів України [Текст]: / Рішення V з'їзду Спілки юристів України, м. Київ, 16 травня 2001 року. - К.: [б.в.], 2001. - 12 с.
11. Про питання службового етикету працівників органів внутрішніх справ України [Текст]: // Директива №8 МВС України від 28 квітня 2004 року. - К.: [б.в.], 2004. - 30 с.
12. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби поліції України [Текст]: // Наказ міністерства внутрішніх справ України від 28.07.1994 року №404. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

13. Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України [Текст]: затверджено Наказом міністерства оборони України 27 січня 2015 року N 40 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
14. Положення про Національну раду з питань державного управління та місцевого самоврядування[Текст]: затверджено Указом Президента України від 03.05.2006 р. № 340/2006 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
15. Положення про організацію виховної роботи з особовим складом органів і підрозділів внутрішніх справ України [Текст] : затверджено наказом міністерства внутрішніх справ України від 25.11.2003 р. № 1458 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
16. Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів [Текст]: затверджено постановою Кабінету міністрів України від 01.03.1999 р. № 309 [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
17. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді [Текст] : затверджено наказом міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, міністерства освіти і науки України, міністерства оборони України, міністерства культури і туризму України від 27 жовтня 2009 року № 3754/981/538/49 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
18. Типове положення про відділ (відділення, групу) роботи з особовим складом управлінь, відділів роботи з персоналом ГУ МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, УМВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті : затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 25.11.2003 р. № 1458 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mvs.gov.ua
19. Щодо посилення взаємозв'язку відомчої науки з практичною діяльністю підрозділів МВС України : розпорядження МВС України від 10.09.2003 р. № 461 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mvs.gov.ua.
20. Авілова В. В. Ділова гра на заняттях з англійської мови як засіб формування комунікативної компетенції [Текст] / В. В. Авілова, Н. П. Позова // матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, (Луганськ, 3 квіт. , 2014 р.). – Луганськ, 2014. – С. 156–158.
21. Ажнюк Б. Культурна адаптація українців в країнах поселення (США і Канада)// Інтеграція України у світове товариство. матеріали науково – практичної конференції, Київ, 19-20 грудня 1998. – С.227 – 235.

22. Александров Д. О. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників ОВС (професійно-психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів) / [Д. О. Александров, Г. О. Юхновець, Л. І. КазМіренко та ін.]. – К., 2002. – 107 с.
23. Ануфрієв М. І. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей) : довідковий посіб. / [М. І. Ануфрієв, Ю. Б. Ірхін та ін.]. – К. : МВС України; КІВС, 2003. – 80 с.
24. Ануфрієв М.І. Вищий заклад освіти МВС України / Ануфрієв М.І. Бандурка О.М., Ярмиш О.Н.: науково-практичний посібник. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – 369 с. С. 34-38
25. Аракелов Ю. С. Профессиональная этика юриста : ответы на экзаменационные билеты / Ю. С. Аракелов, Б. К. Джегутанов, В. С. Олейников. – СПб. : Питер, 2006. – 128 с.
26. Бабенков, С. І. Інтерактивні методики як сучасні технології навчання іноземних мов / С. І. Бабенков, К. Кузнецова // Сучасні стратегії та методи навчання іноземних мов (французська, іспанська, італійська, англійська, німецька) у контексті європейської освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару, 28 квіт. 2009 р. 2009. 99 с. — С. 5—6.
27. Бандурка, Олександр Маркович. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ [Текст]: підруч. для вищ. закл. освіти МВС України / О.М.Бандурка; МВС України, Національний ун-т внутрішніх справ. - Х.: Вид-во НУВС, 2001. - 219 с. - Бібліогр.: с. 218.
28. Барко В. І. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України : практ. посіб. / [В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін та ін.] . – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, ДП «Друкарня МВС», 2007. – 100 с.
29. Безчастний, Віктор Миколайович. Основи етикету працівників органів внутрішніх справ [Текст]: навч. посібник / В.М.Безчастний, А.А.Абдуллін; Донецький юридичний ін-т Луганського держ. ун-ту внутрішніх справ. - Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2007. - 215 с. - Бібліогр.: с. 206-212.
30. Бикова Г.П. Українська мова та культура мовлення: Навчальний посібник для курсантів заочної форми навчання. – К.: НАУ, 2002. – 122 с16.
31. Богдан, Світлана Калениківна. мовний етикет українців: традиції і сучасність [Текст] / С. К. Богдан ; відп. ред. Л. О. Пустовіт. - К.: Рідна мова, 1998. - 475 с.

32. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : [учебное пособие для вузов] / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 511 с. – (Современное образование).
33. Ботвина, Наталія Володимирівна. міжнародні культурні традиції: мова та етика ділового спілкування [Текст]: навч. посіб. / Н. В. Ботвина. - К.: АртЕк, 2000. - 190 с. - Бібліогр.: с. 188-189.
34. Бугай, Надія І. Український етикет [Текст] : посіб. для дітей та дорослих / Н.І. Бугай. - К. : Бібліотека українця, 2000. - 264 с. - (Бібліотека українця).
35. Веснин В. Р. Основы менеджмента : курс лекций / В. Р. Веснин. – м., 1996. – 440 с.
36. Взаємодія поліції та громадськості в Україні : навч. посіб. / [за заг. ред. А. Дж. Бека, О. Н. Ярмиша]. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 200 с.
37. Вивчення громадської думки як внесок до адміністративної реформи / [пер. з англ. С. Ю. Полянського]. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 192 с.
38. Висновки та пропозиції // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 5. – С. 25–28.
39. Військове духовенство: яким йому бути? / Іменем закону. – К., 2014.– № 47. – С. 12–13.
40. Воронько О. А. Керівні кадри: державна політика та система управління: навч. посіб. / О. А. Воронько. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 156 с.
41. Ворушило В. П. Здійснення контролю за діяльністю поліції як основний засіб забезпечення законності / В. П. Ворушило // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 1. – С. 124–136.
42. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. –360с.
43. Гах, Йосип Михайлович. Етика ділового спілкування [Текст]: курс лекцій / Й.М.Гах ; Інститут менеджменту та економіки. - Івано-Франківськ: Полум'я, 2000. - 159 с.
44. Гладіліна Г. Г., Сеніна В. К. Питання мовленнєвої культури та стилістики. К., 1997.
45. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко: довідкове видання. – К.: Либідь, 1997. – 374 с. с. 77
46. Дзюбишина-Мельник Н. Сучасний жаргон і сучасне розмовне мовлення // Наукові записки.– Т. 20. – Філологічні науки. – К., 2002. – С. 14–18.
47. Діденко А. Н. Сучасне діловодство: Навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. К., 2000.
48. Ділова українська мова: Навч. посібник / За ред. О. Д. Горбула. К., 2000.

49. Діловодство й архівна справа: Терміни та визначення. Видання офіційне. К., 1994.
50. Етика ділового спілкування: Навч. посібник для внз / Воронкова, В. Г., Беліченко А. Г., Мельник В. В., Ажажа М. А. - Львів: магнолія 2006, 2009. - 310 с.: іл. - (Вища освіта в Україні).
51. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посібник / [за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова та ін.]. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
52. Зубко М.М. Роль індивідуальних особливостей учнів під час навчання іншомовного усно-мовленнєвого спілкування // Англійська мова та література. 2003. - № 8 (18). – С.1.
53. Ісаєнко М. М. Формування комунікативних умінь у курсантів вищих закладів освіти МВС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти”. – О., 2002. – 21 с.
54. Коваленко Б. О. Стилiстично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Б. О. Коваленко. – К., 2003. – 19 с.
55. Козієвська О. І. Особливості формування культури мовлення у професійній діяльності державних службовців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.03 “Державна служба” / О. І. Козієвська. – К., 2003. – 20 с.
56. Комиссарова Я. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений / Я. В. Комиссарова, В. В. Семенов. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 224 с.
57. Комунікативна культура та логіка професійного спілкування працівників поліції / [електрон. варіант]. – Режим доступу: <http://townbookie.com/book/81-logika-navchalnij-posibnik-ryashko-vi/komuni-kativna-kultura-ta-logika-profesijnogo-spilkuvannya-pracivnikov-miliciyi.html>.
58. Коновалова В. О. Правова психологія: Навч. посібник. – Х., 1996;
59. Корсун С. І. Відбір діагностичних методик для професійно-психологічного відбору співробітників оперативних підрозділів податкової поліції / С. І. Корсун // Вісник прокуратури. – 2002. – № 4. – С. 73–77.
60. Корсун С. І. Деякі чинники ефективності діяльності оперативних працівників податкової поліції / С. І. Корсун // Проблеми загальної та педагогічної психології. Том Х. Частина 5. / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2008. – С. 240–248.

61. Корсун С. І. методика професійно-психологічного відбору працівників до підрозділів податкової поліції : практич. посіб. / С. І. Корсун, В. О. Криволапчук. – Ірпінь, 2010. – 50 с.
62. Кочеткова, Тетяна Юріївна. Акт мовлення як об'єкт філософського осмислення [Текст] : автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.01 / Кочеткова Тетяна Юріївна ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 1998. - 18 с.
63. Кочерган М.П. . Вступ до Мовознавства. – К.Видавничий центр „АкадеМія", 2001. – 368с.
64. Крюкова Ю. І. Навчально-ділова гра як ефективний метод вивчення англійської мови курсантами ВНЗ МВС [Текст] / Ю. І. Крюкова // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 верес. 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 46 -48
65. Крюкова Ю. І. Поняття юридичної лінгвістики та її значення для підготовки майбутніх співробітників ОВС [Текст] / Ю. І. Крюкова // Сучасні наукові парадигми мови, літератури, юридичної лінгвістики та документознавства : матеріали міжнар. конф. (Луганськ, 24 квіт. 2014 р.). – Луганск, 2014. – С. 131–135.
66. Козієвська, Олена Іванівна. Особливості формування культури мовлення у професійній діяльності державних службовців [Текст] : дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.03 / Козієвська Олена Іванівна ; Національна академія держ. управління при Президентові України. - К., 2003. - 275 арк.
67. Кретьова, Олена Іванівна. Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів на основі системного підходу [Текст] : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кретьова Олена Іванівна ; Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. В.Винниченка. - Кіровоград, 1998. - 20 с.
68. Кривчикова, Галина Федорівна. Методика інтерактивного навчання писемного мовлення майбутніх учителів англійської мови [Текст] : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Кривчикова Галина Федорівна ; Київський національний лінгвістичний ун-т. - К., 2005. - 22 с.
69. Людська гідність і етика поведінки співробітників ОВС при спілкуванні з населенням: практично-методичний посібник. – Під ред. генерал-майора поліції Ф.К.Думка. – О.: ОІВС, 2001. – С. 43 – 45.
70. Малахов В. Етика спілкування: курс лекцій. – К.: Либідь, 2010.
71. Масенко Л. Усні форми побутування мови. Явище вульгаризації мовлення / Л. Масенко // Незалежний культурологічний часопис "Ї". – Львів, 2004. – С. 58–69.

72. Музика А. Права людини у площині правозахисної діяльності / А. Музика // Право України. – 1995. – № 9–10. – С. 23–26.
73. Олійник Л.І. Інтеркультура та формування лінгвосоціокультурної компетенції. Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових праць. Вип.9/ Відп. ред. Н.М. Корбозерова. – 2003. – С. 274-27912.
74. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія особистості і спілкування: [Конспект лекцій] / Лідія Ернестівна Орбан-Лембрик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/174/5612.html>
75. Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України: матеріали науково-практичної конференції. – Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ.- 2002. – С. 192 – 193.
76. Основи професійної етики та естетичної культури: до проведення масових заходів та спортивних змагань: Навч. пос./ За заг. ред. Петрової Г.М., Кумеди Т.А. – К.: КНТ, 2012. – 192 с.
77. Паламар Л. М., Кацавець Г. М. мова ділових паперів: Практ. посібник. 4-те вид. К., 2000.
78. Парасюк, Василь Михайлович. Професійна етика слідчого органів внутрішніх справ [Текст]: навч. посібник / В.М. Парасюк; Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України. - Л.: [б.в.], 2004. - 68 с.
79. Петков С. В. Ефективний менеджмент в органах внутрішніх справ : монографія / С. В. Петков. – Сімферополь : Таврія, 2004. – 564 с.
80. Петков С. В. Сучасні менеджери і менеджмент у державному управлінні / С. В. Петков // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – №4.– С. 84–94.
81. Петков С. В. Шляхи підвищення ефективності управлінських рішень в ОВС України / С. В. Петков // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – №3. – С. 48–56.
82. Платонов І. В. Емоційно-вольова готовність майбутніх офіцерів до правоохоронної діяльності / І. В. Платонов // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки. Серія 12. – 2001. – С. 401–407.
83. Плотко О. В. Формування у працівників податкової поліції здатності до саморегуляції в емоціогенних умовах : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогіка та вікова психологія” / О. В. Плотко. – К., 2004. – 177 с.
84. Повна енциклопедія етикету / О.Кривошей (авт.-уклад.). – Донецьк: Глорія Трейд, 2010. – 384 с.

85. Поярков О. В. Соціально-психологічне супроводження навчально-виховного процесу інституту / Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України: матеріали науково-практичної конференції. – Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ.- 2002. – С. 132 – 135.
86. Професійна етика та культура поведінки працівника органів внутрішніх справ України [Текст]: метод. посіб. для працівників ОВС / В. Л. Ортинський [та ін.]; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. - Л.: ЛьвДУВС, 2009. - 128с.
87. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников органов внутренних дел : в 3 ч. / [под ред. А. Ф. Дунаева, А. С. Батышева]. – М. : Наука, 1992. – Ч. 1. – 44 с.
88. Радевич-Винницький, Ярослав Костянтинович. Етикет і культура спілкування [Текст]: навч. посіб. / Я.К.Радевич-Винницький. - 2-е вид., перероб. і доп. - К.: Знання, 2006. - 291 с. - (Серія "Вища освіта ХХІ століття"). - Бібліогр.: с. 287-291.
89. Резніченко, Віталій Іванович. Довідник-практикум офіційного, дипломатичного, ділового протоколу та етикету [Текст] / В. І. Резніченко, І.Л.Михно; Київська міська держ. адміністрація. - К.: УНВЦ "Рідна мова", 2003. - 480с.
90. Романовський, Олександр Георгійович. Педагогічна етика [Текст]: текст лекцій для студ. усіх форм навчання спец. "Педагогіка вищої освіти" / О.Г.Романовський, Н.В.Середа, О.В.Квасник; Нац. техн. ун-т "Харк. політехн. ін-т". - Х.: НТУ "ХПІ", 2011. - 58 с. - Бібліогр.: с. 56-58.
91. Саввіна, Людмила Іванівна. Комунікація як чинник розвитку суспільства [Текст] : автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Л.І.Саввіна ; Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. - О., 2004. - 14 с
92. Серьогін С. Організація кар'єри державного службовця як засіб попередження і запобігання корупції / С. Серьогін, В. Хлуткова // Вісник УАДУ. – 1999. – № 4 . – С. 100–105.
93. Синєокий О. Індивідуальні умови професійної деформації особистості адвоката / О. Синєокий // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 425–431.
94. Синявська О. Ю. Організаційно-правові засади забезпечення життєдіяльності персоналу органів внутрішніх справ України : автор. дис. на здобуття наукового ступеня докт. юр. наук за спец. : 12.00.07 / О. Ю. Синявська ; Харківський нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 42 с.
95. Скакун О.Ф. Юридическая деонтология / О.Ф.Скакун, Н.И.Овчаренко: учебник. – Харьков: Основа, 1998. – 270 с.

96. Славінська М. В. морально-правові та організаційні аспекти використання ЗМІ на досудовому слідстві // Іменем закону : наук. вісник. – 2008. – № 2. – С. 37–41.
97. Степаненко, Валерій Федорович. Етика в проблемних і аналітичних задачах [Текст] : навч. посібник / В. Ф. Степаненко ; міжнародний фонд "Відродження". - К. : Лібра, 1998. - 270 с.
98. Сливка С. С. Професійна етика працівника поліції / С. С. Сливка. – Л., 1995. – 97 с.
99. Стахів, марія Олексіївна. Український комунікативний етикет [Текст]: навч.-метод. посібник / М. О. Стахів. - К.: Знання, 2008. - 245 с. - Бібліогр.: с. 193-197.
100. Сысоев П.В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка // Иностр. яз. в школе. – 2001. - № 4. – С. 12-14.
101. Тейлор Ф. У. Наукова організація праці / Ф. У. Тейлор // Наука управляти: з історії менеджменту. Хрестоматія : навч. посіб. / [упоряд. Л. І. Козій, М. І. Матрохіна, П. Л. Пироженко]. – К. : Либідь, 1993. – 304 с .
102. Темченко В. Психологічні основи теорії та принципи етики працівників поліції / В. Темченко // Право України. – 2002. – № 5. – С. 26–28.
103. Тищенко М. В. До проблеми адаптації курсантів спеціалізованих вищих навчальних закладів МВС України до умов навчання та службової діяльності / М. В. Тищенко, В. Г. Лукашевич // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 4. – С. 3–11.
104. Українська мова як державна в Україні: Зб. матеріалів. К., 1999.
105. Український правопис. 4-те вид., випр. й доп. К., 1993.
106. Фортова, Олександра Іванівна. Сутність, структура та функції моралі [Текст]: навч. посіб. для слухачів ін-ту / О.І.Фортова; Київський військовий гуманітарний ін-т. - К.: КВГІ, 1996. - 70 с. - Бібліогр.: с. 70.
107. Чмут, Тамара Купріянівна. Етика ділового спілкування [Текст]: навч. посіб. / Т.К.Чмут, Г.Л.Чайка. - 2. вид., перероб. і доп. - К.: Вікар, 2002. - 224 с. - (Серія "Вища освіта ХХІ століття"). - Бібліогр.: в кінці тем.
108. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Підручник. – К.: Література ЛТД, 2003. – 480 с.
109. Шеломенцев, Василь Миколайович. Етикет і сучасна культура спілкування [Текст] / В. М. Шеломенцев; заг. ред. В. К. Федорченко. - 2. вид. - К.: Лібра, 2003. - 415 с. - Бібліогр.: с. 398.

110. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова. К., 2000.
111. Шмаленко Ю. І. Етичні засади діяльності працівників правоохоронних органів / Ю. І. Шмаленко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ – 2004. - №4. – С.252-256.
112. Шмаленко Ю. І. Загальна етика взаємовідносин дільничного інспектора при спілкуванні з населенням / Ю. І. Шмаленко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ – 2003. - №2. – С.192-195.
113. Шмаленко Ю. І. Основні засади естетичного виховання у формуванні особистості слідчого / Ю. І. Шмаленко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ – 2004. - №2. – С. 271-274.
114. Шмаленко Ю. І. Особливості службового етикету працівників поліції / Ю. І. Шмаленко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – №3. – С. 245–251.
115. Шмаленко Ю. І. Правова культура, службова етика та правила спілкування з громадянами для працівників органів внутрішніх справ / Ю. І. Шмаленко: методичні матеріали для службової підготовки працівників органів внутрішніх справ. – Одеса, 2006. – 80с.
116. Щербина В. І. Дисциплінарна відповідальність державних службовців органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05. / В. І. Щербина ; Університет внутрішніх справ. – Х., 1998. – 22 с.
117. Эльконин Д. Б. Основная единица развернутой формы игровой деятельности. Социальная природа ролевой игры // мир психологии. – 2004. – № 1. – С. 60-68.
118. Юридична психологія : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / В. Г. Андрусак, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. - К. : Видавничий Дім „Ін Юре”, 1999. – 344 с.
119. Юхновець Г.О. Проблеми психолого-педагогічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ / Г. О. Юхновець // матеріали науково-практичної конференції “Наукові розробки Академії по вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ”. – К., 1994. – С. 65–68.
120. Argyle M. The Psuchology of Interpersonal Behavior. – Penguin Books, 1974.
121. Hoijer H. The relation of Language to Culture. – Chicago: University Chicago Press, 1953. – 554 p.

122. Korunets I.V. Theory and practice of translation. – Vinnytsya : Nova Knyha Publishers, 2001. – 448p.
123. Lado R. Linguistics across cultures. – The University of Michigan press, 1957. – 123p.
124. Lee Mc Ray S. Nancy H. Hornberger. Sociolinguistics and language teaching.- Cambridge University Press. – 437p.
125. Longman Dictionary of English Language and Culture. □ISBN-10: 0582853125 . □Edition: 3rd Revised edition. January 20, 2005. Edinburgh Gate: Pearson Longman. 1620 p.
126. Mackmillan Essential Dictionary, 2003. Dictionary of the English language and culture, Longman group UK Limited, 1992.
127. Ramsey Sh. Creating a Context. Methodologies in Intercultural Teaching and Training // Experiential Activities in intercultural learning, edited by H. Ned Seely. – Yarmouth, ME: Intercultural Press, 1996. – 7-27p.
128. Re-reading Robert Lado, 1957, Linguistics across Cultures. Applied linguistics for language teachers. International Journal of Applied Linguistics . Volume 17, Issue 2, July 2007. pp. 241–247.
129. Sapir E. The Status of Linguistics as a Science. – Berkeley and Los Angeles: University California Press, 1949. – 546p.
130. Trudgill P. Language and society. – Penguin English, 1992. – 22 p.
131. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment / Council of Europe. Education Committee. – Strasbourg, 1998. – C.224.
132. *International Journal of Language Studies*, Volume 4 issue 4 - October 2010 - pp. 1-18

Основні публікації з проблематики, видані кафедрами:

1. Bochevar A. Distinctions of a lawyer's communicative activity [Text] / A. Bochevar // Сучасні наукові парадигми мови, літератури, юридичної лінгвістики та документознавства: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (М. Луганськ, 24 квітня 2014 р.).— Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014.— С. 161-164.
2. Bochevar A. Innovative methods in teaching English [Text] / A. Bochevar // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (М. Одеса, 26 квітня 2013 р.).— Одеса, 2013. – С. 50-51.
3. Bochevar A. Specifics of teaching English to militia cadets [Text] / A. Bochevar // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС: матеріали круглого столу (М. Одеса, 19 вересня 2014 р.). — Одеса: ОДУВС, 2014.— С. 13-15.
4. Bochevar A. The benefits of using multimedia technologies in higher education [Text] / A. Bochevar // Європейський мовний етикет: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу (Одеса, 3 квітня 2015 р.). – Одеса: ОДУВС, 2015. – С. 17 - 20.
5. Dergacheva I. V. English as global language [Text] / I. V. Dergacheva // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 3 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 92 - 96.
6. Deutsch als Fremdsprache für Jurastudenten = [Німецька мова як іноземна мова для курсантів- юристів] [Text] : навч.-метод. посіб. / К. І. Драпалюк, А. Г. Бочевар, Т. Г. Шульгіна. – Одеса : ОДУВС, 2014. – 232 с.
7. Drapaliuk K. I. Einige Fakten zur deutschen Sprache. Erinnerung, Verantwortung und Zukunft [Text] / K. I. Drapaliuk // Європейський Мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 3 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 20 - 22.
8. Drapaliuk K. I. Language as one of the primary instrument in the expression, transmission and adaptation of culture [Text] / K. I. Drapaliuk // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 4 квітня 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 36–37.
9. Drapaliuk K. I. The pun flourishes in all fields of English usage [Text] / K. I. Drapaliuk // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави :

- матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 26 квіт., 2013 р.). Ч. 1. – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 96–98.
10. Ignatenko S.S. Ethical principles in University teaching [Text] / S.S. Ignatenko // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 вересня, 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 15–19.
11. Kantzurova N.I. Is standard English easy to learn? [Text] / N.I. Kantzurova // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 вересня, 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 19–20.
12. Kantzurova N.I. Teaching English for specific purposes (ESP) [Text] / N.I. Kantzurova // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 3 квіт. 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 22 - 24.
13. Pozova N. Linguistic and ethical features of teaching English [Text] / N. Pozova // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу каф. іноземних мов ОДУВС (Одеса, 19 вересня 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 24–26.
14. Pozova N. Media Literacy Approach in Teaching English [Text] / N. Pozova // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, квітень 2013р.). Ч. 1. – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 179–180.
15. Practical course of English [Text] : навч. посіб. для курсантів та курсантів ВНЗ, які Правознавство» / [О.М. Мітіна, К. І. Драпалюк, Л. М. Ростомова та ін.]. – Одеса : ОДУВС, 2013. – 252 с.
16. Rostomova L. M. Cross cultural communication and creativity in foreign languages teaching and learning [Text] / L. M. Rostomova // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу каф. іноземних мов ОДУВС (Одеса, 19 вересня 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 4–7.
17. Rostomova L. M. Technology is an ever-increasing part of the English language [Text] / L. M. Rostomova // Європейський мовний аспект : історія та сучасний стан : матеріали круглого столу кафедри іноземних мов ОДУВС, (Одеса, 3 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 45 – 48.
18. Rostomova L.M. Why is professional communication so important? [Text] / L.M. Rostomova // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної держави : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 25 лют. 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 125 – 127.

19. Shulgina T. G. Police Training forms and methods during International Sport Competitions [Text] / T. G. Shulgina // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, квіт. 2013 р.). Ч. 1. – Одеса : ОДУВС, 2013. - С. 229 – 230.
20. Shulgina T. G. Preparation of modern law enforcement officers – the level of European standards [Text] / T. G. Shulgina //Лингвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 вересня 2014 р.). – Одеса : УВС, 2014. – С. 38–42.
21. Shulgina T. G. The Principles of teaching English communicative activity [Text] / T. G. Shulgina // Бъдещите изследвания – 2015 : Матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., (Болгарія, 15–22 лютого 2015 р.). Т. 9. – Польща, 2015. – С. 65 – 67. – (Сер. : Филологические науки).
22. Shulgina T. G. Visualization- an essential method for teaching modern languages [Text] / T. G. Shulgina // Європейський мовний етикет: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу (Одеса, 3 квітня 2015 р.). – Одеса: ОДУВС, 2015. – С.73 -76.
23. Akhmedova E. R. Developing the Cadets' English Oral Proiciency [Text] / E. R. Akhmedova // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 26 квітня 2013 р.). Ч. 1. – Одеса, ОДУВС, 2013. – С. 39–41.
24. Akhmedova E. R. Facilitating Effective Student Learning Through Teacher Research and innovation [Text] / E. R. Akhmedova // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 4 квітня, 2014 р.). – Одеса, ОДУВС, 2014. – С. 22–23.
25. Akhmedova E. R. The Development of Second Language Proficiency [Text] / E. R. Akhmedova // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 26 квіт. 2013 р.). – Одеса, ОДУВС, 2013. – С. 56-57.
26. Akhmedova E. R. The most progressive ways of studying and teaching English in high schools [Text] / E. R. Akhmedova // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 3 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 12- 14.
27. Akhmedova E. R. Methods of teaching foreign languages [Text] / E. R. Akhmedova // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 вересня, 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 10 –13.

28. Alekseeva U.V. Who speaks English?[Text] / U.V.Alekseeva, O.M.Mitina // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 3 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 76 - 78.
29. Бочевар А.Г. Впровадження нових інформаційних технологій навчання на заняттях з іноземної мови в немовних вищих навчальних закладах [Text] / А.Г. Бочевар // Управління якістю підготовки фахівців: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 18-19 квітня 2013 р.). – Одеса, 2013. – С. 86–87.
30. Бочевар А. Г. До питання про підготовку майбутніх юристів до застосування ІКТ у ході вирішення професійно-орієнтованих завдань [Text] / А.Г. Бочевар // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 27-28 лютого 2015 р.). — Одеса, 2015. — С. 189-191.
31. Бочевар А.Г. Інформаційно-комунікативна компетентність юриста, її сутність та структура [Text] / А.Г. Бочевар// Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського.— 2013.—№ 2— С. 70-77.
32. Бочевар А. Г. модель формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх юристів засобами мультимедійних технологій [Text] / А.Г. Бочевар // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.— 2015.—№ 10— С. 149-156.
33. Бочевар А.Г. мультимедійні технології, їхня сутність, класифікація та шляхи застосування у підготовці майбутніх юристів [Text] / А.Г. Бочевар // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.— 2014.—№ 7-8— С. 179-187.
34. Бочевар А. Г. Реалізація принципу наочності К. Д. Ушинського у вищому навчальному закладі засобами мультимедійних технологій [Text] / А.Г. Бочевар // Творча спадщина К. Д. Ушинського у вимірах освіти ХХІ сторіччя: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 24-25 жовтня 2013 р.).— Одеса, 2013.— С. 33-39.
35. Бочевар А. Г. Самостійна робота як засіб формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх юристів [Text] / А.Г. Бочевар // Організація самостійної роботи курсантів у контексті підвищення якості освіти: особистісний вимір: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Донецьк, 10-11 квіт. 2014 р.).— Донецьк: «Азов'є», 2014.— С.27-29.
36. Драпалюк К. І.Формирование лингвокоммуникативной культуры курсантов[Текст] / К. І. Драпалюк // Лингвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 вересня

2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 7 -10

37. Лещенко О. М. мовна ситуація в Україні. [Текст] / О. М. Лещенко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 4 квітня 2014)/ - Одеса: ОДУВС, - 2014. – С. 58 – 59.

38. Лещенко О. М. Мостова В.С. Парадоксальність мовної ситуації в сучасній Україні [Текст] / О.М.Лещенко, В.С.Мостова // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.98

39. Лещенко О.М. Наперковська Д. Українська юридична термінологія та сучасність [Текст] / О.М.Лещенко, Д.Наперковська // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.28-30.

40. Лещенко О.М. Проблеми етнонаціональних відношень в Україні [Текст] / О.М.Лещенко // Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 28 листопада 2014.) – Одеса:ОДУВС, - 2014. – С. 28-30.

41. Лещенко О.М. Салман А.С. Лексичні запозичення в кримінальному кодексі України. [Текст] / О.М.Лещенко, А.С.Салман // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С.78

42. Лещенко О.М. Саютін О. Кліше і штампи як зброя для юриста [Текст] / О.М.Лещенко, О.Саютін // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С.106.

43. Лещенко О.М. Симонова Г.М. Юридична термінологія в словнику української мови XVI–XVII ст. [Текст] / О.М.Лещенко, Г.М.Симонова // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С.74

44. Лещенко О.М. Стан фрустрації у юристів [Текст] / О.М.Лещенко // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 14-15 лютого 2014)/ - Одеса:ОДУВС, - 2014. – С. 28-30.

45. Лещенко О.М. Фрунзе К.С. мова права як система комунікативної діяльності [Текст] / О.М.Лещенко, К.С.Фрунзе // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С.76

46. Лещенко О. М., Баляс А. В. Вплив мовного фактора на правову культуру майбутніх юристів. [Текст] / О.М.Лещенко, А.В.Баляс // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014.. – С.82

47. Melnik P. V. Formation of professional competence of law enforcement officers [Text] / P. V. Melnik // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 вересня, 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 22–24.
48. Mitina O. M. English is an essential factor in European unity [Text] / O. M. Mitina // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: Матеріали круглого столу, (Одеса, 3 квіт. 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 39 - 41.
49. Mitina O. M. Grammatical means in scientific-technical texts [Text] / O. M. Mitina, L. D. Shvelidze // Вісник Дніпропетров. ун-ту. Сер. : Мовознавство. – 2014. – Вип. 20. – Том 1. – С. 156–162.
50. Mitina O. M. The linguistic approach to the study of language [Text] / O. M. Mitina // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС : Матеріали круглого столу, (Одеса, 19 вересня, 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 3–4.
51. Mitina O. M. Methodological principles of verbalization of concept "smell" in English [Text] / O. M. Mitina, L. D. Shvelidze // Наук. вісник Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. – 2015. – № 1. – С. 46–53.
52. Mitina O. M. Professional ethics and teaching of foreign languages [Text] / O. M. Mitina // Бъдещите изследвания : Матеріали X міжнар. наук-практ. конф. Т. 21. – София, 2014. – С. 3–5. – (Сер. : Педагогические науки).
53. Mitina O. M. Teaching communication skills [Text] / O. M. Mitina // Роль та Місце ОВС у розбудові демократичної держави : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 26 квітня 2013 р.). Ч. 1. – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 153–154.
54. Мельник П. В. мовні зміни: причини і наслідки [Текст] / П. В. Мельник // Європейський мовний аспект : історія та сучасний стан : матеріали круглого столу, (Одеса, 3 березня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 37 - 39
55. Мельник П. В. Інноваційні методологічні підходи у вивченні іноземної мови [Текст] / П. В. Мельник // Роль та місце ОВС у розбудові демократично-правової держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 26 квітня 2013 р.). Ч. 1. – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 149–150.
56. Мельник П. В. Методи та прийоми для розвитку комунікативної компетенції [Текст] / П. В. мельник // Роль та місце ОВС у розбудові демократично-правової держави : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 4 квітня 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 155–156.

57. Мельник П. В. Особливості перекладу англійських юридичних термінів [Текст] / П. В. Мельник // Проблеми становлення і стратегія розвитку : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., (Суми, 18–19 травня 2013 р.). – Суми, 2013. – С. 576–578.
58. Мельник П. В. Особливості професійного спілкування співробітників ОВС [Текст] / П. В. Мельник // Проблеми становлення і стратегія розвитку : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф., (Суми, 17–18 трав. 2014 р.). – Суми, 2014. – С. 339–340.
59. Мітіна О. М. Підвищення ефективності навчання іноземної мови у немовних ВНЗ [Текст] / О. М. Мітіна // Наук. Вісник Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. – Одеса. – 2013. – № 7/8. – С. 38–44.
60. Мітіна О. М. Роль викладання іноземних мов у світлі глобалізуючого простору [Текст] / О. М. Мітіна // Сучасний освітній проект України як пріоритет глобалізуючого простору : матеріали міжкафедрального наук-метод. семінару, (Одеса, 17 квіт. 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 67- 68.
61. Мітіна О. М. Синонимия в пенитенциарной лексической подсистеме современного английского языка (функционально-стилистический анализ) [Текст] : монографія / О. М. Мітіна. – Одесса : ОДУВС, 2014. – 144 с.
62. Мітіна О. М. Стан дослідження проблем по навчанню усного Мовлення на заняттях англійської мови [Текст] / О. М. Мітіна, Л. Д. Швелідзе // Science and Education Ltd = Современный научный потенциал : XI Междунар. науч.-практ. конф., (Шефільд, 28 лют. 2015 р.). Т. 16. – Шефільд, 2015. – С. 3–6. – (Сер. : Педагогические науки).
63. Мітіна О. М. Эвфемистические синонимы в пенитенциарной лексике английского языка [Текст] / О. М. мітіна // Efektivni nastoje modernich ved-2013 : матеріали IX міжнар. наук.-практ. конф. (Прага, 2013 р.). Т. 27. – Прага, 2013. – С. 8–10. – (Сер. : Філологічні науки).
64. Позова Н. П. Використання комунікативних вправ на заняттях з англійської мови [Текст] / Н. П. Позова // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної держави : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 4 квіт. 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 76–77.
65. Позова Н. П. Сучасні тенденції мовної освіти в Україні [Текст] / Н. П. Позова // Європейський мовний аспект : історія та сучасний стан : матеріали круглого столу, (Одеса, 3 березня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 43 - 45

66. Позова Н. П. Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників ОВС [Текст] / Н. П. Позова // мова і право : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 лист. 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 8–10.
67. Ростомова Л. М. Комунікативний етикет та його опанування курсантами МВС України при вивченні іноземних мов [Текст] / Л. М. Ростомова // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали наук.-практ. конф., (Харків, 14 березня 2014 р.). – Харків, 2014. – С. 248–251.
68. Ростомова Л. М. Методичні рекомендації для читання та перекладу аутентичних англомовних текстів за юридичним фахом (для курсантів-магістрів ФПКМ) [Текст] / Л. М. Ростомова, О. М. Мітіна. – Одеса : ОДУВС, 2013. – 18 с.
69. Ростомова Л. М. О новых технологиях в помощь изучающим и обучающим иностранным языкам [Текст] / Л. М. Ростомова // Інноваційні методи навчання іноземній мові працівників ОВС під час проведення культурно-масових заходів : матеріали круглого столу каф. іноземних мов ОДУВС, (Одеса, 12 квітня 2013 р.). – Одеса: ОДУВС, 2013. – С.34- 35.
70. Ростомова Л. М. Психолінгвістические основы чтения и создание системы упражнений для развития учений и навыков чтения [Текст] / Л. М. Ростомова // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 26 квітня 2013 р.). Ч. 1. – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 187–189.
71. Ростомова Л. М. Риторична компетенція викладачів іноземних мов : сутність і структура [Текст] // Л. М. Ростомова, О. М. Мітіна // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали VII наук.-практ. міжнар. конф. – Одеса : ОДУВС, 2014. – 76 - 79.
72. Ситько О.М. Використання латинської мови у професійній діяльності юриста [Текст] / О.М.Ситько // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, - 2013. – С.317 –319.
73. Тарасенко Л.Б. Історія України. [Текст] / Л.Б.Тарасенко/ Навчальний посібник. - Одеса: ОДУВС- 2014. - 280 с.
74. Тарасенко Л.Б. мовний аспект в українському національному відродженні: погляд в історію [Текст] / Л.Б.Тарасенко // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.52с.
75. Тарасенко Л.Б. Оренда землі в селах Донбасу в роки нової економічної

- політики / Тарасенко Л.Б. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 142-145.
76. Тарасенко Л.Б. Початки українського національного відродження XIX ст. [Текст] / Л.Б.Тарасенко// мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 16.
77. Тарасенко Л.Б. Проблеми адаптації та інтеграції зникаючих народів до українського суспільства [Текст] / Л.Б.Тарасенко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, - 2015. – С. 203 – 205.
78. Тарасенко Л.Б. Регіонознавство [Текст] / Л.Б.Тарасенко/. Навчально-методичний посібник. - Одеса: ОДУВС. - 2014. - 82 с.
79. Тарасенко Л.Б., Білоусов А.А. Діловодство литовсько-польської доби. [Текст] / Л.Б.Тарасенко, А.А. Білоусов // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 87.
80. Тарасенко Л.Б., Бовкун В.Д. міжнародно-правовий захист мовних прав національних меншин [Текст] / Л.Б.Тарасенко, В.Д.Бовкун // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: Матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.84
81. Тарасенко Л.Б., Бойко О.В. Документотворення в Українській РСР в роки українізації (1923-1933 рр.) [Текст] / Л.Б.Тарасенко, О.В. Бойко // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 90.
82. Тарасенко Л.Б., Гончарук О.О. Діловодство Запорізької Січі. [Текст] / Л.Б.Тарасенко, О.О. Гончарук // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 109.
83. Тарасенко Л.Б., Дзюба О.В. Сучасна державна архівна служба України. [Текст] / Л.Б.Тарасенко, О.В. Дзюба // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 94.
84. Тарасенко Л.Б., Жовтяк А.В. Ознаки діловодства в язичницьких пам'ятках на території України. [Текст] / Л.Б.Тарасенко, А.В.Жовтяк // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 86.
85. Тарасенко Л.Б., Іщук Б.М. Архівна справа в козацько-гетьманській Україні. [Текст] / Л.Б.Тарасенко, Б.М. Іщук // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 99.

86. Тарасенко Л.Б., Лис С.М. Діловодство радянських часів (60-80-і рр. ХХ ст.). [Текст] / Л.Б.Тарасенко, С.М.Лис // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 104.
87. Тарасенко Л.Б., Павлівський А.В. Роль державної мови як важливого чинника формування держави [Текст] / Л.Б.Тарасенко, А.В.Павлівський // Європейський Мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 100
88. Тарасенко Л.Б., Пацамай М.П. До історії знищення української мови [Текст] / Л.Б.Тарасенко, М.П.Пацамай // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 103
89. Тарасенко Л.Б., Степанович С.А. Архіви судових установ та магістратські архіви Правобережної України. [Текст] / Л.Б.Тарасенко, С.А. Степанович // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 102.
90. Тарасенко Л.Б., Філіпчук Д.Ю. Виникнення й розвиток документознавства [[Текст] / Л.Б.Тарасенко, Д.Ю.Філіпчук // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 106.
91. Тарасенко Л.Б., Фрунзе К.С. Українська інтелігенція і влада в добу сталінізму: мовно-національний аспект [Текст] / Л.Б.Тарасенко, К.С.Фрунзе // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: Матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 120
92. Тарасенко Л.Б., Чернута В.Є. Культурно-мовна ситуація в країнах Європи [Текст] / Л.Б.Тарасенко, В.Є.Чернута // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.123
93. Тарасенко Л.Б., Шаєвська Ю.В. Основні ознаки юридичного документознавства. – [Текст] / Л.Б.Тарасенко, Ю.В.Шаєвська // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 96.
94. Тарасенко Л.Б., Яценко Я.С. Значення документа в праводіловій сфері. [Текст] / Л.Б.Тарасенко, Я.С. Яценко // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 92.
95. Тягнирядно Є. В. Використання інтерактивних технологій під час вивчення української мови у професійній підготовці” [Текст] / Є.В.Тягнирядно // Південно- український часопис. – №4. – 2014. – С. 213

96. Тягнирядно Є.В. Виховання мовної культури у майбутніх правників” [Текст] / Є.В.Тягнирядно // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. Українська академія акмеології. міжнародний гуманітарний університет - Одеса, 2015. С. 212 – 215.
97. Тягнирядно Є.В. Ділова гра як засіб активізації навчального процесу. - [Текст] / Є.В. Тягнирядно // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, - 2014. – С.162
98. Тягнирядно Є.В. Культура спілкування працівників ОВС як чинник формування іміджу правоохоронця [Текст] / Є.В.Тягнирядно // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.9
99. Тягнирядно Є.В. мовна поведінка особистості в ситуації білінгвізму [Текст] / Є.В.Тягнирядно // Південно- український часопис. – №4. – 2013. – С.163
100. Тягнирядно Є.В. можливості ділової гри в активізації навчально-професійної діяльності майбутніх юристів. [Текст] / Є.В.Тягнирядно // Актуальні проблеми викладання фахових дисциплін у вищій школі: матеріали I міжнародної науково-практичної конференції / Українська академія акмеології. міжнародний гуманітарний університет- Одеса, 2014. С.99-102.
101. Тягнирядно Є.В. Роль практичної риторики в професійній діяльності юриста. [Текст] / Є.В.Тягнирядно // матеріали II-ої міжнародної науково-практичної конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» – Одеса. міжнародний гуманітарний університет. С. 238 – 242.
102. Тягнирядно Є.В. Специфіка мови в правовій сфері [Текст] / Є.В.Тягнирядно // матеріали міжвузівської науково – практичної конференції „Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі”. м.Дніпропетровськ, ДДУВС, 2013. С. 218 – 221.
103. Тягнирядно Є.В. Способи комунікативного впливу викладача на студентів [Текст] / Є.В.Тягнирядно // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, - 2013. – С.203 – 205.
104. Тягнирядно Є.В. Українська мова за професійним спрямуванням. [Текст] / Є.В.Тягнирядно/ Навчально — методичний посібник. - Одеса: ОДУВС. - 2014. - 150 с.

105. Тягнирядно Є.В. Шляхи формування пізнавального інтересу на заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» [Текст] / Є.В.Тягнирядно // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.61
106. Тягнирядно Є.В. Щодо проблеми мовної підготовки майбутніх юристів [Текст] / Є.В.Тягнирядно / Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (14-15 лютого 2014 року)/Українська академія акмеології. міжнародний гуманітарний університет - Одеса, 2014. — С. 216-222.
107. Тягнирядно Є.В. Щодо проблеми мовної підготовки майбутніх юристів [Текст] / Є.В.Тягнирядно // Південноукраїнський правничий часопис. – ОДУВС. – №3.- 2013. – С.104
108. Тягнирядно Є.В., Авілова В. Проблеми двомовності в Україні [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Авілова В. // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С.12.
109. Тягнирядно Є.В., Андрушко Б. Історія і сучасні проблеми української правничої термінології [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Андрушко Б. // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 14.
110. Тягнирядно Є.В., Артем'єва О. Статус мови в умовах розвитку демократичного суспільства [Текст] / Є.В.Тягнирядно, О.Артем'єва // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 16.
111. Тягнирядно Є.В., Безшляга Л. Державний статус української мови [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Л.Безшляга // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 18.
112. Тягнирядно Є.В., Брижак Л. Вплив інформаційних технологій та соціальних мереж на спілкування. [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Л.Брижак // матеріали III міжн. студ. наук.-практ. конф. «Сучасні наукові парадигми мови, літератури, юридичної лінгвістики та документознавства». – Луганськ: ЛДУВС, 2013. – С. 92-94.
113. Тягнирядно Є.В., Голянчук І.П. Особливості юридичної термінології. [Текст] / Є.В.Тягнирядно, І.П.Голянчук // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.34

114. Тягнирядно Є.В., Жевакіна Ю. мовна політика України: напрямки, тенденції, заходи [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Ю.Жевакіна // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С.24.
115. Тягнирядно Є.В., Кириченко А. Правовий статус української мови [Текст] / Є.В.Тягнирядно, А.Кириченко // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С.56.
116. Тягнирядно Є.В., Коваль О.І. Важливість комунікативної функції в діяльності юриста. [Текст] / Є.В.Тягнирядно, О.І.Коваль // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.40
117. Тягнирядно Є.В., Кучугурна Л.В. Орфоепія і культура усного мовлення. [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Л.В.Кучугурна // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.36
118. Тягнирядно Є.В., Мороз В. Особливості професійного спілкування юриста [Текст] / Є.В.Тягнирядно, В. Мороз // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 28.
119. Тягнирядно Є. В., Рибаків Т.І. мовленнєвий етикет – невід’ємний елемент культури мовлення юриста [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Т.І.Рибаків // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 111
120. Тягнирядно Є.В., Слободянюк К. Культура української мови в юридичній діяльності. [Текст] / Є.В.Тягнирядно, К.Слободянюк // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 89
121. Тягнирядно Є.В., Солоненко А.В. Культура спілкування працівників ОВС як чинник формування іміджу правоохоронця [Текст] / Є.В.Тягнирядно, А.В.Солоненко// Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 117
122. Тягнирядно Є.В., Стах В.І. Українська мова в аспекті мовної політики [Текст] / Є.В.Тягнирядно, В.І.Стах // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03.04.2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.106
123. Тягнирядно Є.В., Турна З. Сучасна українська літературна мова, її місце в житті суспільства [Текст] / Є.В.Тягнирядно, З.Турна // Стан української мови в

сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С.120

124. Тягнирядно Є.В., Федоринич Є.О. мовна ситуація в Україні сьогодні [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Є.О.Федоринич// Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.128

125. Тягнирядно Є.В., Фомічов В.О. Словники та їх роль у житті освіченої людини [Текст] / Є.В.Тягнирядно, В.О.Фомічов// Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С.130

126. Тягнирядно Є.В., Шаблієнко Ю.В. Особливості перекладу юридичних текстів. [Текст] / Є.В.Тягнирядно, Ю.В.Шаблієнко // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.38

127. Тягнирядно Є.В., Юрченко К.А. мовна стійкість сучасної молоді [Текст] / Є.В.Тягнирядно, К.А.Юрченко // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 143

128. Узун-Куртогло В. І. Засоби вираження модальності в англійській мові [Текст] / В. І. Узун-Куртогло , К.І.Драпалюк// Сучасні наукові парадигми мови, літератури, юридичної лінгвістики та документознавства : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., ((Луганськ, 24 травня 2014 р.). – Луганськ, 2014. – С. 106–108.

129. Франчук Н.В. Система методики викладання мовознавчих дисциплін. [Текст] / Н.В.Франчук //Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції Одеса: ОДУВС, - 2013. – С.210 –211.

130. Франчук Н.В. Твердження української мови як загальнодержавної — важливе завдання сучасності. [Текст] / Н.В.Франчук //Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 4 квітня 2014)/ Одеський державний університет внутрішніх справ - Одеса: ОДУВС, - 2014. – С.90-91.

131. Франчук Н.В., Костюк В. Юридична лінгвістика як наука [Текст] / Н.В.Франчук, В.Костюк // Стан української мови в сучасній Україні: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С.45

132. Хполвак П. А. мовна діяльність юриста [Текст] / П. А. Хполвак, К.І.Драпалюк // мова і право : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 лист. 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 30–31.

133. Цвілюк С.А. Державний статус української мови за литовсько-польської доби [Текст] / С.А.Цвілюк // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.5
134. Цвілюк С.А. Історія України: конспект лекцій з навчальної дисципліни для курсантів, студентів та слухачів заочної і дистанційної форм навчання. [Текст] / С.А.Цвілюк /. – Одеса 2014. ОДУВС. – 17,21д.а.
135. Цвілюк С.А. Історія України: навчально-методичний посібник для слухачів заочного та дистанційного навчання. [Текст] / С.А.Цвілюк /. – Одеса 2014. ОДУВС. – с.7д.а.
136. Цвілюк С.А. могутня постать українського національного відродження. [Текст] / С.А.Цвілюк //Юго-Запад. Одессика.17-й випуск.-2014.-С.9-42
137. Цвілюк С.А. Національний символ українського народу, його духовність та самосвідомість. [Текст] / С.А.Цвілюк //Південноукраїнський правничий часопис.- ОДУВС,2014. – С.220
138. Цвілюк С.А. ФеноМен історизму епічних творів Тараса Шевченка [Текст] / С.А.Цвілюк // “Інтелігенція і влада.”Серія:Історія.30-й випуск.-2014.-С.14-19.
139. Цвілюк С.А. Шевченко і Гоголь — виразники історії Козацької України. [Монографія] / С.А.Цвілюк // Одеса “Астропринт”, 2013. – 31 д.а.
140. Шаповаленко Н.М. Лінгвістичні особливості навчання мовної діяльності [Текст] / Н.М.Шаповаленко // Актуальні проблеми викладання фахових дисциплін у вищій школі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Українська академія акмеології. Міжнародний гуманітарний університет- Одеса, 2014.
141. Шаповаленко Н.М. Основні засади професійної етики юристів України”. [Текст] / Н.М.Шаповаленко // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток. матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (14-15 лютого 2014 року)/Українська академія акмеології. міжнародний гуманітарний університет - Одеса, 2014. — С. 226-230.
142. Шаповаленко Н.М. Проблеми мовної професійної підготовки працівників ОВС. [Текст] / Н.М.Шаповаленко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, - 2013. – С. 322-324.
143. Шаповаленко Н.М. Публічний виступ [Текст] / Н.М.Шаповаленко // Південно- український часопис. – №4. – 2014. – С. 246
144. Шаповаленко Н.М. Референція юридичних термінів [Текст] / Н.М.Шаповаленко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової

держави: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 4 квітня 2014)/ Одеський державний університет внутрішніх справ - Одеса: ОДУВС, - 2014. – С. 97-99.

145. Шаповаленко Н.М. Словник юридичних термінів іншомовного походження.” – Одеса: ОДУВС, 2014. – 90 с.

146. Шаповаленко Н.М. Українська мова за професійним спрямуванням: юридичний дискурс” посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. – Одеса: ОДУВС, 2014. – 160 с.

147. Шаповаленко Н.М. Українська мова як державна мова у сфері державного управління [Текст] / Н.М.Шаповаленко // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: Матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.64

148. Шаповаленко Н.М. Юридична термінологія у професійній діяльності юристів. [Текст] / Н.М.Шаповаленко // мова і право : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.13

149. Шаповаленко Н.М., Галієвська Ю.Г. Особливості юридичної термінології [Текст] / Н.М.Шаповаленко, Галієвська Ю.Г. // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.89

150. Шаповаленко Н.М., Гудзюк С. Усне професійне мовлення: суть, види і культура [Текст] / Н.М.Шаповаленко, С.Гудзюк // Стан української мови в сучасній Україні матеріали круглого столу (Одеса, 15 листопада 2013)/ - Одеса:ОДУВС, - 2013. – С. 32

151. Шаповаленко Н.М., Дідик Х.І. Особливості перекладу юридичних текстів”. [Текст] / Н.М.Шаповаленко, Х.І.Дідик // мова і право : матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.26

152. Шаповаленко Н.М., Кравченко О.В. мова і право. [Текст] / Н.М.Шаповаленко, Кравченко О.В.// мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.23

153. Шаповаленко Н.М., Липова І. Юридична мова – мова України [Текст] / Н.М.Шаповаленко, І.Липова // Стан української мови в сучасній Україні Матеріали круглого столу (Одеса, 15 листопада 2013)/ - Одеса:ОДУВС, - 2013. – С. 64.

154. Шаповаленко Н.М., Михальченко О. Професійне спілкування працівників ОВС [Текст] / Н.М.Шаповаленко, О.Михальченко // Стан української мови в сучасній Україні матеріали круглого столу (Одеса, 15 листопада 2013)/ - Одеса:ОДУВС, - 2013. – С. 72

155. Шаповаленко Н.М. Правові засади української мови як державної мови [Текст] / Н.М.Шаповаленко // Південноукраїнський правничий часопис. – ОДУВС. – №4.-2013. - С.237
156. Шаповаленко Н.М. Професійне спілкування працівників ОВС». [Текст] / Н.М.Шаповаленко // Південноукраїнський правничий часопис. – ОДУВС. – №3.-2013. – С.298
157. Шаповаленко Н.М., Тикул І.С. Застосування лінгвістичних експертиз у судовій практиці” [Текст] / Н.М.Шаповаленко, І.С.Тикул // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.111
158. Швелідзе Л.Д. міжкультурна комунікація в умовах глобалізації [Текст] / Л. Д. Швелідзе // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 3 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 68 - 70.
159. Шмаленко Ю.І. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі. [Текст]: Навчально-методичний посібник. / укл. Ю.І.Шмаленко – Одеса: ОДУВС, 2015. – 90 с.
160. Шмаленко Ю.І. Етика і естетика. [Текст]: Навчально-методичний посібник. / укл. Ю.І.Шмаленко – 2-ге вид., допов. та переробл. – Одеса: ОДУВС, 2015. – 130 с.
161. Шмаленко Ю.І. Зовнішньополітичний імідж сучасної України: проблеми та перспективи формування/ Ю.І.Шмаленко // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 52 — 2014. — С.178-184.
162. Шмаленко Ю.І. моральна складова діяльності викладача. [Текст] / Ю.І.Шмаленко // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС: матеріали круглого столу. - Одеса: ОДУВС, 19 вересня 2014 р. - С. 86-87.
163. Шмаленко Ю.І. моральний вимір реформування правоохоронних органів[Текст] / Ю.І.Шмаленко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, - 2013. – С. 203 – 205.
164. Шмаленко Ю.І. моральний фактор у діяльності правоохоронних органів. [Текст] / Ю.І.Шмаленко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, - 2014. – С.86-87.
165. Шмаленко Ю.І. Сучасна мовна політика української держави круглий стіл [Текст] / Ю.І.Шмаленко// Європейський мовний аспект: історія та сучасний

стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.71-74.

166. Шмаленко Ю.І. Участь Європейського Союзу у роботі міжнародних організацій / Ю.І.Шмаленко // Наукові записки НаУКМА. Том 136. Політичні науки. — 2014. — С.40-44.

167. Шмаленко Ю.І. Формування моральної культури майбутнього юриста. [Текст] / Ю.І.Шмаленко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, - 2015. – С. 79-84.

168. Шмаленко Ю.І., Арнаут А.К. Історія становлення державної мови в Україні. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, А.К.Арнаут// мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 52.

169. Шмаленко Ю.І., Арнаут А.К. мова - душа і гордість народу. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, А.К.Арнаут // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.79

170. Шмаленко Ю.І., Арутюнян Г.Ш. Доля, історія й філософія української мови. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, Г.Ш.Арутюнян // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 42.

171. Шмаленко Ю.І., Арутюнян Г.Ш. Особливості реалізації мовної політики в європейських країнах. [Текст] / Шмаленко Ю.І., Г.Ш.Арутюнян // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.81

172. Шмаленко Ю.І., Асаулов О.В. Етичні аспекти міжнародного ділового спілкування. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, О.В.Асаулов // Лінгвоетичні особливості навчання іноземній мові працівників ОВС: матеріали круглого столу - Одеса: ОДУВС, 19 вересня 2014 р. - С. 86-87.

173. Шмаленко Ю.І., Батова К.В. мовна ситуація та проблема статусу мов в Україні. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, К.В.Батова // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.59.

174. Шмаленко Ю.І., Дем'яненко С.Е. Особливості мовного питання в Одеському регіоні. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, С.Е.Дем'яненко // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С.69.

175. Шмаленко Ю.І., Козакова О.В. моделі багатомовності – світовий досвід. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, О.В.Козакова // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса ОДУВС, 2014. – С.61.

176. Шмаленко Ю.І., Маравчинська В.С. Проблеми мовної підготовки в галузі юридичної освіти. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, В.С.Маравчинська // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С.66.
177. Шмаленко Ю.І., Мартинюк А.А. мовна політика в різних країнах світу. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, А.А.Мартинюк// мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С. 63.
178. Шмаленко Ю.І., Морарь К.М. мовне законодавство та мовна політика в Україні. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, К.М.Морарь // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С. 72.
179. Шмаленко Ю.І., Моргун А.О. Історія української мови. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, А.О.Моргун // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С. 45.
180. Шмаленко Ю.І., Ткаченко О.Г. Валуєвський циркуляр та Емський указ 1876 р. – їх наслідки на розвиток української Мови. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, О.Г.Ткаченко // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.50.
181. Шмаленко Ю.І., Фініка В.В. Історія розвитку української мови [Текст] / Ю.І.Шмаленко, В.В.Фініка // Європейський мовний аспект: історія та сучасний стан: матеріали круглого столу, (Одеса, 03 квітня 2015 р.). – Одеса: ОДУВС, 2015. – С.
182. Шмаленко Ю.І., Фініка В.В. Історія та правовий статус української мови у 1569 р. — 1667 рр. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, В.В.Фініка // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С. 47.
183. Шмаленко Ю.І., Шевченко М.Т. Канадський діалект української мови. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, М.Т.Шевченко // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С.68.
184. Шмаленко Ю.І., Шурак С.П. Українське законодавство про мову. [Текст] / Ю.І.Шмаленко, С.П.Шурак // мова і право: матеріали круглого столу, (Одеса, 19 листопада 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – С. 56.
185. Шульгина Т. Г. Активизация ученого процесса в изучении иностранного языка [Текст] / Т. Г. Шульгина // Наукова мисль інформаційного століття – 2013 : матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф., (Польща, 7–15 березня 2013 р.). – Польща, 2013. – ТоМ 16. – С. 24–26. – (Сер. : Філологічні науки).

186. Шульгина Т. Г. Применение метода case-study и использование интернетресурсов как активных методов обучения иностранному языку [Текст] / Т. Г. Шульгина // Стратегические вопросы Мировой науки – 2014 : материалы X междунар. наук.-практ. конф., (Польша, 7–15 февраля 2014 г.). – Польша, 2014. – Том 18. – С. 63–67. – (Сер. : Педагогические науки).
187. Шульгіна Т. Г. Сучасні методи викладання іноземних мов [Текст] / Т. Г. Шульгіна // Інноваційні методи навчання іноземній мові працівників ОВС під час проведення культурно-масових заходів : матеріали круглого столу, (Одеса, 12 квітня 2013 р.). – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 29–30.
188. Шульгіна Т. Г. Тестовий контроль у процесі вивчення іноземної мови [Текст] / Т. Г. Шульгіна // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матер. VI міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 4 квітня 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С. 102–103.

Додаток №2
ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства внутрішніх справ України
28 квітня 2016 року N 326

Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
26 травня 2016 р. за N 778/28908

ПРАВИЛА
етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх
справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств,
що належать до сфери управління МВС

I. Загальні положення

1. Ці Правила ґрунтуються на Конституції України, Законах України "Про державну службу" та "Про запобігання корупції", постанові Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 року N 65 "Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців", інших актах чинного законодавства.

Ці Правила поширюються на працівників апарату МВС, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС (далі - працівники МВС), і є узагальненням стандартів етичної поведінки у їх діяльності.

Дотримання норм поведінки, установлених цими Правилами, є моральним обов'язком кожного працівника МВС.

Громадянин України, який працює або влаштовується на роботу до апарату МВС, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, ознайомлюється з вимогами цих Правил.

2. Ці Правила як зібрання основних професійно-етичних норм визначають для працівників МВС принципи етики, якими є:

- служіння державі і суспільству;
- гідна поведінка;
- добросовісність;
- лояльність;
- політична нейтральність;
- прозорість і підзвітність;
- сумлінність.

II. Визначення принципів етики працівників МВС

1. Служіння державі і суспільству:

чесне служіння і вірність державі;

забезпечення державних інтересів під час виконання завдань та функцій держави;

сприяння реалізації прав і законних інтересів громадян та суб'єктів господарювання;

формування позитивного іміджу держави, в тому числі шляхом зміни філософії відношення до бізнесу, де працівники МВС є осередком безпеки та гарантами недоторканності для законослухняних підприємців при веденні ними господарської діяльності.

2. Гідна поведінка:

повага до гідності інших осіб;

ввічливість та дотримання високої культури спілкування;

доброзичливість і запобігання виникненню конфліктів у стосунках з громадянами;

недопущення, у тому числі поза роботою, дій і вчинків, які можуть зашкодити роботі чи негативно вплинути на репутацію працівників МВС.

3. Добросовісність:

спрямованість дій на захист публічних інтересів, пріоритет загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами;

неприпустимість використання державного майна в особистих цілях;

недопущення конфлікту між публічними й особистими інтересами;

нерозголошення та невикористання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням працівниками МВС своїх обов'язків, у тому числі після припинення своєї діяльності (крім випадків, установлених законом);

недопущення надання будь-яких переваг і виявлення прихильності до окремих фізичних та юридичних осіб, політичних партій, громадських і релігійних організацій.

4. Лояльність:

добросовісність щодо виконання рішень Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та державних органів, в яких працюють працівники МВС, незалежно від своїх власних переконань і політичних поглядів;

утримання від будь-яких проявів публічної критики діяльності державних органів, їх посадових осіб;

коректне ставлення до керівників і співробітників державного органу під час виконання працівниками МВС своїх обов'язків.

5. Політична нейтральність:

недопущення впливу політичних інтересів на дії та рішення працівників МВС;

відмова від публічної демонстрації політичних поглядів і симпатій;

дотримання вимог стосовно обмежень щодо політичної діяльності, встановлених законом стосовно окремих категорій працівників МВС;

уникнення використання символіки політичних партій під час виконання працівниками МВС своїх обов'язків;

забезпечення прозорості у відносинах з особами, що виконують політичні функції.

6. Прозорість і підзвітність:

відкритість та доступність інформації про діяльність працівників МВС, крім випадків, визначених Конституцією та законами України.

7. Сумлінність:

добросовісне, чесне та професійне виконання працівниками МВС своїх обов'язків, виявлення ініціативи і творчих здібностей;

постійне підвищення рівня своєї професійної компетентності та удосконалення організації своєї діяльності;

недопущення ухилення від прийняття рішень та відповідальність за свої дії та рішення.

Директор Департаменту персоналу,
організації освітньої та наукової
діяльності МВС України

В. Р. Слівінський